

ΔΑΥΛΟΣ

ΓΡ. ΚΩΣΤΑΡΑΣ

Ἡ εἰρήνη
ὡς σύμβολο
τῆς ζωῆς

ΑΛΕΞ. ΚΟΝΤΟΣ

Οἱ ἱστορικὲς
προϋποθέσεις
τῆς δημοκρατίας

ΛΑΜΠΡΟΣ ΝΤΟΚΑΣ: Ἡ νοητικὴ ὑπέρβαση.

ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ: Ἀμεση δημοκρατία ἢ Ὅργανελ.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΕΠΟΣ: Ὁ μαρασμὸς μιᾶς ἰδεολογίας.

Δρ. ΚΩΝ. ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ: Ἀσκληπιὸς — Ἀσκληπεῖα.

ΗΛΙΑΣ Λ. ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ: Αἰτιότης — Ἀνάγκη — Τύχη.

ΡΩΞΑΝΗ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ: Ἡ ἐπίδραση τοῦ Ἀριστοτέλη στὸν Βενιαμὴν Λέσβιο.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΥΡΙΑΚΑΚΟΣ: Ποίηση, τὸ φῶς τοῦ κόσμου.

ΣΧΟΛΙΑ — ΚΡΙΤΙΚΗ — ΘΕΣΕΙΣ

Μετέωρος, Δεινίας Δικαῖος, Σπύρος Νόνικας, Τάκης Βαλέρης.

ΠΟΙΗΣΗ

Ἰ. Ἀργυρίου, Ἐλ. Δημητριάδη, Σ. Δημούλης, Β. Πασσιᾶς, Γ. Τριανταφύλλου.

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

Κρίνονται: Φ. Ἀργυριάδης, Λάμπρος Ντόκας. Παρουσιάζονται: Ἰωάννης Μουτζούρης, Κύπρος Χρυσάνθης, Σταῦρος Βασαρδάνης, Δημοσθένης Ζαδές, Ἀνδρέας Σόκαλης, Ἑλένη Ἀργέστη, Χρῆστος Κατσιγιάννης, Παναγιώτης Σταύρακας, Παναγῆς Λευκαδίτης, Κώστας Λάσκαρης.

KARL JASPERS: Ἡ πνευματικὴ κατάσταση τοῦ καιροῦ μας.

ΔΑΥΛΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Κυδαθηναίων 29, Πλάκα, Αθήνα (105 58).
Τηλέφωνα: 3223957 ή 9823655.

Τὰ γραφεία τοῦ Περιοδικοῦ λειτουργοῦν
πρωῖνές ὥρες 9.30-13.30, καθημερινά.

Ἰδιοκτῆτης - Ἐκδότης - Διευθυντής:
ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ
Ἀχιλλέως - Μουσῶν 51, Π. Φάληρο.

Ὑπεύθυνοι Τυπογραφείου:
ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΜΠΑΜΠΑΝΣ — Π. ΜΠΑΡΜΠΗΣ
Γερανίου 24, Αθήνα.

Τιμὴ τεύχ. δρχ. 120 - Ἐτήσια συνδρομὴ
δρχ. 1.500 - Ὁργανισμῶν δρχ. 3.000 -
Φοιτητῶν δρχ. 500 - Ἐξωτερικοῦ δολ. 50.

Διαφημίσεις δὲν δημοσιεύονται.

Τὰ χειρόγραφα συνεργασιῶν δὲν ἐπιστρέφονται.

Ἐπιτρέπεται ἡ ἀναδημοσίευση ἀρθρῶν
τοῦ ΔΑΥΛΟΥ ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θὰ ἀναφέρε-
ται ρητὰ ἡ πηγὴ τους.

Ὅλες οἱ συνεργασίες, τὰ βιβλία καὶ τὰ
ταχυδρομικὰ ἐμβάσματα στὴ διευθύν-
ση: Δημήτρη Λάμπρου, Μουσῶν 51
Παλαιὸ Φάληρο, Αθήνα (175 62).

ΤΟΜΟΣ Δ' • 42 • ΙΟΥΝΙΟΣ '85

Ὁ Ἀπόλλων ὁ Μαρσύας καὶ οἱ ἐκλογές

Ἀριστοτένης τῆς λύρας καὶ τοῦ αὐλοῦ
ὁ Ἀπόλλων, ἀδιαμφισβήτητα ἐκλεκτὸς κι
ἀγαπημένος τῶν Μουσῶν καὶ γόης τῶν
Νυμφῶν, τῶν φορέων αὐτῶν τῆς καλλιτε-
χνικῆς αὐθεντίας, Νυμφηγέτης καὶ Μου-
σηγέτης καὶ Αὐλητῆς, κατὰ τοὺς καθιερω-
μένους λατρευτικοὺς τίτλους ποὺ ἐπάξια
κατεῖχε, ἀντιμετώπισε τὴν πιὸ ἀπροσδό-
κτη πρόκληση, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ πε-
ριμένη: τὴν πρόκληση ἐνὸς νεοφανοῦς ἀλ-
λὰ ταλαντούχου «φρυγίου δαίμονος», τοῦ
Μαρσύα, ποὺ ὁ δαιμόνιος δὲν βρῆκε ἄλλο
πεδίο μάχης ν' ἀναμετρηθῇ μὲ τὸ θεό, πα-
ρὰ ἀκριβῶς ἐκεῖνο ὅπου κυριαρχοῦσε ὁ
ἀντίπαλός του: «Μαρσύας κομπάζων ἐρί-
ζει» (Παλαίφατος, 48) καὶ ζητεῖ ἀλαζονικά
ἀγῶνα λυρικό καὶ αὐλητικό μὲ τὸν Ἀπόλ-
λωνα, βέβαιος ὅτι θὰ τὸν κερδίσει μὲ...
διαιτητὲς τὶς Μοῦσες καὶ τὶς Νύμφες, τὴν
γοητευμένη αὐλή, τὴν πιστὴ ἀκολουθία
τοῦ ἀντιπάλου του.

Ὁ Μαρσύας ἀρχίζει πρῶτος τὸν ἀγῶνα,
καὶ ἀρχικὰ φαίνεται ὅτι ὑπερέχει «κατα-
πλήξας τὰς ἀκοὰς τῷ ξενίζοντι καὶ διὰ
τὴν εὐμέλειαν». Τελείως μάταιος ὁ πρό-
σκαϊρος ἐντυπωσιασμὸς τοῦ διαιτητικοῦ
χοροῦ Νυμφῶν καὶ Μουσῶν! Ὁ Μουση-
γέτης καὶ Νυμφηγέτης καὶ Αὐλητῆς θεός,
ὁ πρῶτος διδάξας τὴν τέχνη τὴν λυρική,
μὲ ἀριστοτεχνικό ἐλιγμὸ «τὴν λύραν στρέ-
ψας», δηλαδὴ μὲ ἓνα παναρμόνιο μέλος
ποὺ πέτυχε παίζοντας μὲ ἀνάποδη λαβὴ τὸ
ὄργανό του, ποὺ κανεὶς δὲν μπορούσε νὰ
τὸ χειρισθῇ καλύτερα, ἀφοῦ αὐτὸ ἦταν πα-
λιὰ δικιά του ἐφεύρεση, κατετάραξε τὸν
Μαρσύα, ποὺ ἦταν ἀδύνατο νὰ παρακο-
λουθήσῃ σὲ μιὰ τέτοια καταπληκτικὴ δε-
ξιοτεχνία τὸν θεό — καὶ τὰ δάχτυλά του
παρέλυσαν κι ἐπαψαν πιά νὰ κρούουν σω-
στά τὶς χορδὲς τοῦ ὄργανου (Ἀπολλόδω-
ρος Α, 4, 2). Ὁ φρυγικὸς λαὸς ποὺ μὲ ψυ-
χρὴ ἀποφασιστικότητα παρακολουθοῦσε
τὸν ἀγῶνα, ἀλάλαξε χαϊρέκακα γιὰ τὴ
συντριβὴ τοῦ ἀνεπιτυχῶς μιμηθέντος τὸν
θεοῦ (Διόδωρος Γ, 58), ἡ δὲ θεὰ τῆς συν-

σεως, ἡ 'Αθηνᾶ, ποὺ ἦταν παρούσα στὴν ἀναμέτρηση, ἐξοργισθεῖσα γιὰ τὴν ἀπλοϊκότητα τοῦ «φρυγίου δαίμονος» νὰ πιστέψῃ ὅτι θὰ κέρδιζε τὸν ἀντίπαλό του σὲ πεδίο μάχης καὶ μὲ κριτὲς ξένα πρὸς αὐτὸν καὶ φίλια πρὸς τὸ θεό, ἔτυψε ἀλύπητα τὸν ἡττηθέντα μὲ τὸ βαρὺ δόρυ της (Παυσανίας Α, 24,1), γιὰ νὰ τὸν παραδώσῃ στὴ συνέχεια στὸν 'Απόλλωνα, ὁ ὁποῖος καὶ τὸν ἔγδαρε ζωντανό.

Ἄν στὴ θέση τῆς αὐλητικῆς καὶ λυρικῆς δεξιότητάς τοποθετήσουμε τὴν τέχνη τῆς χειραγωγήσεως τῆς μαζῶν, στὴ θέση τῶν Μουσῶν καὶ Νυμφῶν τοὺς κρίσιμους παράγοντες καὶ τοὺς συντελεστὲς τῆς δημαγωγικῆς ζωῆς τῆς Ἑλλάδας, στὴ θέση τοῦ φρυγικοῦ λαοῦ τὸ ἐκλογικὸ σῶμα, στὴ θέση τοῦ 'Απόλλωνα τὸ Κίνημα τοῦ Πασόκ, στὴ θέση τοῦ αὐλητικοῦ καὶ λυρικοῦ ἀγῶνα τὴν ἀναμέτρηση τῆς 2ας Ἰουνίου τὴν διεξαχθεῖσα σὲ ἑξαλλο μαζικὸ ρυθμό, στὴ θέση τοῦ ἐπιλεγέντος πεδίου μάχης ἀπὸ τοὺς ἀντίπαλους τοῦ Πασόκ τὸν προτιμηθέντα ἀπ' αὐτοὺς τρόπο ἀγῶνος (τὸν μαζικό) — τὸν ὁποῖο ἐκεῖνο εἶχε πρῶτο διδάξει καὶ στὸν ὁποῖο αὐτονόητα ὑπερεῖχε —, στὴ θέση τῆς τύπτουσας 'Αθηνᾶς τὴν μετεκλογικὴ καταδίκη τῆς ἀτυχοῦς πολιτικῆς ἐπιλογῆς τοῦ τρόπου διεξαγωγῆς τῆς ἐκλογικῆς μάχης καὶ στὴ θέση τοῦ Μαρσύα τὴν ἡττηθεῖσα Νέα Δημοκρατία, ἔχουμε μιὰ ἀκριβῆ ἐπανεφαρμογὴ τοῦ σοφώτατου πανάρχαιου μύθου στίς μέρες μας καὶ μέσα σὲ πλαίσιο σύγχρονων δεδομένων — ἐπανεφαρμογὴ, ποὺ ἀντικατροπίζει πιστὰ καὶ χωρὶς διαστρεβλωτικὰ αὐταπάτες ὅλη τὴν «ἱστορία», τὴν ἀνατομία, τὴν ἐξέλιξη τῶν διαφορῶν φάσεων καὶ τὴν ἐρμηνεία τῶν αἰτίων τοῦ ἀποτελέσματος τῶν προσφάτων πολιτικῶν ἐκλογῶν.

Γιατὶ τὰ γράφω ὅλα αὐτά, τὰ παράδοξα καὶ ιδιόρρυθμα ἴσως γιὰ ἀνθρώπους ποὺ εἶναι ἐξοικειωμένοι μόνο μὲ τὸν ἰσχύοντα μαζικὸ τρόπο σκέπτεσθαι, τὸν ἀπορρέοντα ἀποκλειστικά ἀπὸ τὴν ὑστερία, τὸ πάθος, τὸ στενὸ ὕλικό συμφέρον καὶ τὴ δίψα τῆς δυνάμεως; Καὶ γιατί ὁ «Δαυλός», ποὺ οὐδέποτε ἕως τώρα ἀσχολήθηκε μὲ τὸν κομματισμό, ἀναφέρει ἐδῶ ἀκόμη καὶ ὀνόματα συγκεκριμένων κομμάτων — πράγ-

μα ποὺ δὲν συνέβη ποτὲ κατὰ τὰ τέσσερα χρόνια τῆς ἐκδόσεώς του; Σὲ καμμιά περίπτωση βέβαια δὲν πρέπει νὰ ἐκληθῇ ἡ παρούσα ἐξαίρεση ὡς ἀρχὴ ἐμπλοκῆς τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ στὸ παιχνίδι τοῦ μαζισμοῦ. Ἀπλῶς εἶχαμε τὴν ὀδυνηρὴ ἱκανοποίηση — ἃς μᾶς ἐπιτραπῇ ἡ ἐκ πρώτης ὀψεως ἀντιφατικὴ αὐτὴ ἐκφραση — νὰ δοῦμε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς προεκλογικῆς περιόδου νὰ ἐπαληθεύονται ἡ καὶ νὰ ὑπερακοντίζονται οἱ προβλέψεις ποὺ διατυπώσαμε στὸ ἀρθρῖδιο «Ἐξουσία καὶ μᾶζα», ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ τεῦχος 41 τοῦ «Δαυλοῦ», εἶχαμε, λέω, τὴν πικρὴ γεύση τῆς πρακτικῆς ἀποδείξεως τῆς ἀπαισιόδοξης ἐκτιμῆσεώς μας ὅτι «τὸ μαζοεξουσιαστικὸ δικέφαλο τέρας εἶναι σήμερα — ναι! — ὁ μοναδικὸς ἀχόρταγος Μινώταυρος ποὺ καταβροχθίζει τὴν ἀτομικὴ καὶ ὁμαδικὴ ἐλευθερία, ἀλλὰ κυρίως προσβάλλει καὶ ἀπειλεῖ τὴν ἐσωτερικὴ ἐλευθερία τοῦ προσώπου, τὴν μόνη ὑπαρκτὴ πράγματι ἐλευθερία». Δὲν χρειάζεται νὰ προσθέσουμε τίποτε ἄλλο, παρὰ μόνο νὰ εὐχηθοῦμε: καὶ οἱ πρῶτοι διδάξαντες ἢ ἔστω τελειοποιήσαντες τὴν τέχνη τῆς ρογητεύσεως τῶν μαζῶν καὶ οἱ μιμηθέντες — καὶ ἴσως ὑπερβάντες — τὶς μεθόδους τῆς ὑποδαυλίσεως τῶν παθῶν, καὶ οἱ 'Απόλλωνες καὶ οἱ Μαρσύες, νὰ ἀντιληφθοῦν, ὅτι, ἂν ἡ πολτοποίηση καὶ ὁ καταποντισμὸς τοῦ Ἑλλήνα, τοῦ Ἑλλήνα - προσώπου, στὴ θανατηφόρα χαβούζα τοῦ μαζισμοῦ συνεχισθῇ, ἂν δὲν ἀνακρούσουμε πρῦμναν, γιὰ νὰ στρέψουμε τὴν πολιτικὴ μας πλεύση πρὸς τὸν σεβασμὸ αὐτοῦ τοῦ τόσο μικροῦ ἀλλὰ καὶ τόσο μεγάλου κόσμου τοῦ αὐτοδύναμου ἀτόμου, τῆς αὐτοτελοῦς ἀτομικῆς ὑπάρξεως, τῆς αὐτάρκους ἀτομικῆς συνειδήσεως, σύντομα θὰ ἐξαφανισθῇ ἀπὸ τὸν τόπο μας καὶ τὸ τελευταῖο ἶχνος τοῦ καχεκτικοῦ πολιτισμοῦ ποὺ πιθανὸν ἐπιβιώνει ἀκόμη, γρηγόρα ἢ βαρβαρότητα θ' ἀπλώσῃ τὰ μαῦρα πέπλα της γιὰ νὰ καλύψῃ γιὰ πάντα τὸν ἑλληνικὸ ἥλιο. Ἄμποτε νικητὲς καὶ νικημένοι νὰ δείξουν, τώρα ποὺ καταλάγιασε ἡ ἀνατριχιαστικὴ φρενίτιδα τοῦ πάθους ποὺ πρόσφατα ζήσαμε, δτι, ἂν καὶ ληθαργοῦντες πολιτικά, γρηγοροῦν ἱστορικά. — Δ. Ι. Λ.

ΓΡΗΓ. ΦΙΛ. ΚΩΣΤΑΡΑΣ

Ἡ εἰρήνη ὡς σύμβολο τῆς ζωῆς

«Μόνο τὰ κράτη δημοκρατικοῦ τύπου μποροῦν νὰ συνάψουν εἰρήνην ποὺ νὰ μὴν εἶναι μιά ἀπλὴ ἀνακωχή, ἀλλὰ νὰ εἶναι μιά εἰλικρινὴς πρόβλεψη μετὰ διάρκειαν» (Κάντ)¹.

Εἰρήνην εἶναι ὁ μεγάλος πόθος καὶ πόνος ὅλων τῶν λαῶν. Γι' αὐτὸ ὁμιλοῦν, ὑποκριτικὰ βέβαια, διαρκῶς γιὰ εἰρήνην, ἀκόμη καὶ ἐκεῖνοι ποὺ στὴν πράξιν κάνουν πόλεμον· κυρίως ὅσοι προετοιμάζουν, ἐνισχύουν ἢ διεξάγουν πολύνεκρους πολέμους εὐρίσκονται μετὰ τὴ λέξιν «εἰρήνη» στὰ χεῖλη. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀδίστακτον στρατηγικὴν ποῦ, ἐνῶ χρησιμοποιοῦν μεγάλα καὶ παραπλανητικὰ λόγια, προχωρεῖ σὲ αἱματηρὰ γιὰ τὴν ἀνθρώπινη προκοπὴ ἔργα.

Αὐτὸ εἶναι τὸ ἀδυσώπητον μήνυμα τῆς ἱστορίας, ἓνα δίδαγμα σκληρὸ, ποὺ δὲν πρέπει νὰ εἰρηνεύει τὶς συνειδήσεις μας!

1. Εἰρήνη καὶ ἀφοπλισμός. Μερικὰ ἀμείλικτα ἐρωτήματα.

Προϋπόθεση βέβαια γιὰ τὴν ὑπαρξιν κάθε μορφῆς εἰρήνης εἶναι ἡ ἀποφυγὴ τοῦ πολέμου. Ὅταν τὰ ὅπλα ὁμιλοῦν, σβήνει ἡ φωνὴ τῆς εἰρήνης. Γι' αὐτὸ, τὸ πρῶτον βῆμα γιὰ τὴν ἐπίτευξιν καὶ τὴν παγίωσιν μιᾶς μόνιμης εἰρήνης εἶναι ὁ ἀφοπλισμός. Ὁ ὅποιος εἶναι ἓνα δύσκολον καὶ περίπλοκον πρόβλημα, ἂν μάλιστα συνεκτιμηθοῦν καὶ οἱ σχέσεις ποῦ ὑπάρχουν μέσα στὴν οἰκονομία, τὴ βιομηχανία καὶ τοὺς ἐξοπλισμούς. Ὑστερα, ὅμως, ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν πυρηνικῶν ὅπλων, οἱ ἡγέτιδες δυνάμεις εἶναι «καταδικασμένες» σὲ διαπραγματεύσεις, γιὰ νὰ ἀποφευχθῇ ὁ ὀλοκληρωτικὸς ὄλεθρος. Ἰδιαίτερα οἱ δύο ὑπερδυνάμεις πρέπει νὰ ἐργασθοῦν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν.

Ἕνας γενικὸς — καὶ ἀπὸ τὰ πυρηνικὰ καὶ ἀπὸ τὰ συμβατικὰ ὅπλα — ἀφοπλισμός θὰ ἰσοδυναμοῦσε μετὰ θρίαμβον τῆς εἰρήνης. Ἄν ὅμως κάτι παρόμοιον ἐμποδίζεται ἀπὸ τὴν ἴδιαν τὴν ἀνθρώπινον φύσιν, ποὺ ἀγαπᾷ τὸν ἀγῶνα καὶ θέλει ἴσως τὴν ἀμιλλα, τὸν ἀνταγωνισμό καὶ τὴν διένεξιν², τότε ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν ἀπειλὴν ἐνὸς πυρηνικοῦ ὀλοκαυτώματος ἀποτελεῖ χρέος πρὸς τὴν ἀνθρώπινον ὑπαρξιν. Ὁ ἀφοπλισμός φυσικὰ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι μονομερής, ἀλλὰ ἀμφίπλευρος.

Ἀφοπλισμός; ΝΑΙ, ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΙΣ ΔΥΟ ΠΛΕΥΡΕΣ. Αὐτὸ διασφαλίζει κατ' ἀρχὰς τὴν εἰρήνην. Ὁ πυρηνικὸς ἀφοπλισμός μπορεῖ νὰ εἶναι πλήρης. Εἶναι ἡ λεγόμενη μηδενικὴ λύσις. Ἄν αὕτη πρὸς τὸ παρὸν δὲν εἶναι πραγματοποιήσιμη, τότε ἐπιβάλλεται νὰ ἰσχύσει μιὰ ἐνδιάμεση μεταβατικὴ λύσις σὲ ὅσο τὸ δυνατόν χαμηλότερον ἐπίπεδον ἐξοπλισμῶν. Ἄν ὁ πλήρης ἢ ὁ μερικὸς ἀφοπλισμός καὶ ἀπὸ τὶς δύο βέβαια πλευρὰς δὲν γίνεται νὰ πραγματοποιηθῇ, τότε, γιὰ νὰ διατηρηθῇ ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ἀσφάλεια, χρειάζεται ἡ ὑπαρξὴ **ἰσορροπίας δυνάμεων**³, ἕως ὅτου ἡ ἀνθρωπότητα φθάσῃ στὸν πλήρη καὶ ἀμφίπλευρον ἀφοπλισμό.

Ὁ ἀφοπλισμός καὶ ἡ διαφύλαξις τῆς εἰρήνης δὲν εἶναι ἔργο τῶν ἡγετῶν μόνον. Οἱ συνειδήσεις ὀφείλουν νὰ ἐγερθοῦν, ἡ κοινὴ γνώμη ἔχει χρέος νὰ δράσῃ καὶ νὰ ἀντιδράσῃ. Ἀλλὰ γιὰ νὰ συμβεῖ τοῦτο, ἀπαιτεῖται ὀρθὴ πληροφόρησις καὶ ἀντικειμενικὴ ἐνημέρωσις. Εἰδικώτερα ἐρωτήματα ποῦ τίθενται εἶναι:

- Ποιὰ δύναμις εἰσήγαγε πρώτη καὶ ἐγκατέστησε πρώτη — μετὰ πυραύλους μεγάλου βεληνεκοῦς — μιὰ νέα κατηγορίαν ὅπλων μαζικῆς ἐξοντώσεως στὴν Εὐρώπην;
- Ποιὸς εἶναι ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν τῶν πυραύλων σήμερα;
- Ἀπειλεῖται πράγματι ἡ Εὐρώπη ἀπὸ τὰ πυρηνικὰ ὅπλα;
- Ἀμφισβητοῦνται οἱ βασικαὶ προϋποθέσεις ἀσφάλειας μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν ὅλων καὶ περισσοτέρων πυραύλων;
- Ποιὸς ἐπιδιώκει τὴν στρατιωτικὴν ὑπεροχήν; Ποιὸς ἔχει τὴν ὑπεροπλίαν σήμερα;
- Ποιὸς τύπος πυραύλων εἶναι πιὸ ἐπικίνδυνος; Γιατί δὲν υἱοθετεῖται ἓνας πολυμερὴς ἀ-

- φοπλισμός;
- Ποιές οί εκατέρωθεν προτάσεις διαπραγματεύσεων;
- Ποιός καταστρέφει την ύπαρχουσα (!) στρατιωτική ισορροπία;
- Ποιός τύπος πυραύλου μπορεί να καταφέρει το πρώτο αποφασιστικό πλήγμα;
- Τι προσφέρει στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων ή Δύση και τι ή Σοβιετική Ένωση;
- Είναι τα ειρηνιστικά κινήματα μονόπλευρα; 'Αν είναι, τότε μήπως είναι έστιες κατευθυνόμενης μονόπλευρης προπαγάνδας;
- 'Από ποῦ έκπορεύεται αὐτή ή προπαγάνδα; 'Υπηρετεῖ πράγματι την εἰρήνην και τον ἀφοπλισμό;
- 'Επιτρέπεται οί πνευματικοί ἄνθρωποι να συμπορεύονται ἢ να γίνονται οί φορεῖς μιᾶς τέτοιας προπαγάνδας και με το κύρος τους ἀθέλητα ἢ ἠθελημένα να παραπλανοῦν το λαό;

2. Σκλαβωμένη εἰρήνη και αἱματωμένη ἐλευθερία.

Τὴν ἁγία ὑπόθεση τῆς παγκόσμιας εἰρήνης ὑπηρετεῖ κυρίως ἡ πλήρης διαφώτιση τῶν ἀνθρώπων. 'Η ὁποία θὰ τοὺς προφυλάξει ἀπὸ οὐτοπίες και θυμικὲς ἐξάρσεις ποὺ σκόπιμα πυροδοτεῖ ἡ ἐποχή μας. Τὸ μέγιστο χρέος τῆς ἐποχῆς εἶναι νὰ μὴ στενεύει τὴν ἔννοια τῆς εἰρήνης και νὰ μὴ νοθεύει τὴν οὐσία της· νὰ μὴ τὴν θεωρεῖ μόνον ὡς τὸν ἕνα πόλο ἐνὸς ἀντιθετικοῦ ζεύγους: Εἰρήνη — Πόλεμος, δηλ. νὰ μὴ τὴν νομίζει μόνον ὡς κάτι ἀντίθετον τοῦ πολέμου⁴.

Τὴν εἰρήνην δὲν καταστρέφει μόνον ὁ πόλεμος, ἀλλὰ ἡ ἀνελευθερία, ἡ βία, ἡ ἔνδεια, ἡ ἀποδιοργανωτικὴ ἀναστάτωση, ἡ ἐπιθετικότητα και ἡ ἀνατρεπτικὴ ἀναρχία.

Εἰρήνη χωρὶς ἐλευθερία δὲν εἶναι δυνατὴ. 'Οπου στραγγαλίζεται ἡ ἐλευθερία ἡ εἰρήνη εἶναι τυπικὴ, ἐξωτερικὴ, προσωρινή. 'Η ἀνελευθερία παράγει αὐξουσα ἀθλιότητα και ἡ καταπίεση τῶν ἀνθρώπων ἢ τῶν ὁμάδων γιὰ λόγους ἐθνικοὺς, φυλετικούς, κοσμοθεωρητικούς δημιουργεῖ ἐπίπεδα κρίσεων, ποὺ καταλήγουν ἀργὰ ἢ γρήγορα σὲ ἀνοιχτὲς συγκρούσεις. 'Η ἀπαγόρευση τοῦ ἰδεολογικοῦ φρονήματος, ἡ ἐπιβολὴ σιωπῆς, ἡ ἄρνηση κάθε κριτικῆς, ἡ κατάρρηση τῆς δυνατότητας διαφωνίας μέσα σὲ ἕνα κλίμα ὅπου τὸ ἄτομο χάνει τὰ προσωπικά του γνωρίσματα, ὅλα αὐτὰ ὁδηγοῦν σὲ μιὰ «εἰρήνη θανάτου», σὲ μιὰ «Αἰώνια Εἰρήνη». 'Ο μέγας φιλόσοφος 'Εμμ. Κάντ ἐδημοσίευσε τὸ 1775 ἕνα βιβλίο με τίτλο: «Πρὸς αἰώνια εἰρήνην», και στὸν πρόλογό του ἐξηγεῖ ὅτι ἐντυπωσιάσθηκε ἀπὸ ἕνα 'Ολλανδὸ ξενοδόχο, ὁ ὁποῖος ζωγράφισε ἐπάνω στὴν πινακίδα τοῦ ἐστιατορίου του ἕνα νεκροταφεῖο με πολλοὺς τάφους ὡς ἐμβλημα και ἔβαλε τὴν ὁμώνυμη ἐπιγραφή. Μιὰ τέτοια εἰρήνη εἶναι μιὰ «σκλαβωμένη εἰρήνη». Οἱ λαοὶ ὁμως προτιμοῦν τὴν «ματωμένη ἐλευθερία», ποὺ θρυμματίζει τὶς ἀλυσίδες τοῦ φόβου, τῆς τυραννίας και τοῦ ἀνθρώπινου ἐξανδραποδισμοῦ.

'Η βία καταστρέφει τὴν εἰρήνην. Βία βέβαια σὲ ἀνοιχτό, ἀνώτερο ἐπίπεδο εἶναι ὁ πόλεμος ἀνάμεσα στὰ κράτη και σὲ κλειστό κατώτερο ἐπίπεδο ἡ βαρβαρότητα μέσα στὴν οἰκογένεια ἢ ἡ βανασόττητα ἀπέναντι στὸν «πλησίον». 'Η εἰρήνη ἀρχίζει ἀπὸ τὸ σπῆτι τοῦ καθενός, θὰ πεῖ ὁ Γιάσπερς⁵ και εἶναι «τὸ πολυτιμότερο νόμισμα μέσα στὴν οἰκογενειακὴ στέγη», θὰ ἀναγνωρίσει μιὰ κινεζικὴ παροιμία.

'Η μείωση τῆς ἐνδείας, ἡ καταπολέμηση τῆς φτώχειας, ποὺ συνδέεται μάλιστα με τὴν ἐλάττωση τῆς ἐξοργιστικῆς κάποτε κοινωνικῆς ἀδικίας, ἀποτελεῖ μιὰν ἀπὸ τὶς πλέον θετικὲς ὑπηρεσίες πρὸς τὴν εἰρήνην. 'Η πεποίθηση ὅτι εἶναι ἐφικτό νὰ ὑπάρξει και νὰ διατηρηθεῖ ἡ εἰρήνη, ὅταν τὸ 5% τῶν ἀνθρώπων κατέχει τὸ 95% τῶν ἀγαθῶν, συνιστᾷ βαρεῖα μορφὴς ἀταπάλῃ.

'Η ἀναρχία, ἡ ἐπιθετικότητα, οἱ πολιτικὲς συγκρούσεις, οἱ συνεχεῖς ἀναστατώσεις τραυματίζουν θανάσιμα τὴν εἰρήνην και λειτουργοῦν ἀποδιοργανωτικά και γιὰ τὸ ἄτομο

καὶ γιὰ τὸ σύνολο. Ἡ ἀπογοήτευση ἀπὸ τὴ διάψευση τῶν ἐλπίδων, ἡ καταπίεση ἀπὸ τὴν ἰσχύ αὐταρχικῶν κοινωνικῶν δομῶν, ἡ ἀνολοκλήρωτη προσωπικότητα ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ἀληθινῆς παιδείας, ἡ ἀνισορροπία ἀπὸ λόγους κληρονομικότητας ἐτοιμάζουν γόνιμο ἔδαφος γιὰ δξυταίες ἀντιθέσεις, ποὺ συχνὰ ἀπολήγουν σὲ βίαιες συγκρούσεις καὶ ὄχι σπάνια θανατῶνων τὴν εἰρήνη.

3. Τὸ ζωντανὸ περιεχόμενον τῆς εἰρήνης.

Ἡ εἰρήνη ἐπομένως, ἀξεχώριστη ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα, εἶναι ὕψιστο δικαίωμα, εἶναι ὕψιστο ἀγαθόν. Συνδέεται μὲ τὴν ζωὴ καὶ εὐδοκίμει μόνον ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀνθρώπινη συμβίωση θεωρεῖται ὡς μία **πνευματικὴ πραγματικότητα**. Μέσα σ' αὐτὴν τὴν πραγματικότητα οἱ ἄνθρωποι δὲν γειτνιάζουν ἀπλῶς, ὅπως τὰ ἄλλα ὄντα, ἀλλὰ ἐπικοινωνοῦν ἐν ἐλευθερίᾳ, ἐναρμονίζονται ἐλλογα καὶ χωρὶς χρήσιν βίας τὶς ἀντιθέσεις τοὺς καὶ ἀναγνωρίζουν μεταξὺ τοὺς τὸ ὕψιστο μέτρο τοῦ πλουραλισμοῦ, τῆς πλειονοκρατίας, τῆς ὑπάρξεως πολλῶν γνώμων, ἰδεῶν, κατευθύνσεων, ροπῶν.

Ἔτσι πληροῦται με ζωντανό περιεχόμενο ἡ εἰρήνη: γίνεται ἀνταλλαγὴ γνώσεων καὶ σκέψεων ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἀλήθειας καὶ τοῦ ἀμοιβαίου σεβασμοῦ: «*Ἡ εἰρήνη δὲν μπορεῖ νὰ διατηρηθεῖ μετὰ τὴ δύναμη. Εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθεῖ μόνο μετὰ τὴν κατανόηση*», εἰδοποιεῖ ὁ Ἀλβ. Ἀινστάϊν. Μετὰ τὴν κατανόηση δὲν μένει στὸ ἐπίπεδο τῆς κατὰπαυσης τοῦ πολέμου, τῆς **pax**, ἀλλὰ γίνεται συμφιλίωση, ὁμοψυχία, ὁμόνοια, **concordia**, κατὰ τὸ ρῆμα τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν Παύλου: «*ὅτι εἰς ἄρτος, ἐν σώμα οἱ πολλοὶ ἐσμέν*»⁶. Ἡ εἰρήνη τώρα ἀναπτύσσεται μέσα σὲ μιὰ ἠθικὴ διάσταση, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπουσιάζει ἡ τάση ἐξα-ναγκασμοῦ τῆς βουλῆσεως τῶν ἄλλων νὰ δεχθοῦν τὴ δική μας θέληση. Καὶ οἱ καταστά-σεις ἐξορίζονται μαζί με τὴν ὁποιαδήποτε ἔνταση. Τὰ ἄτομα, οἱ ὁμάδες ἢ καὶ οἱ λαοὶ ζοῦν σὲ μιὰ αἴσθησι ψυχικῆς ἀσφάλειας καὶ εὐφορίας⁷.

4. Ἀνάγκη σπουδῆς τῶν ἐλληνικῶν ἱστορικῶν δεδομένων.

Μὲ ἀκράτητο ἐνθουσιασμό χαιρετίζει μιὰ τέτοια εἰρήνη ὁ Ἀριστοφάνης στὴν ὁμώνυμη κωμωδία του: «*Χαῖρε, χαῖρ' ὡς ἀσμένοισιν ἤλθες, ὦ φιλότῃ. Σὼ γὰρ ἐδάμνυ πόθῳ*»⁸: Χαῖρε καὶ καλῶς ἤλθες, ὦ πολυαγαπημένη· μ' ἔφαγε ὁ καημός σου). Ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος, θανάσιμα χρόνια ἐξοντωτικῶν συγκρούσεων καὶ ἀδελφικῶν ἐρίδων, εἶχεν ἤδη, δέκα ἔτη τώρα ἀπὸ τὴν κήρυξή του, σκορπίσει δάκρυα καὶ αἵματα. Ἡ διχόνοια — *πολύστονος, λαοσσόος, αἰματόεσσα, κρατερὰ, ἐνόπλιος* —, ὅπως χαρακτηρίζουν οἱ ἀρχαῖοι τὴν θεὰ Ἐριν, ἐγκατέλειψε τὸν Ὀλύμπου, τὸ θεοβάνιστο ὄρος, γιατί ἔσπερνε διχόνοιες ἀνάμεσα στοὺς θεούς, καὶ ἐγκαταστάθηκε στὶς κοινωνίες καὶ τὶς ψυχὲς τῶν ἐλλήνων. Θεομίσητη καὶ ἀποδιωγμένη συναγελάζεται ἀπὸ τότε ἕως σήμερα μὲ τὸν ἐλληνισμό, τὸν κομματιάζει μὲ τὸ «*δολερὸ τῆς σκῆπτρο*» καὶ «*μεγάλῃ, τρομερῇ / μὲ τὰ πτερὰ ἀπλωμένα, / καθὼς ἀετὸς ἀκίνητος, / κρέμεται 'ς τὸν ἀέρα / ψηλὰ ἢ Διχόνοια*», θρηνωδεῖ ὁ ποιητὴς τοῦ μέτρου καὶ τῆς ἀρετῆς Κάλβος, ποὺ μὲ στίχους ὅλο μεγαλωσύνη, ἦθος καὶ εὐγένεια καὶ στροφὲς ἀστροπελέκια θέλει, ὁ μεγάλῃγορος αὐτὸς ψάλτης τῆς ἐλευθερίας, νὰ κάψει τὸ δέντρο τοῦ διχασμοῦ ποὺ θάλλει ἀνάμεσά μας. Εἶναι, ἄλλωστε, πολὺ εὐστοχη καὶ ἀντικειμενικὴ ἡ παρατήρηση τοῦ σιδερένιου καγκελάριου τῆς Πρωσίας Βίσμαρκ: «*Οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου δὲν ἐπέτρεψαν οὔτε μιὰ στιγμή νὰ κατοικήσει στὶς κορυφὲς τοῦ ἡ θεὰ Ὁμόνοια*».

Ἡ εἰρήνη βέβαια δὲν εἶναι μιὰ κατάσταση πού κερδίζεται ἅπαξ διὰ παντός, ἀλλὰ μιὰ ἐργώδης ἐξελικτική διαδικασία καὶ πορεία, πού ἀπαιτεῖ ἀκονισμένη θέληση, ὕψηλὴ εὐθύνη καὶ ἀκάματη — ἀτομικὴ καὶ κοινὴ, διαπροσωπικὴ — ἐνέργεια καὶ πράξη. Χρεάζεται κυρίως **προσεκτικὴ σπουδὴ τῶν ἱστορικῶν δεδομένων**. Ἐτσι μόνο γίνεται νὰ μεταβληθεῖ σὲ καθημερινὴ πραγματικότητα ἡ εἰρήνη,⁹ ἡ ἀρχέγονη αὐτὴ ἐλπίδα, καὶ νὰ γίνῃ τὸ σύμβολο

λο τῆς ζωῆς.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. I. Kant, *Zum ewigen Frieden*, Königsberg 1775, σ. 27.
2. Τοῦ αὐτοῦ, *Δοκίμια* (μετάφραση Ε. Π. Παπανούτσου, «Δωδώνη», Ἀθήνα 1971, σσ. 28 κ' ὕστ.).
3. Ὁ Ἡράκλειτος ἔδωσε τὴν βαθύτερη ἑρμηνεία τῆς εἰρήνης ὡς μιᾶς συνθέσεως τῶν ἀντιθέσεων: «μεταβάλλον ἀναπαύεται» (Diels - Kranz, *Fragmente der Vorkratiker*, ἀπόσπ. 84). Ὁ Ἡράκλειτος ἐπίσης ἑρμηνεύοντας τὴν αἰώνια ροὴ θεώρησε τὸν «πόλεμον» ὡς «πάντων πατέρα» καὶ ἐννοεῖ βέβαια τὴ διαφωνία, τὴ διαμάχη, τὴν ἀντίθεση, τὴν ἀντικείμενη γνώμη ἢ κατάσταση, τὴ φιλονεικία, τὴ σύγκρουση ποὺ γονιμοποιεῖ καὶ προωθεῖ τὶς ἐξελικτικὲς διαδικασίες.
4. E. Neumann, *Der schöpferische Mensch*, Tel Aviv, 1959, σ. 203.
5. K. Jaspers, *Φιλοσοφικά καὶ Πολιτικά Δοκίμια*, ἔκδ. Ἀναγνωστίδη (μετ. Ἀχ. Βαγενᾶ, ἄ. χρ., Ἀθήνα), σσ. 79 κ' ὕστ.
6. Ἀπ. Παύλου, *Πρὸς Κορινθ. Α'*, ι 17.
7. Auftrag. Apostolat *Militie re international*, 1977, σσ.5 κ' ὕστ.
8. Ἀριστοφ., *Εἰρήνη*, στ. 583-84.
9. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὴ γερμανικὴ γλῶσσα ἡ λέξη «εἰρήνη» (*Frieden*) ἔχει τὴν ἴδια ρίζα μὲ τὴ λέξη «χαρά» (*Freude - Freundschaft*), «φιλία» καὶ κυρίως μὲ τὴ λέξη «*frei*», «*Freiheit*» = ἐλευθερος, ἐλευθερία. Εἰρήνη γνήσια ὑφίσταται μόνο μέσα σὲ ἓνα κλίμα ἀληθινῆς ἐλευθερίας, χαρᾶς, φιλίας, ἀσφάλειας. Ἄλλωστε εἶναι γνωστὴ ἡ βασικὴ λειτουργία τῆς ἀνθρώπινης συνειδήσεως: ἀγωνίζεται νὰ ἐπιτύχει μίαν δημιουργικὴ ἰσορροπία ἀνάμεσα στὶς ἐσωτερικὲς τάσεις καὶ τὶς ἐξωτερικὲς συνθήκες πρῶτα· καὶ ἔπειτα νὰ φθάσει σὲ μίαν ἐναρμόνιση τῶν συμφερόντων ποὺ συγκρούονται καὶ τῶν σκοπῶν ποὺ ἀντίκεινται στὸ ἐπίπεδο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Σὲ ἐπίπεδο, τώρα, διακρατικῶν σχέσεων ἡ ἐξασφάλιση τῆς εἰρήνης εἶναι δυνατὴ μόνον ὅταν δὲν στηρίζεται σὲ μονομερεῖς ὑποχωρήσεις, θυσιᾶς καὶ παραχωρήσεις· ὅταν δὲν ἐπιχειρεῖται μὲ ψυχολογικοὺς ἐκβιασμούς, προπαγανδιστικὲς ἐξορμήσεις ἢ μονοπώληση τῆς καλῆς θελήσεως γιὰ εἰρήνη· ὅταν πηγάζει ἀπὸ ἓνα εἰλικρινὲς ἠθικὸ βάθος, μακριὰ ἀπὸ πάθη, σκοπιμότητες καὶ προσπάθειες ὑπεροπλίσας.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΠΑΣΣΙΑΣ Ραψωδίες στο 'Ηλιοστάσι

*Πλατυτέρα οὐρανῶν ἡ λέξη
στο ἀνθισμένο λιβάδι τοῦ νοῦ,
ἐνῶ ὁ Ὅμηρος συλλαβίζει τὸ ἔαρ
καὶ τὰ ἄλικά τείχη τῆς Τροίας.
Πλατυτέρα οὐρανῶν ἡ λέξη ἡ πρώτη.*

*Ρέει ὁ μῦθος στὸ ποτάμι τοῦ χρόνου
μὲ τὴ δροσιὰ τῆς ἐλληνίδος φωνῆς.
Τρέμει ὁ Κρόνος, καὶ ὁ Αἰσχύλος
ἀφουγκράζεται Μαραθῶνες. Ἦχος
στὸ φῶς, καὶ τὸ ἀέτωμα φτερουγίζει.*

*Σωκρατίζεται ἡ ἀττικὴ γῆ
καὶ ὁ Ἀριστοτέλης πλατωνίζει
τὶς λαχτάρεις τοῦ Ἀλέξανδρου.
Ἄναυδος ὁ Κλεῖτος πίνει τὸ κώνειο
μὲ τὸ ποτήρι τῆς ἀφτερης νίκης.*

ΛΑΜΠΡΟΣ ΝΤΟΚΑΣ

‘Η νοητική υπέρβαση

Τὸν φιλοσοφικὸ ὁρο «*υπερβατικὸς - tranzendent*» εἰσήγαγε ὁ Κάντιος, γιὰ νὰ ἐκφράσει τὰ *a priori* στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι τέλειες ἔννοιες, ἀλλὰ μῆτρες τῶν ὁποῶν χρησιμοποιοῦνται οἱ νοῦς, γιὰ νὰ διαμορφώσει τὴν ἐντύπωση, ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο. Ὁ Κάντιος ὑποστηρίζει πὼς οἱ ἐντύψεις παίρνουν μορφή ἀπὸ τοὺς προεμπειρικοὺς τύπους καὶ φτιάχνουν τὴν ἐμπειρία. Δηλαδή πέρα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία ὑπάρχει κάτι ὑπερβατικόν, τὸ καθαυτὸ «*das Ding an sich*», ποὺ παραμένει ἀγνώστο, γιὰτὶ παραμορφώνεται, ὅταν περνάει ἀπὸ τοὺς αἰσθητικοὺς καὶ νοητικοὺς μας τύπους. Οἱ τύποι αὐτοὶ εἶναι γιὰ τὴν μὲν αἴσθηση ὁ χώρος καὶ ὁ χρόνος καὶ γιὰ τὴν νόηση ἡ αἰτία, ἡ οὐσία, ὁ σκοπὸς καὶ γενικῶς οἱ διάφορες κατηγορίες. Ἐπειδὴ στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καὶ ἰδίως στὰ μαθηματικὰ δὲν εἶναι ἀπαραίτητη ἡ μεταφυσικὴ παραδοχὴ τῶν *a priori* στοιχείων, ἀλλὰ οἱ ἀρχικὲς ἔννοιες, οἱ ὁποῖες δὲν στηρίζονται σὲ ἀμετάβλητα μεταφυσικὰ στοιχεῖα, εἶναι δυνατόν νὰ θεωρήσουμε τὶς ὑπερβατικὲς ἔννοιες μὲ τελείως διαφορετικὸ τρόπο καὶ γενικότερα τὴν νοητικὴν υπέρβαση σὰν μιὰ φυσικὴ ἱκανότητα τῆς νόησης χωρὶς καμμιὰ σταθερὴ μεταφυσικὴ παραδοχὴ.

Οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ μαθηματικοὶ ἀπὸ τὴν φύση τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖο θεραπεύουν καὶ ἐρευνοῦν, εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ χρησιμοποιοῦν συνεχῶς τὸ υπέρτατο δῶρο τῆς νοητικῆς υπέρβασης, μὲ τὸ ὁποῖο εἶναι προικισμένος ὁ νοῦς. Οἱ ὑπερβατικὲς ἔννοιες, ποὺ συνθέτουν τὰ κορυφαῖα λογικὰ σχήματα, τὰ ὁποῖα διαφοροποιοῦν καὶ ἐπιβάλλουν τὴν νόηση τοῦ ἀνθρώπου, δὲν προέρχονται ἀπὸ ἐσωτερικὲς παρμορφώσεις του, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη βαθύτερης περιγραφῆς τῶν προβλημάτων τῆς ἐμπειρίας. Ἡ λογικὴ υπέρβαση εἶναι συμβολισμὸς ἀλμάτων τοῦ νοῦ πέρα ἀπὸ τὴν αἴσθηση, σὲ χώρους φανταστικῶν, μὲ λογικὴ συνέπεια καὶ μὲ ρίζες βαθειὰς σὲ διαισθητικὲς πραγματικότητες, δηλαδή δὲν εἶναι ξεκομμένη ἀπὸ τὴν ἀμεση ἀντίληψη τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ ἀντίθετα εἶναι ἡ ἀφηρημένη συμπλήρωση τῆς διαίσθησης, τὴν ὁποία ἡ ἐμπειρία ἀδυνατεῖ νὰ ὁλοκληρώσει.

Εἶναι γνωστὸ, πὼς σὲ πολλὰς περιπτώσεις ὁ συμβολισμὸς τοῦ νοητικοῦ ἄλματος προσφέρει τὴ μοναδικὴν περιγραφὴ μιᾶς πραγματικότητας, γιὰ τὴν ὁποία δὲν μπορούμε νὰ ἔχουμε ἀμεση ἐμπειρία, παρ' ὅλο ποὺ ἀντιλαμβανόμαστε τὰ ἀποτελέσματά της. Ὡς π.χ. ἔχουμε ἓνα πολὺ ἀπλὸ παράδειγμα: θεωροῦμε τὴν ἀκολουθίαν τῶν ἀριθμῶν $\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{1}{4}, \dots, \frac{1}{n}, \dots$. Ὅλοι διαισθανόμαστε πὼς αὐτοὶ οἱ ἀριθμοὶ πλησιάζουν συνεχῶς τὸ 0, ἀλλὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχουμε μιὰ ἀμεση ὁλοκληρωμένη ἀντίληψη αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, δηλαδή δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συνειδητοποιήσουμε ὅλους τοὺς ἀριθμοὺς τῆς ἀκολουθίας ποὺ χρειάζομαστε, γιὰ νὰ φτάσουμε στὸ 0. Αὐτὴ ἡ στοιχειώδης νοητικὴ πραγματικότητα περιγράφεται ἄριστα μὲ τὸν ὀρισμὸ τοῦ ὀρίου, ποὺ στηρίζεται στὴν ὑπερβατικὴ ἔννοια τοῦ ἀπείρου. Ἔτσι μὲ τὴν βοήθεια τῆς λογικῆς υπέρβασης μπορούμε νὰ ἔχουμε καθολικὴν ἀντίληψη τῆς διαδοχῆς ἐνὸς πλήθους συμβόλων, τὰ ὁποῖα δὲν μπορούμε μὲ ξεχωριστὲς διαδοχικὲς ἐνέργειες νὰ τὰ βάλουμε σὲ μιὰ συγκεκριμένη διάταξη, ποὺ νὰ περιλαμβάνει ὅλα τὰ σύμβολα.

* * *

Μποροῦμε νὰ δεχθῶμε πὼς κάθε ἔννοια γεννιέται ἀπὸ μιὰ λογικὴ ἀφαίρεση, ποὺ καταλήγει στὴν νοητικὴν ἐπένδυση μιᾶς τάξης συμβόλων ἢ ἀκόμα ἀπὸ ἓνα σύμπλεγμα ἰδιότητων, δηλαδή χαρακτήρων τῆς νόησης. Π.χ. ἡ ἔννοια τοῦ φυσικοῦ ἀριθμοῦ 3 εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς λογικῆς ἀφαίρεσης μὴ κοινῶν ἰδιοτήτων διαφόρων συλλογῶν ἀντικειμένων, ποὺ ἔχουν μιὰ κοινὴν ἰδιότητα, ἡ ὁποία ὀρίζει τὸ 3, δηλαδή 3 σπῖτια, 3 δένδρα, 3 βουνὰ κ.τ.λ.

Τὸ ἀκαθόριστο πολλῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν προέρχεται προφανῶς ἀπὸ τὴν μεγάλην δυσκολία τῆς ἀφαίρεσης ἢ τῆς ἐπιλογῆς ἰδιοτήτων ποὺ συνθέτουν τὸ σύμπλεγμα ὀρισμοῦ τῆς ἐννοίας. Ἄν τὸ σύμπλεγμα ποὺ καθορίζει τὴν ἔννοια ἀντιπροσωπεύει τὴν ἐπιλογὴν τῶν ἢ πραγμάτων γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουμε ἀμεση ἐμπειρία, τότε μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς ἡ ἔννοια εἶναι ὑπερβατικὴ. Π.χ. οἱ γεωμετρικὲς ἔννοιες τοῦ σημείου, τῆς εὐθείας καὶ τοῦ ἐπιπέδου εἶναι ὑπερβατικὲς, γιὰτὶ δὲν ὑπάρχουν αἰσθητικὲς ἐντύψεις, οἱ ὁποῖες νὰ προέρ-

χονται από αντικείμενα χωρίς διάσταση, με μία διάσταση και με δύο διαστάσεις αντιστοιχώς. Είναι λοιπόν φανερό, πώς διακρίνουμε δυο κατηγορίες έννοιών, τις υπερβατικές και τις διαισθητικές, δηλαδή αυτές που αντιπροσωπεύουν τάξεις έντυπώσεων της άμεσης παρατήρησης του αντικειμένου ή του συμβάντος.

Τέλος τις υπερβατικές έννοιες μπορούμε να τις κατατάξουμε στις επιστημονικές και τις φιλοσοφικές. Οι επιστημονικές είναι απολύτως όρισμένες με την βοήθεια συστήματος συμβόλων, χωρίς να επιδέχονται άμφισβητήσεις, και περιγράφουν συγκεκριμένες νοητικές πραγματικότητες, με σκοπό να διευκολύνουν την επίλυση προβλημάτων του επιστητού. Αντίθετα οι φιλοσοφικές δεν έχουν τον χαρακτήρα της συγκεκριμένης και περιορισμένης εφαρμογής· οι απαιτήσεις τους είναι όσο το δυνατόν ευρύτερης ισχύος και επιδέχονται έρμηνείες, γιατί δεν περιγράφονται μέσα σε πλαίσια που περιορίζουν το κύρος τους στο χώρο του επιστητού, αλλά συνήθως είναι γεννημένες για να θεμελιώσουν κάποιο μεταφυσικό συμπλήρωμα του αίσθητου κόσμου.

Οι επιστημονικές υπερβατικές έννοιες χρησιμοποιούνται στα μαθηματικά ή στη θεωρία των πειραματικών επιστημών και είναι απαραίτητες για τη λύση των περισσοτέρων μαθηματικών προβλημάτων, γιατί είναι στενά συνδεδεμένες με την έννοια του άπειρου. Πράγματι όλα τα δύσκολα προβλήματα εμφανίζονται, όταν πρόκειται να εφαρμόσουμε τη λογική πέρα από το πεπερασμένο, γιατί σε κάθε άλλη περίπτωση έχουμε την αποδεδειγμένη δυνατότητα της επαλήθευσης, ή όποια υπήρξε ή αρχική μέθοδος και εξακολουθεί να είναι ή πιο ισχυρή για την επιβολή του κύρους της γνώσης.

* * *

Η επινόηση της άφηρημένης έννοιας του συνόλου των φυσικών αριθμών με την ατελείωτη διαδοχή των στοιχείων του αποτελεί τον πρωταρχικό και κύριο πνευματικό έρεθισμο για την σύλληψη της έννοιας του άπειρου. Το σύνολο των άκεραίων θετικών αριθμών $N = \{1, 2, 3, \dots, n, \dots\}$ είναι το πρώτο νοητικό κατασκεύασμα, που οδηγεί στη διαίσθηση μιας πολλαπλότητας, ή όποια ξεχωρίζει από αυτές τις άμεσης έμπειρίας, γιατί δεν έχει τέλος, δηλαδή ικανοποιεί την άρνηση της ιδιότητας της «*αρχής και του τέλους*», του πεπερασμένου. Έτσι η αρχαϊκή έννοια του άπειρου εκφράζεται μέσα από νοητικά είδωλα, τα όποια δεν έχουν ένα βασικό χαρακτήρα της άμεσης έμπειρίας. Η πρωτόγονη έννοια του άπειρου είναι ριζωμένη και σήμερα στη σκέψη του απλοϊκού ανθρώπου, σαν συμβολισμός της ατελείωτης διαδοχής. Στον κόσμο των φαινομένων πάντοτε ο άνθρωπος αναζητήσε το είδωλο του άπειρου, αλλά δυστυχώς όλες οι έμπειρίες του δεν μπορούν να το αντιπροσωπεύσουν. Οι κινήσεις των ουρανίων σωμάτων μπορούν να θεωρηθούν σαν ένας σχηματικός αντιπρόσωπος του άπειρου, χωρίς όμως καμμία βεβαιότητα για την γνησιότητα του αντιπροσώπου. Μόνο ένα ωραίο παιχνίδι με πολλές κομψές μαθηματικές έννοιες μάς φέρνει κοντά στον άπροσπέλαστο χώρο του άπειρου: Μια από τις μεγαλύτερες προσφορές της μαθηματικής επιστήμης στη σκέψη είναι η διαμόρφωση και μελέτη της υπερβατικής έννοιας του άπειρου, ή όποια ήταν κρυμμένη μέσα στα άδυτα του μυστηρίου, εκεί που ο άνθρωπος τοποθετεί όλες τις ανησυχίες και τους φόβους του.

Σήμερα έχουμε την δυνατότητα να ανασύρουμε από τα σκοτεινά βάθη του μεταφυσικού δέους την έννοια του άπειρου και να την συλλάβουμε κατά τρόπο φυσικό, φωτισμένο με την άλλη μαθηματική θεώρηση. Η μαθηματική έννοια του άπειρου, παρόλον που περιορίζεται σε μια επιστημονική έκφραση σχεδόν του συνόλου των μαθηματικών προβλημάτων, χωρίς καμμία μεταφυσική διάσταση, μπορεί να έχει σοβαρές φιλοσοφικές επιπτώσεις. Τέλος οι φιλοσοφικές προκαταλήψεις για το άπειρο επιδρούν στον όρισμό του. Τα μαθηματικά παράδοξα πολλές φορές ήταν αποτελέσματα φιλοσοφικών θεωρήσεων του άπειρου. Π.χ. το παράδοξο του Αχιλλέα και της χελώνας προέρχεται από περική παραδοχή ότι μετά από μια άπειρία γεγονότων τίποτε δεν μπορεί να συμβεί. Είναι προφανές πώς ο όρισμός μιας επιστημονικής έννοιας ξεκινάει από την ανάγκη να συμβολίσουμε μια νοητική πραγματικότητα, σε τρόπο που να απλοποιούνται και να λύνονται όσο το δυνατόν περισσότερα προβλήματα. Όμοίως είναι γνωστό, ότι οι επιστημονικοί όρισμοί δεν είναι σταθεροί, αλλά μεταβάλλονται συνεχώς σύμφωνα με την πορεία της γνώσης. Έτσι λοιπόν και η έννοια του άπειρου πέρασε πολλές αναθεωρήσεις, από την εποχή του Εύ-

κλείδῃ μέχρι σήμερα, καὶ εἶναι δύσκολο νὰ φανταστοῦμε, πὼς μιὰ ἔννοια, ποὺ καρποφορεῖ καὶ στὸ μεταφυσικὸ χῶρο, μεταβάλλεται μόνο μέσα στὸ στενὸ περιγρᾶμμα μιᾶς ὅσο-δήποτε ἀφηρημένης ἐπιστήμης. Εἶναι βέβαιο πὼς ἡ ἐπιστημονικὴ θεώρηση καὶ ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς ἀναζητοῦν κοινὰ στάδια πορείας γιὰ τὴν προσέγγιση τῶν θεμελίων τῆς νοητικῆς ὑπέρβασης τοῦ πεπερασμένου.

* * *

Μαθαίνουμε ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς μας νὰ μετρᾶμε τὰ διάφορα σύνολα τοῦ αἰσθητοῦ μας κόσμου, καὶ μάλιστα σὲ κάθε σύνολο ἀντιστοιχοῦμε ἓνα ἀριθμὸ ποὺ ἐκφράζει τὸ πλῆθος τῶν στοιχείων τοῦ συνόλου. Π.χ. ἀντιστοιχοῦμε τὸν ἀριθμὸ 10 στὸ σύνολο τῶν δακτύλων τῶν χεριῶν μας. Ἀμέσως γεννιέται τὸ φυσικὸ ἐρώτημα: Μποροῦμε σὲ κάθε σύνολο τῆς νόησής μας νὰ ἀντιστοιχοῦμε ἓναν ἀριθμὸ, ὁ ὁποῖος νὰ προσδιορίζει τὸ πλῆθος τῶν στοιχείων τοῦ συνόλου; Παρατηροῦμε πὼς τὰ στοιχεῖα κάθε συνόλου τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου μποροῦμε νὰ τὰ ἀπαριθμήσουμε, δηλαδὴ νὰ τὰ διατάξουμε μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἀκεραίων ἀριθμῶν σὲ μιὰ ἀκολουθία μὲ τελευταῖο ὄρο. Προφανῶς ὁ ἀριθμὸς ποὺ προσδιορίζει τὴν θέση τοῦ τελευταίου ὄρου τῆς ἀκολουθίας ἐκφράζει τὸ πλῆθος τῶν στοιχείων τοῦ συνόλου. Συνεπῶς σὲ κάθε σύνολο τοῦ αἰσθητοῦ μας κόσμου μποροῦμε νὰ ἀντιστοιχήσουμε ἓνα ἀκέραιο ἀριθμὸ, ὁ ὁποῖος νὰ ἐκφράζει τὸ πλῆθος τῶν στοιχείων τοῦ συνόλου. Ἄν θεωρήσουμε τὸ σύνολο τῶν ἀκεραίων ἀριθμῶν $N = \{1, 2, 3, \dots\}$, ἀμέσως ἀντιλαμβανόμαστε πὼς εἶναι ἀδύνατο νὰ βροῦμε ἓνα τελευταῖο ἀκέραιο, ὁ ὁποῖος νὰ δίνει τὸ πλῆθος τοῦ συνόλου τῶν ἀκεραίων ἀριθμῶν, δηλαδὴ δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀπαρίθμησή τους.

Ἡ σύγχρονη μαθηματικὴ ἐπιστὴμη κατόρθωσε νὰ διευρύνει τὸ σύνολο τῶν ἀριθμῶν, ὥστε νὰ ὑπάρχει ἀριθμὸς ποὺ νὰ ἐκφράζει τὸ πλῆθος τῶν ἀκεραίων ἀριθμῶν. Ἄν θεωρήσουμε δύο σύνολα A καὶ B , μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἔχουνε τὸ αὐτὸ πλῆθος στοιχείων, ὅταν βροῦμε μιὰ ἀντιστοιχία ἓνα πρὸς ἓνα μεταξὺ τῶν στοιχείων τῶν δύο συνόλων. Π.χ. Τὰ σύνολα $A = \{\alpha, \gamma, \dots, \omega\}$ καὶ $\{1, 2, \dots, 24\}$, ἔχουν τὸ αὐτὸ πλῆθος στοιχείων, γιὰτὶ ἔχουμε τὴν ἀντιστοιχία:

$\alpha, \beta, \gamma, \dots, \omega$

$1 \quad 2 \quad 3 \quad \dots, \quad 24$

Στὸ σύνολο τῶν ἀκεραίων ἀριθμῶν συναντᾶμε τὴν παρακάτω περίεργη ιδιότητα, ἡ ὁποία δὲν συναντιέται σὲ κανένα σύνολο τοῦ αἰσθητοῦ μας κόσμου: Τὸ πλῆθος τῶν ἀρτίων ἀκεραίων ἀριθμῶν 2, 4, 6, 8, 10, ... εἶναι ἴσο μὲ τὸ πλῆθος ὧλων τῶν ἀκεραίων ἀριθμῶν 1, 2, 3, 4, ..., δηλαδὴ τὸ μέρος ἰσοῦται μὲ τὸ ὅλο, πρᾶγμα παράλογο γιὰ τὴν ἐμπειρικὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου. Ἡ ἀπόδειξη τῆς προηγούμενης προτάσεως γίνεται μὲ τὴν βοήθεια τῆς παρακάτω ἀντιστοιχίας:

$1, \quad 2, \quad 3, \quad 4, \dots, \quad n$

$2 \quad 4 \quad 6 \quad 8 \quad \dots, \quad 2n,$

ἡ ὁποία ἐξασφαλίζει σὲ ἓνα ἀκέραιο ἀριθμὸ n ἓνα μόνο ἀντίστοιχο ἄρτιο ἀριθμὸ, τὸν $2n$, καὶ ἔτσι ἔχουμε ὁλοκληρωμένη τὴν ἀπόδειξη τῆς προηγούμενης πρότασης. Ὁ Λάμπινις πρῶτος διαπίστωσε αὐτὴ τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ ἦταν τόσο δεμένος μὲ τὴν ἐμπειρία, ὥστε δὲν δίσταζε νὰ δεχθεῖ ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἄπειροι ἀκέραιοι ἀριθμοί, ἐνῶ συγχρόνως δεχόταν πὼς ὑπάρχουν ἄπειρα σύνολα.

Ἀντίθετα ὁ Κάντορ διαπιστώνει πὼς δὲν ὑπάρχει καμμιά λογικὴ ἀντίφαση στὴ χαρακτηριστικὴ ιδιότητα τῶν ἀείρων συνόλων, δηλαδὴ πὼς γιὰ τὰ ἄπειρα σύνολα τὸ μέρος ἰσοῦται μὲ τὸ ὅλο. Τὸ γεγονός αὐτὸ δίδει τὴν δυνατότητα στὴ νόηση νὰ φωτίσει τὸ σκοτεινὸ χῶρο τοῦ μυστηρίου, ποὺ περιβάλλει τὸ ἄπειρο, μὲ τὴν λάμψη τῆς λογικῆς. Ἰδιότητες οἱ ὁποῖες δὲν συναντῶνται στὰ πεπερασμένα σύνολα, μποροῦν νὰ περιγράψουν τὸ ἄπειρο χωρὶς λογικὰ σφάλματα. Τὸ παράδειγμα τῶν ἀκεραίων ἀριθμῶν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ δώσουμε τὸν παρακάτω, ἐπιστημονικὸ ὁρισμὸ, ποὺ ὀφείλεται στὸν τολμηρὸ διανοητὴ Κάντορ: Ἄπειρο σύνολο εἶναι κάθε σύνολο ποὺ ἔχει γνήσιο ὑποσύνολο μὲ πλῆθος στοιχείων ἴσο μὲ τὸ πλῆθος τῶν στοιχείων τοῦ ὅλου συνόλου, δηλαδὴ τὸ ὅλο εἶναι ἄπειρο, ἂν ἔχει ἓνα του-

λάχιστον μέρος του που είναι ίσο με το όλο.

Ἡ ιδιότητα ὁρισμοῦ τοῦ ἀπείρου συνόλου, μολοντί δὲν πληροῦται ἀπὸ τὰ πεπερασμένα σύνολα, ὅχι μόνο δὲν κρύβει ἐσωτερικὴ ἀντίφαση, ἀλλὰ ἀντιθέτως ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά δίνει τὴν δυνατότητα νὰ θεωρήσουμε τὸ ἀπειρο σὰν ἕνα ἀριθμό, ὁ ὁποῖος εἶναι γενίκευση τῶν ἀκεραίων, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη προσφέρει δυνατότητες στὴ νόηση, γιὰ νὰ βγάξει συμπεράσματα ποὺ ἀναφέρονται στὸ πεπερασμένο. Π.χ.: Ὁ ἀπειροστικὸς λογισμὸς χρησιμοποιοῖ τὴν μαθηματικὴ ἔννοια τοῦ ἀπείρου γιὰ νὰ λύσει προβλήματα πεπερασμένα τοῦ ἐμπειρικοῦ μας κόσμου, δηλαδὴ ἡ δικαίωση τῆς μαθηματικῆς ἔννοιας τοῦ ἀπείρου δὲν γίνεται μόνο ἀπὸ τὴν λογικὴν πειθαρχία, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς στὸν ἐμπειρικό μας χώρο. Γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ ἀντιληφθοῦμε πῶς γίνεται ἡ λογικὴ ἐπέκταση τῶν ἀκεραίων ἀριθμῶν στὸν χώρο τοῦ ἀπείρου καὶ νὰ δοῦμε πῶς ὀρίζονται πολλαπλότητες ἀπείρων, δηλαδὴ πολλὰ διαφορετικὰ ἀπειρα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι μεταξύ τους ἴσα, ἀλλὰ πληροῦν μιὰ σχέση διατάξεως, πρέπει νὰ σταθοῦμε ἰδιαίτερα στὴν ἔννοια τοῦ ἀριθμοῦ.

Ὁ Φρέγκ (Frege) τὸ 1884 ἔδωσε τὸ σωστὸ ὅρισμό τοῦ ἀριθμοῦ, τὸν ὁποῖον μπόρεσαν νὰ καταλάβουν, ἀφοῦ πέρασαν περισσότερα ἀπὸ εἴκοσι χρόνια. "Ὅλοι οἱ ὅρισμοί ποὺ δίδονταν πρὶν ἀπὸ τὸν Φρέγκε περιεῖχαν βασικὰ λογικὰ σφάλματα, γιὰ τὴν συνήθως θεωροῦσαν τὸν ἀριθμὸ σὰν μιὰ πολλαπλότητα καὶ ὅχι ὡς πολλαπλότητα πολλαπλῶν πολλαπλοτήτων. "Ἄν εἶναι δυνατόν νὰ ὁρισθεῖ μεταξὺ τῶν στοιχείων δύο συνόλων A καὶ B μιὰ ἀντιστοιχία ἕνα πρὸς ἕνα, τότε λέμε πῶς τὰ σύνολα εἶναι ἰσοδύναμα καὶ ὅτι ἔχουν τὸ αὐτὸ πλῆθος στοιχείων, τὸ ὁποῖο συμβολίζουμε μὲ ἕνα ἀριθμό. Π.χ. τὸ σύνολο $A = \{a, b, \gamma, \dots, \omega\}$ καὶ $B = \{1, 2, 3, \dots, 24\}$ ἔχουν τὸ αὐτὸ πλῆθος στοιχείων, δηλαδὴ 24, γιὰ τὴν ἔχουμε τὴν ἀντιστοιχία $a \rightarrow 1, b \rightarrow 2, \gamma \rightarrow 3, \dots, \omega \rightarrow 24$. Μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε πῶς ὅλα τὰ ἰσοδύναμα σύνολα ἐνὸς συνόλου ἀποτελοῦν μιὰ τάξη, ἡ ὁποία εἶναι ὁ ἀριθμὸς ποὺ ἐκφράζει τὸ πλῆθος τῶν στοιχείων του, δηλαδὴ ὁ ἀριθμὸς ταυτίζεται μὲ τὴν τάξη τῶν ἰσοδυνάμων συνόλων. Π.χ. ὅλα τὰ σύνολα ποὺ ἔχουν 3 στοιχεῖα, δηλαδὴ 3 σπῖτια, 3 ἄτομα, 3 ἄνθρωποι..., εἶναι ἰσοδύναμα, γιὰ τὴν μποροῦμε νὰ ἔχουμε μονοσήμαντες ἀντιστοιχίες ἀνάμεσα στὰ στοιχεῖα τους

ἕνα σπῖτι $\leftrightarrow$ ἕνας ἄνθρωπος $\leftrightarrow$ ἕνα δέντρο...

"Ὅλα τὰ σύνολα μὲ τρία στοιχεῖα ἀποτελοῦν ἕνα νέο σύνολο, δηλαδὴ μιὰ τάξη ἰσοδυναμίας, ἡ ὁποία ταυτίζεται μὲ τὸν ἀριθμὸ 3.

Υπάρχουν πολλὰ ἀριθμητικὰ σύνολα καὶ γενικῶς νοητικὰ σύνολα τὰ ὁποῖα εἶναι ἰσοδύναμα μὲ τὸ σύνολο $N = \{1, 2, 3, \dots, n, \dots\}$ τῶν φυσικῶν ἀριθμῶν. Π.χ. τὸ σύνολο Q τῶν κλασματικῶν εἶναι ἰσοδύναμο μὲ τὸ σύνολο N , γιὰ τὴν ἔχουμε τὴν ἀντιστοιχία:

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10...

$\frac{1}{1}, \frac{1}{2}, \frac{2}{1}, \frac{2}{3}, \frac{3}{2}, \frac{3}{4}, \frac{4}{3}, \frac{4}{2}, \frac{5}{1}, \dots$

Τὰ σύνολα ποὺ εἶναι ἰσοδύναμα μὲ τὸ σύνολο N τῶν φυσικῶν ἀριθμῶν, σύμφωνα μὲ τὸν μὴ ἀντιφατικὸ ὅρισμό τοῦ ἀριθμοῦ, ἀποτελοῦν μιὰ τάξη ἰσοδυναμίας (ἕνα σύνολο), ἡ ὁποία καλεῖται a καὶ εἶναι ὁ ἀριθμὸς ποὺ ἐκφράζει τὸ πλῆθος τῶν στοιχείων τῶν ἰσοδυνάμων συνόλων μὲ τὸ σύνολο N τῶν ἀκεραίων ἀριθμῶν. Ὁ a εἶναι ὁ πρῶτος μὴ πεπερασμένος ἀριθμὸς, ποὺ ἐκφράζει πλῆθος στοιχείων μὴ πεπερασμένων συνόλων. Συνεπῶς εἶναι φανερό πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ ἀρίθμηση τῶν στοιχείων ἀπείρων συνόλων, ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνει μιὰ λογικὴν υπέρβαση, ἡ ὁποία στηρίζεται σὲ μιὰ ἀμφιμονοσήμαντη ἀντιστοιχία, ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ κατασκευαστικά, ἀλλὰ εἶναι λογικὰ πλήρως ὁρισμένη.

Ἀμέσως γεννῶνται τὰ ἐρωτήματα: Εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξουν περισσότερα ἀπὸ ἕνα (δηλαδὴ τὸ a) ἀπειρα — καὶ ἂν ὑπάρχουν, εἶναι συγκρίσιμα μεταξύ τους; Πῶς μποροῦμε νὰ βγοῦμε ἀπὸ τὸ μικρότερο ἀπειρο, γιὰ νὰ περάσουμε στὸ μεγαλύτερο; Στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ ἡ μαθηματικὴ ἐπιστὴμη δίδει ἀπάντηση· καὶ θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἐκθέσουμε τὶς βασικὰς ἀπαντήσεις χωρὶς καμμιά ἀπόδειξη, γιὰ τὸ τεχνικὸ μέρος τῶν ἀποδείξεων εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ σκοπὸ τοῦ παρόντος.

Ναί! υπάρχουν πολλά άπειρα και συγκρίσιμα μεταξύ τους, π.χ. τὸ άπειρο πλῆθος τῶν πραγματικῶν αριθμῶν είναι ένας άπειρος αριθμός c , ὁ ὁποῖος είναι μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν άπειρο αριθμὸ a_0 τοῦ πλῆθους τῶν άκραίων αριθμῶν. Ὑπάρχει διάταξη μεταξύ τῶν άπείρων καὶ μαθηματικῆς δομῆς, ἡ ὁποία μᾶς προσφέρει τὴν δυνατότητα νὰ ἀποδείξουμε πλῆθος προτάσεων ἢ θεωρημάτων. Ἐνας δλόκληρος κόσμος, ἕνα θαυμαστὸ οἰκοδόμημα κάνει τὴν ἐμφάνισή του. Εἶναι τὸ σύνολο τῶν ὑπερβατικῶν αριθμῶν (πληθάριμοι, διατακτικοὶ αριθμοὶ κ.τ.λ.), ποὺ ἐπιτρέπει τὴν ἀνάπτυξη ὕψηλης μαθηματικῆς θεωρίας μὲ ἐπιστημονικὲς καὶ φιλοσοφικὲς προεκτάσεις πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ αἰσθητοῦ.

Ὁ μὴ ἐξοικειωμένος στὴν ὑπερβατικὴ σκέψη μπορεῖ νὰ ἀμφιβάλλει γιὰ τὴν ἀξία της καὶ νὰ ρωτήσῃ: Ποιὰ σχέση ἔχουν αὐτὰ τὰ παιχνίδια τοῦ νοῦ μὲ τὸν κόσμο ποὺ μᾶς περιβάλλει; Ἀσφαλῶς δὲν υπάρχουν εἰδῶλα τῆς ὑπερβατικῆς δομῆς μέσα στὸν κόσμο τῶν φαινομένων, υπάρχουν ὅμως προβλήματα τῆς ἐμπειρίας, τὰ ὁποῖα βρίσκουν τὴ λύση τους μὲ τὴν βοήθεια τῶν ὑπερβατικῶν ἐννοιῶν τοῦ μαθηματικοῦ άπείρου. Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε πῶς ἡ ὑπερβατικὴ ἀντίληψη τοῦ φυσικοῦ κόσμου εἶναι ὁ μόνος τρόπος προσέγγισής του, γιατί ἡ προσπέλαση τοῦ ἀντικειμένου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ μὲ τὴν πειραματικὴ παρατήρηση, ποὺ χρησιμεύει μόνο στὴν ἐπαλήθευση ἢ ἀπόρριψη τῆς θεωρίας ἢ ὁποῖα στὶς βαθιεῖς ὑποθέσεις της κατέχεται ἀπὸ τὴν νοητικὴ ὑπέρβαση.

Τὸ ἀντικείμενο ὑπάρχει ἀξίωματικά, χωρὶς καμμιά ἀπόδειξη, καὶ ἡ λογικὴ διεΐσδυση τοῦ ὑποκειμένου στὸ ἀντικείμενο εἶναι ὁριακὴ, δηλαδὴ ὑπερβατικὴ. Ἐτσι γίνεται φανερό πῶς ἡ ἐπιστῆμη, ποὺ ἀναζητᾷ τὴ βαθύτερη γνώση, τῆς ὁποίας τὸ κύρος στηρίζεται στὴν πρόβλεψη, ἔχει ἀνάγκη τῆς λογικῆς ὑπέρβασης, δηλαδὴ αὐτῆς ποὺ δὲν ὁδηγεῖ σὲ ἀντιφάσεις ἢ μεταφυσικὲς προτάσεις. Οἱ μεταφυσικὲς ἀρχικὲς ὑποθέσεις, ποὺ προέρχονται ἀπὸ νοητικὴ ὑπέρβαση, πλαισιωμένες μὲ ἐπιστημονικὲς ὑπερβατικὲς ἐννοιες, μπορεῖ νὰ ἀποτελέσουν τὰ θεμέλια ἐνὸς συμπληρώματος τοῦ ἐπιστητοῦ, τὸ ὁποῖο νὰ λειτουργεῖ ἄρμονικὰ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση. Πολλὲς φορὲς μάλιστα ἡ νοητικὴ ὑπέρβαση εἶναι ὁ μεγάλος δημιουργὸς ἐκείνων τῶν ἰδεῶν ποὺ ὁδηγοῦν τὸ μεταφυσικὸ στοχασμὸ στὴ φωτεινὴ μορφή τῆς ἐπιστημονικῆς ὑπόθεσης.

(21.3. '85)

ΣΕΡΓΙΟΣ ΔΗΜΟΥΛΗΣ

Ἐνδεχόμενο

Πάλι καὶ πάλι τὸ ματωμένο ρῶτημα:

εἰμὶ ἢ οὐκ εἰμὶ;

(καθῶς τὸ ρῆμα σου, Γρηγόριε,

τοῦ Καρυωτάκη στεναγμὸς βαθύς).

Παλιὸ κλουβὶ καναρινιοῦ μ' ὀρθάνοιχτο θυρόφυλλο,

ἴσως ἐδῶ τ' ἀπόβραδο κουρνιάζει

ὁ ταπεινὸς κοκκινολαίμης.

Ἀτέλειωτη σειρὰ μισὲς ἀλήθειες

χειρότερες ἀπὸ τὸ ψέμα.

Μέσα χαρακωθήκαμε στὴ σιωπῇ

(σὲ κάποιο εἶδος σιωπῆς)·

ἔξω μετράμε μὲ τὰ ντεσιμπέλ

ἀκόμη καὶ τοὺς χτύπους τῆς καρδιάς μας,

τελειῶς ἐξουθενωμένοι ἀπὸ τὸ ἐνδεχόμενο

μιᾶς πιθανῆς λιποταξίας.

Μ Ε Τ Ε Ω Ρ Ι Σ Μ Ο Ι

Οσεβασμός του ατόμου είναι σήμερα οργανικά δεμένος με την ελεύθερη οικονομία. Τοῦτο δὲ σημαίνει πὼς δὲν ὑπῆρχαν ἄλλες ἱστορικές περίοδοι ἢ ἄλλα πολιτισμικά πλαίσια, μέσα στὰ ὁποῖα δὲν διακηρύχθηκε καὶ ἐφαρμόσθηκε τὸ ἰδεώδες τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο. Σημαίνει ὁμως, ὅτι κάθε φορά πού διακηρύχθηκε καὶ ἐπιδείχθηκε ἓνας σεβασμός τέτοιος, ἦταν ἀπόρροια εἴτε μιᾶς κάποιας βασικῆς θρησκευτικῆς ἀρχῆς, εἴτε μιᾶς ἀδήριτης οἰκονομικῆς ἐπιταγῆς. Στὴν σημερινή ἐποχὴ ὁ σεβασμός πρὸς τὸ ἄτομο εἶναι ἀναμφισβήτητα ἀπότοκος μιᾶς τέτοιας οἰκονομικῆς ἐπιταγῆς.

Δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο ὅτι μόνο μετὰ τὴν ἐδραίωση τοῦ ἐμπορίου ὡς τοῦ σημαντικώτερου παράγοντα τῆς οἰκονομικῆς λειτουργίας, σὲ ἀντικατάσταση τῆς γεωργίας, μετὰ τὴν Ἀναγέννηση, ἀρχίζουν νὰ ξεπροβάλλουν οἱ πρῶτες νύξεις γύρω ἀπὸ τὸν σεβασμὸ τοῦ ατόμου. Καὶ δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι οἱ δύο πατρίδες τῆς σύγχρονης δημοκρατίας — ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Ἑλβετία — εἶναι αὐτὲς στὶς ὁποῖες τὸ ἐλεύθερο ἐμπόριο ἦταν πιὸ ἀνεπτυγμένο. Οὔτε εἶναι τυχαῖο πὼς ἡ ἀρχαία Ἀθήνα, ὅπου ἐπίσης ἀνθῆσε ἡ δημοκρατία, ἦταν πρῶτιστα μιὰ πολιτεία ἐμπορική.

Η ἰδέα πὼς πρέπει νὰ σέβεται κανεὶς τὸν διπλανό του, ἂν δὲν ἔχη καταβολὲς θρησκευτικές, ἔχει ὀπωσδήποτε καταβολὲς ἐμπορικές. Σκέφτεσαι τὸν διπλανὸ ὡς ἄνθρωπο ἄξιο σεβασμοῦ, μόνο ἂν προσδοκᾷς νὰ τὸν κάνης πελάτη — καὶ μόνο στὸ μέτρο πού τὸν θεωρεῖς ἱκανὸ νὰ γίνη τέτοιος. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, πού στὶς ἀγγλοσαξονικὲς δημοκρατίες ἀποδιδόταν τόσο μεγάλη σημασία στὴν ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐργάζεται ἀποδοτικὰ καὶ νὰ ἀποκτᾷ περιουσία. Καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο στὶς χώρες ὅπου δὲν γίνεται δεκτὴ ἡ θρησκεία καὶ δὲν λειτουργεῖ ἐλεύθερη οἰκονομία, ὁ σεβασμός τοῦ ατόμου περιορίζεται ἀπὸ τὸν σεβασμὸ πρὸς τὸ κράτος, ἢ τουλάχιστον πρὸς κάποια ἀφηρημένη ἀρχή.

Ο ἄνθρωπος σέβεται τὸν διπλανό του, εἴτε ὅταν μπορῇ νὰ τὸν δῇ ὡς πελάτη, εἴτε ὅταν μπορῇ νὰ τὸν δῇ ὡς ἀδελφόν. Γι' αὐτὸ καὶ στὶς διαφορὰς σατραπείες τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, οἱ μόνοι ἄνθρωποι πού φανέρωναν στὴν πράξη σεβασμὸ πρὸς τὸ ἄτομο — τὸ ὁποῖο ἄτομο — ἦσαν οἱ ἐμποροὶ στὸ παζάρι. Ἐκεῖ πού δὲν ὑπῆρχε ἐνδεχόμενο ἀγρας πελάτη, δὲν ὑπῆρχε καὶ περίπτωση σεβασμοῦ πρὸς τὸ ἄτομο, με' ἐξαίρεση, πάντοτε, τὸ θρησκευόμενο.

Μετέωρος

ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ

“Άμεση Δημοκρατία ή “Οργουελ

Ἡ ἔμμεση ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία, ποὺ κυριαρχεῖ στὸν πλανήτη μας δυὸ περίπου αἰῶνες, φαίνεται ὅτι ὀλοκλήρωσε τὴν τροχιά της ὡς πολιτικακὸ σύστημα καὶ βαίνει πρὸς τὸ τέλος της. Οἱ λόγοι, γιὰ τοὺς ὁποίους τὸ σύστημα τῆς ἀστικῆς αὐτῆς δημοκρατίας δὲν ἔπαρκε πλεόν, ἀναπτύχθηκαν ἀναλυτικὰ σὲ τρία προηγούμενα ἀρθρα στὸ *Δαυλό*. Γιὰ εἰδικώτερους λόγους, ὅμως, ἡ ἔμμεση δημοκρατία ἔφτασε σὲ ἀδιέξοδο στὸν τόπο μας γιὰ τὸν πολὺ ἀπλὸ λόγο, ὅτι ἡ ἐξουσία δὲν μπορεῖ πιά νὰ ἐξουσιάζει τὴν ἐξουσία. Τὸ πολιτικακὸ μας σύστημα τείνει νὰ ἐξελιχτεῖ σὲ συνταγματικῶς κατοχυρωμένη «Κοινοβουλευτικὴ Μοναρχία», γεγονὸς ποὺ προδικάζει τὴν αὐτοκατάλυσή του, ὅπως ἀλάθητα βεβαιώνει ἡ ἱστορία, γιὰ τὶς περιπτώσεις ποὺ κακοὶ ὑπολογισμοὶ ἐπέτρεψαν τὴν ὑπερσυγκέντρωση τῆς ἐξουσίας.

Ἡ μάστιγα τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν ἀνέκαθεν ἦταν ἡ ἐξουσία. Μέχρι πρὶν λίγες δεκαετίες τὸ τέρας τῆς ἐξουσίας εἶχε τέσσερα κεφάλια. Καὶ συγκεκριμένα συναποτελεῖτο ἀπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ κλήρου, τὴν ἐξουσία τοῦ ἀχαλίνωτου οἰκονομισμοῦ, τὴν ἐξουσία τοῦ ἐπίσης ἀχαλίνωτου ἐρωτισμοῦ καὶ τέλος ἀπὸ τὴν ἐξουθενωτικὴ παρουσία τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Σήμερα, χωρὶς νὰ εἴμαστε ὑπερβολικοί, μποροῦμε νὰ λέμε, ὅτι ἡ ἐξουσία τοῦ κλήρου ἔχει ξεθωριάσει ἢ εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτη. Ἡ ἐξουσία τοῦ ἐρωτισμοῦ λόγω καταχρήσεως αὐτοκαταλύθηκε· ἡ ἀπεριόριστη ἐλευθεριότης ὁδήγησε στὸν κορεσμὸ καὶ στὴν ἀδιαφορία. Ἡ ἐξουσία τοῦ οἰκονομισμοῦ πνέει τὰ λοῖσθια, μιᾶς καὶ τελικὰ κατέληξε σὲ ἀδικαίωτη σπατάλη καὶ χαμένους κόπους, ἀνακατεύοντας θάλασσα. Ἡ κρατικιστικὴ ἐξουσία ὅμως παραμένει, καταβάλλοντας ἀπεγνωσμένες προσπάθειες νὰ διατηρηθεῖ μὲ διάφορα τεχνάσματα, ψευδεπίγραφες ἐλευθερίες, μάταιες ὑποσχέσεις οἰκονομιστικοῦ περιεχομένου καὶ ἀντιφατικούς θεσμούς. Ἐδῶ χρειάζεται προσοχή. Τὸ τέρας τῆς κρατικῆς ἐξουσίας ἐνώπιον τοῦ κινδύνου καὶ τῆς μοίρας του νὰ ἐκλείψει, γίνεται σκληρὸ καὶ ἀδίστακτο. Ψευδολογώντας ὑπόσχεται τὰ πάντα ἢ ἀπειλεῖ γιὰ νὰ κρατηθεῖ. Κι ἐμεῖς πῶς ἀπαντᾶμε; Εὐτυχῶς ἢ δυστυχῶς ἡ ἀπάντηση εἶναι μία καὶ διλημματικὴ: Ἡ θὰ πορευτοῦμε πρὸς μία δημοκρατία, στὴν ὁποία ἡ συμμετοχὴ τοῦ πολίτη στὰ κοινὰ θὰ εἶναι οὐσιαστικὴ καὶ συνειδησιακὴ πράξη, δηλ. πρὸς περισσότερη ἄμεση δημοκρατία καὶ ἐλευθερία, ποὺ ἀποδυναμώνει καὶ ἀναιρεῖ τὴν κρατικὴ ἐξουσία· ἢ θὰ καταποντιστοῦμε στὴν ἄβυσσο τοῦ κόσμου ποὺ περιγράφει ὁ Ὀργουελ στὸ «1984» καὶ ὅπου: «Δὲν ὑπάρχουν ἄλλες συγκινήσεις παρὰ μόνο ὁ φόβος, ἡ λύσσα, ὁ θρίαμβος καὶ ὁ αὐτοεξευτελισμὸς. Ὅλα τὰ ἄλλα θὰ καταστραφούν. Ὅλα. Δὲν θὰ ὑπάρχει ἄλλη πίστη ἀπὸ τὴν πίστη στὸ κόμμα. Οὔτε γέλιο ἄλλο ἀπὸ τὸν καυχασμὸ γιὰ κάθε ἡττημένο ἐχθρό. Φανταστεῖτε ἓνα τεράστιο πέλμα ποὺ θὰ συντρίβει τὴν μορφὴ τοῦ ἀνθρώπου γιὰ πάντα».

Ὑπενθυμίζω, ὅτι ἡ ὑπόθεση τῆς ἄμεσης δημοκρατίας εἶναι παλιὰ στὸν τόπο μας. Στὴν κλασσικὴ ἀρχαιότητα δὲν ἦταν μόνον ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία ἄμεσα δημοκρατικὴ, ὅπως μᾶς τὴν περιγράφει ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ ἕκατὸ τουλάχιστον ἀκόμη πόλεις-κράτη, γιὰ τὶς ὁποῖες δὲν ὑπάρχουν ἐπαρκεῖς πληροφορίες. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἡ δῆθεν «ὀλιγαρχικὴ» Σπάρτη τοῦ Λυκούργου ἦταν πολὺ πιὸ δημοκρατικὴ ἀπὸ τὶς σημερινὲς ἔμμεσες δημοκρατίες δυτικοῦ τύπου (ἀποκλείουμε βεβαίως κάθε σύγκριση μὲ τὶς μαρξιστικὲς λαϊκὲς δημοκρατίες τοῦ δογματισμοῦ, τοῦ φόβου καὶ τῆς ἀνελευθερίας). Κι ἀκόμη θὰ προσθέσω, ὅτι ὁ θεσμὸς τῆς ἄμεσης συμμετοχικῆς δημοκρατίας λειτούργησε θαυμάσια στὸν τόπο μας στὴν διάρκεια τῆς τουρκοκρατίας μὲ τὶς δημογεροντίες, ὡς κυτταρικὸ μπόλιασμα δημοκρατικότητος τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς.

Ἡ ἄμεση δημοκρατία δὲν εἶναι ὑπόθεση τυπογραφείου, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ σύ-

στημα της έμμεσης δημοκρατίας του Μοντεσκιέ, τὸ ὁποῖο στηρίζεται στὰ γραπτὰ συντάγματα, στὴ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν καὶ στὸν κοινοβουλευτισμό. Εἶναι θέμα συνειδησιακῆς ἐγρήγορησης καὶ εὐθύνης τοῦ προσώπου, μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀναδειχίνεται καὶ ἀναδύεται ὁ πολίτης. Στὴν ἄμεση δημοκρατία ὁ ἄνθρωπος, τὸ πρόσωπο - πολίτης, κρατάει γιὰ τὸν ἑαυτό του τὸ «πρόσωπο», καὶ δὲν παραχωρεῖ τὸ δικαίωμα στὸν ἀντιπρόσωπο νὰ τὸν ἀντιπροσωπεύσει. Πρόσωπο σημαίνει ψυχὴ, καὶ ἡ ψυχὴ δὲν δανεῖζεται, δὲν μεταβιβάζεται, δὲν πωλεῖται. Αὐτὴ ἡ διευκρίνιση εἶναι ἀπαραίτητη, γιὰ νὰ καταλάβουμε ἐξ ὑπαρχῆς, ὅτι ἡ ἄμεση δημοκρατία δὲν εἶναι μόνο θεσμός, ἀλλὰ ἄνθρωπος, πολίτης καὶ αὐτόνομη, αὐτονόητη, σὰν φυσικὴ ἐπιταγὴ, συμμετοχὴ στὰ κοινὰ τῆς πολιτείας, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἓνα χλωμὸ ἐξουσιαστικὸ συνονθύλευμα μαζανθρώπων, ἀλλὰ συνάθροιση ἐλευθέρων πολιτῶν, ἀτομικὰ ἀκεραιωμένων.

Δὲν θὰ μῶ σὲ λεπτομέρειες, οὔτε θὰ παρουσιάσω θεσμούς καὶ διαδικασίες γιὰ τὸν τρόπο λειτουργίας τῆς ἄμεσης δημοκρατίας. Αὐτὸ εἶναι καὶ εὐκόλο καὶ δύσκολο. Ἄλλωστε σχετικὰ σχέδια ὑπάρχουν. Ὅμως αὐτὸ πού θὰ τονίσω, εἶναι, ὅτι, ὅταν συμμετέχουν οἱ πολῖτες ἐνεργὰ στὶς λειτουργίες καὶ στοὺς θεσμούς τῆς πολιτείας, «ἀτονεῖ» κυριολεκτικὰ ἡ ἐξουσία. Γιὰ νὰ ἐξουδετερωθεῖ ἡ κρατικὴ ἐξουσία, ἓνας μόνον τρόπος ὑπάρχει: νὰ σκορπιστεῖ σὲ ἄπειρα χέρια, σὲ ἄπειρους λειτουργούς. Νὰ λειτουργήσουν οἱ δικαστικαὶ τῆς κληρώσεως καὶ τῆς ἐκλογῆς στὰ διάφορα ἀξιώματα καὶ ὁχι μόνο τῆς ἐκλογῆς, ὅπως συμβαίνει σήμερα. Νὰ ἰσχύσει μικρότερος χρόνος διατηρήσεως τοῦ ἀξιώματος (ὄχι τετραετία - πενταετία). Νὰ λειτουργήσῃ ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀπολογισμοῦ καὶ τῆς εὐθύνης τοῦ ἔργου πού ἀναλαμβάνουν οἱ ἀξιωματοῦχοι, προβλέποντας αὐστηρὰς ποινές.

Δὲν θὰ ἰσχυρισθῶμε ὅτι εἶναι εὐκόλη ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν σημερινὴ δημοκρατία τῆς ἐξουσίας στὴν ἄμεση δημοκρατία τῶν πολιτῶν καὶ τῆς προσωπικῆς εὐθύνης, οὔτε ὅτι θὰ γίνῃ διὰ μαγείας. Οὔτε κἂν προτείνουμε μετάβαση ἀπὸ τὸ ἓνα σύστημα στὸ ἄλλο διὰ μιᾶς. Αὐτὸ θὰ ἦταν ἀδύνατο καὶ ἐξωπραγματικὸ. Αὐτὸ ὅμως πού συζητεῖται, γιὰτὶ βρίσκεται στὰ πλαίσια τῶν σημερινῶν δεδομένων, εἶναι τὸ αἶτημα γιὰ «περισσότερη ἄμεση δημοκρατία». Καὶ θὰ στηρίξω τὴν ὑπαρξὴ τοῦ αἰτήματος ἐπικαλούμενος πρακτικὰς (ψευδεπίγραφες καὶ ἀπατηλὰς βέβαια), πού εὐαγγελίζεται ἡ ἔμμεση δημοκρατία τῶν ἡμερῶν μας. Καὶ συγκεκριμένα:

- τὴν διοικητικὴ ἀποκέντρωση,
- τὴν περιφερειακὴ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη,
- τὴν ἀνάπτυξη τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης,
- τὴν κοινοτικὴ ἀνάπτυξη,
- τὶς κοινωνικοποιήσεις καὶ αὐτοδιαχειρίσεις κρατικῶν καὶ ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων,
- τὶς νομαρχιακὰς ἐπιτροπὰς συμμετοχῆς τῶν πολιτῶν,
- τὰ συμβούλια γειτονιῶν συμμετοχῆς τῶν πολιτῶν,
- τὶς συνεταιριστικὰς ἀγροτοβιομηχανίες κλπ.,
- τὰ προγράμματα λαϊκῆς ἐπιμόρφωσης,
- τὸν μαζικὸ ἀθλητισμό,
- τὴν συνδιοίκηση τῶν πανεπιστημίων ἀπὸ καθηγητὰς καὶ φοιτητὰς, γιὰ τὸ τί καὶ πῶς θὰ διδάσκονται οἱ τελευταῖοι
- καὶ γενικῶς τὴν πλουραλιστικὴ δημοκρατία.

Ἀλλὰ, ὅλα τὰ παραπάνω πέφτουν στὸ κενὸ καὶ ἀποτελοῦν ἀερολογίες πρὸς ἐξάπατηση τῶν ἀφελῶν, ἀφοῦ εἶναι πολὺ γνωστὸ, ὅτι ἡ κρατικὴ ἐξουσία ἀντλεῖ τὴν δύναμή της ἀπὸ τὴν κάθε λογῆς συγκέντρωση, καὶ συνεπῶς βρίσκεται σὲ θανάσιμη ἀντιπαράθεση πρὸς τὴν ἀποσυγκέντρωση καὶ τὴν ἐκχώρηση ἐξουσίας. Καὶ ὀρθῶς, γιὰτὶ ἡ ἀ-

ποκέντρωση και ή συμμετοχή τών πολιτών στά κοινά είναι θεμελιακό γνώρισμα τής άμεσης δημοκρατίας, τήν όποία μάχεται και έχει ένταφιασμένη επί αιώνες ή έμμεση δημοκρατία. Όλα αυτά τά άποκεντρωτικά σχήματα συναποτελούν κεκαλυμένο βραχίονα τής άκόρεστης κεντρικής κρατικιστικής έξουσίας, πού προσπαθεί νά διαιωνιστεί ύπό τόν άπατηλό μανδύα τής δήθεν συμμετοχής τού πολίτη στά κοινά, χορηγώντας ψευδεπίγραφες δόσεις άμεσης δημοκρατικής συμπεριφοράς.

Τόσο ή άστική επανάσταση όσο και ή μαρξιστική απέβλεπαν στην έξαφάνιση τών τάξεων από οικονομικής πλευράς. Άσχετα πρós τούς τρόπους και διαδικασίες, και οί δυό επαναστάσεις τó πέτυχαν. Σήμερα δέν υπάρχουν φτωχοί και πλούσιοι, όπως τó έννοούσαν οί ταγοί τής γαλλικής επανάστασης και οί μαρξιστές. Σήμερα τó άνοιγμα μεταξύ τών διαφόρων άτομικών εισοδημάτων έχει περιοριστεί στο έλάχιστο. Τό επίσημο έλληνικό κράτος έχει θεσπίσει τήν σχέση 1:2,5. Δηλαδή αρχίζεις τήν επαγγελματική σου καριέρα μέ έναν εισαγωγικό μισθό, και όταν ύστερα από 35 χρόνια τήν τερματίσεις, θά παίρνεις δύομισυ φορές περισσότερο.

Παραμένουν όμως οί «κοινωνικές» διακρίσεις. Αυτό τού είδους οί διακρίσεις ποιότητας στην άμεση δημοκρατία διατηρούνται και λειτουργούν. Άκόμη επιβάλλεται νά λειτουργούν, στά πλαίσια τής οικονομικά άταξικής κοινωνίας, ομάδες ειδικών ένδιαφερόντων, πού θά κάνουν άκουστή τή φωνή τους στη διοίκηση τών κοινών. Και γιά παράδειγμα αναφέρω τέτοιες επαγγελματοκοινωνικές τάξεις, όπως είναι τών εκπαιδευτικών, τών άγροτών, τών μισθωτών γενικώς, τών έλευθέρων επαγγελματιών, τών επιχειρηματιών, τού κλήρου, τών καλλιτεχνών, τού άθλητισμού, τών ίατρών, τών νομικών κλπ. Αυτές οί κοινωνικές τάξεις θά παίζουν σπουδαίο ρόλο πάνω στον τομέα τής ειδικότητάς τους, στά πλαίσια τής άμεσης συμμετοχικής δημοκρατίας.

Γνωρίζω ότι στά χείλια όλων βρίσκεται ή αντίρρηση, ότι ή άμεση συμμετοχική δημοκρατία στις μέρες μας άποτελεί ρομαντισμό, ουτοπία και όνειρο. Δέν θά άπαντήσω ότι τó όνειρο είναι μέρος τής πραγματικότητας, γιάτί αυτό τó έχει έξαντλήσει ό Φρόνυτ πριν έβδομήντα χρόνια, ούτε ότι ή ουτοπία δέν είναι ουτοπία, όταν πιστεύεις σε κάτι. Υποστηρίζω, όμως, ότι ή άμεση δημοκρατία είναι θέμα παιδείας και πολιτισμικού επιπέδου τού λαού. Άμεση δημοκρατία χωρίς συνειδησιακή υπέρβαση, ως άποτέλεσμα σωστής παιδείας και ανιδιοτελούς κοινωνικής προσφοράς και συμπεριφοράς δέν νοείται. Στην Άθήνα τού Κλεισθένη, τού Περικλή και τού Σωκράτη λειτουργήσε ή άμεση δημοκρατία, γιάτί ό κάθε πολίτης ήταν και πολιτικός, γιάτί πολίτης - πολιτική - πολιτεία ήχούσαν ως μία και άδιαίρετη φυσική ανάγκη ζωής, γιάτί γνώριζαν πολύ καλά, ότι ή έξουσία αντιμετωπίζεται μόνον, όταν ό πολίτης «χωνεύεται» από τήν πολιτεία και «χωνεύει» τήν πολιτεία, διά τής συμμετοχής στην πολιτική. Σαράντα φορές τó χρόνο μαζευότανε ό λαός στην Έκκλησία τού Δήμου και αποφάσιζε γιά μικρά και μεγάλα θέματα.

Ή οικονομική ανάπτυξη δέν συνοδεύεται μόνο από δυσάρεστα άποτελέσματα πού άλλοτριώνουν τήν ψυχή τού ατόμου. Έχει και τά καλά της, πού, αν τά αξιοποιήσουμε, θά έξυπηρετήσουν τήν ύλοποίηση τής ιδέας γιά περισσότερη άμεση δημοκρατία. Και πρώτα-πρώτα ή οικονομική ανάπτυξη άπάλλαξε τόν άνθρωπο από τήν ανάγκη νά εργάζεται από άνατολής μέχρι δύσεως τού ήλιου 360 ήμέρες τó χρόνο. Σήμερα ύπάρχει ή πενήντημερη έβδομάδα εργασίας τών 36-40 ώρων, και άσφαλώς αύριο θά γίνει τετραήμερο. Είναι βέβαιο, ότι μέ στοιχειώδη όργάνωση ή τετραήμερη έβδομάδα εργασίας, τουλάχιστον στην Έλλάδα, μπορεί νά εφαρμοστεί άμέσως (όπωςδήςποτε στον δημόσιο τομέα). Ή ήμέρα πού θά περισσεύει κάθε έβδομάδα, αν διατεθεί γιά τήν συμμετοχή μας στις λειτουργίες και στά κοινά θέματα τής κοινότητας και τής πολιτείας, εξασφαλίζει περίπου 50 ήμερήσιες άτομικές συμμετοχές μας τó χρόνο (έναντι 40 στην κλασσική Άθήνα) σε διάφορα όργανα τής Πολιτείας (τοπικά, υπεριοτικά, ένικά, δι-

καστήρια, νομοθετικά σώματα, συνδικαλιστικά ὄργανα, κοινωνικοὺς θεσμοὺς κλπ.). Καὶ ταῦτα, ἐφόσον δὲν παρασυρθοῦμε ἀπὸ τὴν ἀχαλίνωτη ραθυμία ἐπιδιώκοντας νὰ κάνουμε τὸ ἑβδομαδιαῖο διήμερο ἀναπαύσεως τριήμερο ἢ νὰ «ἀξιοποιήσουμε» τὸν ἐλεύθερο χρόνο, γιὰ νὰ βγάλουμε περισσότερα λεφτά καὶ νὰ τὰ πετάξουμε.

Ἀκόμη, ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἠλεκτρονικῆς τεχνολογίας στὸν τομέα τῆς τηλεοράσεως, τῆς ραδιοφωνίας καὶ τῆς τηλεφωνίας, μαζί μὲ τὴν τρομακτικὴ ἐξέλιξη τῆς τεχνολογίας τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν καθιστοῦν εὐκολο τὸ ἔργο τῆς συμμετοχικῆς δημοκρατίας, μὲ ταχύτατα ἀποτελέσματα πάνω στὸν τομέα τῆς ἐνημέρωσης καὶ τοῦ διαλόγου στὰ κοινά. Δηλαδή, ὅπως σήμερα σὲ κάθε νοικοκυριὸ ὑπάρχει τηλεφωνικὴ συσκευή, συντόμως θὰ ὑπάρχει καὶ ἓνα σύστημα τερματικῆς ὀθόνης ἠλεκτρονικοῦ ὑπολογιστή, μέσω τοῦ ὁποῖου ὁ πολίτης πατώντας ἓνα κουμπὶ θὰ πραγματώνει τὴ συμμετοχὴ του σὲ πλεῖστες ἀποφάσεις γύρω ἀπὸ τὰ κοινά, χωρὶς νὰ χρειάζεται νὰ ταξιδεύει ἀπὸ τὸν μεθοριακὸ Ἑβρο στὴν Ἀθήνα, στὴ Θεσσαλονικὴ ἢ στὴν Ἀλεξανδρούπολη. Ἀκόμη ἀξιοποιώντας τὶς δυνατότητες τῆς «πληροφορικῆς» θὰ μπορεῖ ὁ πολίτης ἀκόπως νὰ ἐνημερώνεται, μέσω τοῦ οἰκιακοῦ ἠλεκτρονικοῦ ὑπολογιστή, ἐπὶ τῶν διαφόρων θεμάτων ποὺ τὸν ἐνδιαφέρουν, σχετικὰ μὲ τὰ κοινά.

Συνοψίζοντας καταλήγω, ὅτι ἡ ἔμμεση δημοκρατία, τουλάχιστον στὴν Ἑλλάδα, ὡς πολιτικὸ σύστημα ἐξουσίας διέτρεξε τὴν τροχιά της καὶ σήμερα βρίσκεται στὴν δύση της καὶ πρὸ ἀδιεξόδου. Ἡ ἔξοδος πρέπει νὰ στοχεύει σὲ περισσότερη ἄμεση συμμετοχικὴ δημοκρατία, ἐδραζομένη στὴν ἀτομικὴ ἀκεραίωση τοῦ πολίτη καὶ στὴν συνειδησιακὴ του ἐγρήγορση ἐπὶ τῆς ἀνάγκης γιὰ συμμετοχικὴ δράση στὰ κοινὰ πρὸς ἀποτελεσματικὴν ἀφυδάτωση τῆς ἐξουσίας. Ἀλλιῶς ὀδηγοῦμαστε στὴν κόλαση τοῦ κόσμου ποὺ προφήτεψε ὁ Ὅργουελ. Ἡ τερατώδης οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τοῦ αἰῶνος μας διευκολύνει τὴν ἀποτελεσματικὴ χορήγηση μεγάλων δόσεων ἄμεσης συμμετοχικῆς δημοκρατίας, κατὰ στάδια, στὰ πολιτικὰ μας πράγματα, τόσοι λόγω ἀπελευθερώσεως χρόνου πρὸς συμμετοχὴ στὰ κοινά, ὅσον καὶ λόγω τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἠλεκτρονικῆς τεχνολογίας. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, πάντως, πρέπει νὰ καταλάβουμε, ὅτι τὸ αἷτημα «λιγώτερο κράτος» οἰκοδομεῖται στὴν κατάλληλη καὶ ἐπαρκὴ παιδεία, ποὺ ὀδηγεῖ στὴν δημιουργία ἀτομικὰ ἀκεραιωμένων καὶ ἐλευθέρων πολιτῶν.

ΕΛΕΝΗ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ Καὶ τ' ἀνθρώπινο ἔτσι

*Ὅταν σκάβεις, σκάβεις τὸ χῶμα
γύρω στὴ ρίζα — ἔλεγε —,
ἡ ρίζα πάει βαθειά...
Τὰ κλαδιὰ παίρνουν
τὴ στάση τοῦ ὕψους.
Καὶ τ' ἀνθρώπινο ἔτσι,
ὅπως τὴ φύση, τὰ σκέφτομαι.
Ὅσο πιὸ πολὺ βυθίζεσαι στὸ χῶμα,
ἀρχίζεις καὶ χάνεσαι στὸ φῶς.
— Δίκιο ἔχεις.*

ΗΛΙΑΣ Α. ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ

Αιτιότητα — Ἀνάγκη — Τύχη

Τὰ προσφιλέστατα τέκνα τοῦ δόγματος

[Μερικὲς σκέψεις ἐξ ἀφορμῆς τοῦ περιεχομένου δύο ἀνατύπων ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τόμ. 54, 58, ποὺ ἀφοροῦν τὸ ἀνωτέρω θέμα. Ὁμιλητὴς τὸ ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Γ. Καραγκούνης]

Ἡ ἀναζήτηση τῆς ἐρμηνείας τῶν ἐννοιῶν *αιτιότητα*, *ἀνάγκη*, *τύχη* ἀπασχόλησε τὴν ἀνθρώπινη σκέψη ἀπ' τὴν ἀρχαιότητα, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ κατορθώσῃ νὰ δώσῃ μιὰ ἱκανοποιητικὴ ἀπάντηση στὸ θέμα αὐτό. Ἡ ἀπουσία ἀπάντησης ὁδήγησε μάλιστα σὲ ἀντιμαχίες, καὶ ἰδιαίτερα μεταξὺ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων. Αὐτὲς οἱ ἀντιθέσεις ἔγιναν οἱ γεννήτορες ὅλων σχεδὸν τῶν δογμάτων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ρώμης μέχρι σήμερα. Θὰ προσπαθῶ νὰ ἐξηγήσω τοὺς λόγους:

1. Ἀρχίζω ἀπὸ τὰ νοήματα ποὺ κρύβουν οἱ ἴδιες οἱ λέξεις. Πρώτη λέξη εἶναι ἡ «*αιτιότητα*», «*αἰτία*». Στὸν Ὅμηρο συναντοῦμε τὸ ρῆμα *αἰτιάομαι* μετὰ τὴν σημασίαν τοῦ κατηγορῶ, ψέγω, κατακρίνω, μέμφομαι [Ῥ. Λ. 654, Ν. 775, Π. 202—Ὀδύς. α. 32, ν. 135 κ.α.].

Ἡ ἀρχικὴ ἐπομένως σημασία τῆς λέξεως «*αιτιότητα*», «*αἰτία*» ἦταν συνδεδεμένη μετὰ κάποια ἐκτροπή, ποὺ ἐπέσυρε τὸν ψόγο. Αὐτὴ ἡ ἐκτροπή, *προκειμένου γὰρ τὸν κοινωνικὸ ἀνθρώπο*, πρέπει νὰ ὀφείλετο στὴν δι' ἔργων ἀντίθεση τοῦ ἐκτρεπομένου μετὰ τὸ *ἦθος*, *ἔθος* τῆς κοινωνικῆς ομάδας. Ἐπομένως «*αἰτία*» ὀνομαζόταν ἡ πράξις ἡ στρεφόμενη κατὰ τῆς κατὰ φύσιν πορευόμενης κοινωνικῆς ομάδας στὸν ἐλληνικὸν χρόνον. [Ἐγὼ γράφω καὶ ἐξηγῶ στὸ *Δαυλὸ* γιὰ τὴν τεράστια σημασία τοῦ ἐλληνικοῦ χρόνου στὴ διαμόρφωση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας καὶ τῶν μορφῶν κοινωνικῆς ὁργάνωσης]. Αὐτὴ ἡ ἀντιμαχόμενη τὴν κοινωνικὴ ὁργάνωση πράξις ἐπέσυρε τὸν ψόγο. Οἱ ἀνθρώποι θεωροῦσαν, ὅτι τὸ *ἔθος*, *ἦθος* τῆς κοινωνικῆς ομάδας ἦταν οἱ φυσικοὶ κανόνες τοῦ παιχιδίου ποὺ συντελεῖτο γύρω τους. Αὐτὸ τὸ αἶψι γίνεσθαι ποὺ ἐκφραζόταν γι' αὐτοὺς μετὰ τοὺς κοινωνικοὺς τοὺς κανόνες (κοινωνικὸ γίνεσθαι) ἔμοιαζε, μέσα στὸ χρόνο, σὰν τὸ παιχίδι τῶν πεσσῶν (σκάκι): «*αἰὼν παῖς ἐστὶ παίζων πεσσεύων*» [Ἡράκλειτος]. Θὰ ἐρμηνεύσω τὸ γιὰ τι παραθέτω αὐτὸ τὸ παράδειγμα. Γιὰ τοὺς μὴ γνωρίζοντες σκάκι, κάθε πεσσός (πιόνι) ἐκτελεῖ προκαθορισμένη ἀπὸ τοὺς κανόνες τοῦ παιχιδίου κίνηση (π.χ. ἵππος, πύργος, κ.λ.π.). Αὐτὲς οἱ ὑποχρεωτικὲς ιδιότητες τῶν πεσσῶν μοιάζουν σὰν τίς ἐμφυτεῖς (ἀπ' τὴ φύση) ιδιότητες ἢ ἱκανότητες τῶν ἀνθρώπων καὶ δικαιολογοῦν ἀκόμη κάποια ἱεράρχηση καὶ καταμερισμὸν κατ' ἀξίαν (πεσσῶν) στὴ διεξαγωγὴ τοῦ ἀγῶνα, ποὺ ἀποβλέπει στὴ νίκη. Μᾶς ἀποκαλύπτουν ὅμως ἀκόμη ὅτι ἡ ὑπεράνω αὐτῶν κινουσα νόηση *μπορεῖ νὰ ἐπινοήσῃ μεγάλο ἀριθμὸ συνδυασμῶν*, ὥστε ἡ ἀντιμαχία νὰ ἐπέλθῃ μὲν μετὰ νίκη τοῦ νοητικωτέρου, ἀλλὰ μετὰ τὴν μικρότερη θυσία, καὶ δική του καὶ ἀκόμη τοῦ ἀντιπάλου. Ἐτοίς ἔπρεπε νὰ ἔχουμε μιὰ συνεχή, διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ἀνάδειξη τοῦ νοητικωτέρου μετὰ συνέπειαν τὴν ἐπικράτηση τελειοτέρων μορφῶν στὸ κοινωνικὸ γίνεσθαι. Ἐναντι αὐτοῦ ἡ «*αιτιότητα*» [ψόγος], δηλαδή ἡ ἐπικράτηση τῆς ἐκτροπῆς διὰ βίαιων μεθόδων φανερώων ἢ κρυφῶν, ἀντιπαρετίθετο στὴν «*ἀρχή*», δηλαδή στὸν φύσει ἀνώτερο, αὐτὸν ποὺ ὁ Δημόκριτος ἀπεκάλεε «*κρέσσονα*», δηλώνοντας: «*φύσει τὸ ἀρχεῖν οἰκίον τῷ κρέσσονι*» ἢ «*κρέσσον ἀρχεσθαι τοῖς ἀνοήτοιςιν ἢ ἀρχεῖν*» [H. Diels, ἀπ. 49, 75]. Ἡ διαφορά ἐπομένως μεταξὺ *ἀρχῆς* καὶ *αιτίου* εἶναι οὐσιαστικὴ, γιὰ τὴν ὥς «*ἀρχὴν*» μποροῦμε νὰ χαρακτηρίσουμε τὴν *πρώτη σύνθεση* τοῦ ρηγματικοῦ Χάους» (*Δαυλός*, 31/1984), ἀπὸ τὴν ὁποία ξεκίνησε τὸ γίνεσθαι σὲ ἀπειρες ἐκδηλώσεις

συνδυασμών που καλύπτουν ολόκληρη την εν τῷ σύμπαντι δημιουργία. Με τὸ αἴτιο ἀντιθέτως ἐκπύπτουμε ἐξ αὐτῆς τῆς ροϊκῆς τάξεως σὲ μιὰ βίαιη ἀνακοπή αὐτῶν τῶν φαινομένων μετὰ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ *ψόγου* (αἰτίου) ὡς βάσεως σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς ἀνθρώπινης σκέψης (ἐπιστήμης - θρησκείας - πολιτικῆς). Αἴτιο καὶ δόγμα μετὰ ταῦτα ἔλκονται ἀμοιβαῖα στὴν ἀντίθεσή τους πρὸς τὴν ροϊκὴ κίνηση, πού ἐκφράζεται σὰν ἐναρχὴ τάξη *σὲ κάθε μορφή σχηματισμῶν* ἀπὸ τὶς ἀτελέστατες μορφὲς μέχρι τοῦ πνευματοφόρου ἀνθρώπου. Τέλος ὁ ἐπιδιώκων τὴν ἐκτροπὴ διὰ τοῦ «αἰτίου» δημιουργεῖ ἐνα ἐργαλεῖο ὑπερβάσεως καὶ δι' αὐτοῦ προσπαθεῖ νὰ ταυτιστεῖ μετὰ τὸν Θεὸ ἢ τὴν ἐξουσία, τῶν ὁποίων μάλιστα θὰ ἐρμηνεύσει καὶ τὶς προθέσεις!!

2. Θὰ ἐξετάσω τώρα τὴν δευτέρη λέξη, τὴν «ἀνάγκη». Ἀνάγκη = βία (μοῖρα, τιμωρία, κακοπάθεια). Ἡ πιθανὴ ρίζα τῆς λέξης εἶναι τὸ *αχ-ῆ αχχ-*. Ἀπὸ αὐτὲς τὶς ρίζες παράγονται οἱ λέξεις *ἀγχω* μετὰ τὴν σημασίαν τοῦ πιέζω ἰσχυρῶς καὶ μάλιστα τὸ λαιμό, *ἀγχόνῃ*, *ἀχθος* κ.ἄ. Ἡ λέξις ἐπομένως «ἀνάγκη» ἐκφράζει στάση ἐχθρική πρὸς τὴν ροϊκὴ φυσικὴ ἐναρχὴ τάξη, πού ὁ Ἡράκλειτος ἀποκάλεσε καὶ *ἀρμονίην* (φανερὴ ἢ κρυφὴ). Αὐτὴ ἡ ἀντιμαχία πρὸς τὴ φύση, πού πληροῦται ἀπὸ τὸ αἶε γίνεσθαι τοῦ «νοεῖν» καὶ «εἶναι», εἶναι ἀσφαλῶς *ιδιότητα τοῦ αἰτίου* καὶ ὄχι τῆς *ἀρχῆς*, γιατί μόνο τὸ αἴτιο ἔρχεται σὲ ἀντιμαχία πρὸς τὴ φύση. Ἔτσι γίνεται χειροπιαστὸ τὸ γιατί τὰ πάσης μορφῆς δόγματα ἀσκοῦν βία σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς ἀνθρώπινης ἐκφρασης (θρησκεία - ἐπιστήμη - πολιτικὴ).

3. Ἐξετάζω τέλος τὴ λέξη *τύχη*. Τὸ ὄνομα *Τύχη* πρωτοεμφανίζεται στὴ «Θεογονία» ὡς ὄνομα ἐνὸς νησιοῦ ἐκ τῶν πολλῶν γνωστῶν τοῦ Ὡκεανοῦ, πού μαζί με ἄλλα 3.000 χιλιάδες νησιά σχηματίζουν τὸ σύμπλεγμα, πού σ' αὐτὸ πρῶτος μεταξὺ τῶν βασιλέων ὑπῆρξε ὁ Ἄτλας, ὁ γιὸς τοῦ Ἰαπετοῦ [*Δαυλός*, τεύχος 25/1984].

Ποῦθενά ἄλλοι, στὰ ὄντως πανάρχαια κείμενα τοῦ Ἡσιόδου καὶ τοῦ Ὀμήρου, δὲν συναντοῦμε τὴ λέξη *Τύχη* μετὰ τὴν γνωστὴν σημασίαν τῆς «γενναιοδωρίας», «εὐνοίας» κ.λ.π. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ πανάρχαιου ἑλληνικοῦ χώρου δὲν θεωροῦσαν ὅτι ὁ παράγων τύχη (ὑπὸ τὴ σημερινή του σημασίαν) συντελοῦσε στὴν εὐρυθμίαν τοῦ κοινωνικοῦ γίνεσθαι. Στους μετέπειτα ὅμως χρόνους ἀντιπαράτεθηκε στὴ Νέμεση ἡ Τύχη, δηλαδὴ στὴν κάθαρση, πού ἐπανέφερε τὸν ἐκτραπέντα στοὺς κόλπους τοῦ κατὰ φύσιν κοινωνικοῦ γίνεσθαι, ἀντιπαράτεθηκε ἐξαγοράζουσα δι' ὑποσχέσεων τὸ ὄργανο ἢ τὰ ὄργανα τῆς ἐκτροπῆς: ὅτι δὲν θὰ ὑπάρξει *Νέμεσις* ἀλλὰ *τύχη* καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς αἰτίας θὰ ἀποκτήσουν ἀγαθὰ καὶ ὀφθονα πλούτη! Κατὰ τὸν Πίνδαρο ἡ Τύχη ἦταν κόρη τοῦ Διὸς (ποιητικὴ ὅμως ἀδεία). Στὶς παραστάσεις ἡ Τύχη κρατοῦσε στὴν ἀγκαλιά της τὸν Πλούτο (δηλαδὴ τὰ καλὰ δὲν ἀποκτώνται διὰ κόπων ἀλλὰ διὰ τῆς τύχης — προϋπόθεση ὅμως ἡ ἐκτροπὴ!). Στους ρωμαϊκοὺς χρόνους κάθε ἑλληνικὴ πόλις ἀπέκτησε τὴ δική της Τύχη καὶ κάθε ἄνθρωπος ἐπίσης. Ἔτσι ὁλοκληρώθηκε ἡ κακοποιὸς ἐπήρεια στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐκτροπῆς, πού παραμένουσα ἀκάθαρτη ἀνευ νεμέσεως, ὀνομάστηκε *τύχη*!!

Ἐπάρχει ὅμως τυχαῖο; Ἡ ἀπάντησις εἶναι: Ὁχι. Εἶναι σήμερα ἀπὸ τοὺς ἀκρογωνιαίους λίθους τῆς θεωρίας τῶν πιθανοτήτων καὶ τῆς μοντέρνας φυσικῆς («νόμος τῶν μεγάλων ἀριθμῶν») ὅτι τὸ ἐμφανιζόμενον ὡς τυχαῖο θὰ ἔπρεπε νὰ ὀνομασθεῖ «περιοδικῶς ἐπανερχόμενον». Ἔτσι ἡ πίστις τὸ θεογενὲς τοῦ τυχαίου καὶ στὰ σταυροδρόμια πού ἀπεικονίζουν τὴν ἀβεβαιότητα τοῦ μέλλοντος καὶ πού θὰ εἶναι πάντοτε τόποι ἀνησυχίας καὶ φόβου μᾶς ἐρμηνεύει καθαρὰ τὴν ὑποταγὴ μας «*σώματι καὶ νῷ*» στὴν τρικέφαλὴ ἐκτροπὴ αἰτία-ἀνάγκη-Τύχη, ἐνῶ ἡ δημιουργία ἔπρεπε νὰ μᾶς ὀδηγεῖ στὴν ἐναρχὴ τάξη καὶ στὴν ἐξ αὐτῆς πηγάζουσα ἐλευθερία τῶν νέων νοητικωτέρων συνεχῶς συνδυασμῶν.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΔΕΠΟΣ

‘Ο μαρξισμός μιᾶς ιδεολογίας

Οί λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ ὑπαρκτός σοσιαλισμός δὲν μπόρεσε νὰ ἱκανοποιήσει τὸ αἶτημα ποὺ εἶχε θέσει ὁ παλιὸς οὐτοπιστικὸς σοσιαλισμός γιὰ μιὰ κοινωνία ἰσότητος, ἀδελφότητος καὶ ἐλευθερίας εἶναι πολλοί. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς λόγους αὐτοὺς θὰ ἐκτεθοῦν στὴ συνέχεια. Ἐκεῖνο πάντως ποὺ προκαλεῖ ἐντύπωση στὸ σημερινὸ παρατηρητὴ εἶναι ἡ μεγάλη ρευστότητα τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν κανόνων καὶ ἡ ἀπόσταση μεταξὺ τῶν λόγων καὶ τῶν διακηρύξεων ἀπὸ τὴ μιὰ μὲ τὰ ἔργα καὶ τὶς πραγματικότητες ἀπ’ τὴν ἄλλη. Ἡ τεράστια φιλολογία, ποὺ ἀναπτύχθηκε στὸ μεταξύ, μᾶλλον συσκότισε παρὰ ξεκαθάρισε τὰ προβλήματα.

Κατὰ τὸ μαρξισμό τὸ χρήμα δὲν ἀντιπροσωπεύει παρὰ ἐμπορεύματα (ιδιοκτησίες). Ἀλλὰ τὰ ἐμπορεύματα, γιὰ νὰ γίνουν, χρειάστηκαν ἐργασία. Ὅποιος ἐπομένως ἔχει πολὺ χρήμα, μὲ τὸ ὁποῖο ἐγίνε ἢ μπορεῖ νὰ γίνε ἰδιοκτητὴς ἐμπορευμάτων, ἔχει σφετεριστῇ τὸν κόπο τῶν ἐργατῶν ποὺ κρύβεται μέσα στὰ ἐμπορεύματα ποὺ κατέχει ἢ μπορεῖ ν’ ἀγοράσει. Πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὸ φαινόμενο, ποὺ ὁ μαρξισμός ὀνόμασε «*υπεραξία*» καὶ στὸ ὁποῖο θέλησε νὰ στηρίξει τὴν ἀποψή του γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἀδικία, ποὺ ὑπάρχει μέσα στοὺς κόλπους τῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς μας. Κοινωνία, ποὺ ὀνομάζει «*ἀστική*» ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ μεγάλων βιομηχανικῶν πόλεων (ἄστυα) ἢ κεφαλαιοκρατικῇ. Τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ἐπαγγέλματα τῶν πόλεων ὁ κομμουνισμός, μὲ μιὰ πολὺ χοντροκομμένη καὶ μονόπλευρη γενίκευση, τοὺς θεώρησε συλλήβδην «*ἐκμεταλλευτές*» καὶ «*παράσιτα*» καὶ ζήτησε τὴν ἀμεση ἐξαφάνισή τους. Ἡ ὑπαλληλία τοῦ Κράτους καὶ τῆς Οἰκονομίας, οἱ βιομήχανοι, οἱ πνευματικὰ ἐργαζόμενοι ἦταν οἱ καταδικασμένες τάξεις. Οἱ χειρώνακτες ἐργάτες τῶν βιομηχανικῶν περιχώρων ἦταν ἡ εὐνοούμενη τάξη. Ἀλλὰ τί θὰ γινόταν μετὰ;

Πρὶν ἀπ’ τὸν μαρξισμό ὁ οὐτοπιστικὸς σοσιαλισμός εἶχε περιγράψει μόνο σὰν γενικὸ κανόνα ποὺ θὰ ρύθμιζε τὴ μελλοντικὴ κοινωνία (ὅπως τὴν ἤθελε καὶ τὴν ἐβλεπε) ὅτι «*ὁ καθένας θὰ ἀμείβεται σύμφωνα μὲ τὴν ἐργασία ποὺ θὰ προσφέρει. Καὶ κείνος*

ποὺ δὲν θὰ δουλεύει, δὲν θὰ τρώει». Ὁ κανόνας αὐτὸς ὁμως δὲν ἔλεγε καὶ σπουδαῖα πράγματα. Ἀφοῦ ὁ καθένας ἔπρεπε νὰ πληρωθεῖ ἀνάλογα μὲ τὴν ἐργασία του, πόσα ἔπρεπε νὰ πάρει τάχα ὁ διευθυντὴς μιᾶς βιομηχανίας, ὁ ἐπιστῆμονας, ὁ ἐφευρέτης, ὁ μεγάλος καλλιτέχνης ἢ ὁ παιδαγωγός; Τότε, σύμφωνα μὲ τὸν παραπάνω κανόνα, ὁ Φλέμιγκ θὰ ἔπρεπε νὰ εἰσπράξει ὅλα τὰ ἔσοδα τῆς πενικιλίνης του, ὁ Μαρκόνι ὅλων τῶν ραδιοφώνων τοῦ Κόσμου κι ὁ Ἑντισον ὅλων τῶν ἡλεκτρικῶν λαμπτήρων, αἰωνίως. Ἔτσι ἡ περιφημὴ «*κοινωνικὴ δικαιοσύνη*» καὶ «*ἐξίσωση*» τοῦ οὐτοπιστικοῦ σοσιαλισμοῦ καταντούσε πολὺς θόρυβος γιὰ τὸ τίποτε. Ἡ θεραπεία ξαναγεννοῦσε τὴν ἀρρώστια. Ὅταν λές, ὅτι ὁ καθένας πρέπει νὰ παίρνει ἀνάλογα μὲ τὴν ἐργασία του καὶ τὴν κοινωνικὴ του προσφορά, εἶναι σὰ νὰ λές, ὅτι ὁ τραπεζίτης, ποὺ διατηρεῖ τὴν πίστη σὲ μιὰ χώρα καὶ τὸν οἰκονομικὸ ρυθμὸ (ἔργο τεράστιο), δίκαια παίρνει ὅσα παίρνει...

Ὁ σοσιαλιστικὸς λοιπὸν κανόνας, ὅτι «ὁ καθένας πρέπει νὰ παίρνει ἀνάλογα μὲ ὅσα προσφέρει — καὶ ὅταν δὲν προσφέρει τίποτα, νὰ μὴν παίρνει τίποτα», κανόνας ποὺ τὸν υἱοθέτησε ἀτόφως ὁ Λεβινισμός (βλ. Λένιν «*Κράτος καὶ Ἐπανάσταση*»), εἶναι τόσο ἀόριστος καὶ τόσο γενικός, τόσο διαφοροποιητικὸς καὶ ἀτομιστικὸς μαζὶ στὴ διατύπωσή του, ὥστε ὄχι μιὰ ἀλλὰ ἑκατὸ θὰ χρειάζονταν ἀλληλοδιαδόχες ἐπαναστάσεις, τὸ ἴδιο «*παγκόσμιες*» καὶ τὸ ἴδιο «*κοινωνικές*», γιὰ νὰ τοῦ δώσουν πῶς συγκεκριμένο περιεχόμενο, στὴν ἐνστικτώδη ἐπιδίωξή του γιὰ μιὰ κοινωνικὴ ἰσότητα. Ἀλλὰ αὐτὲς οἱ ἑκατὸ ἐπαναστάσεις τί ἄλλο θὰ μπορούσαν ἀραγε νὰ εἶναι, στὴν πράξη, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα εἶδος εἰρηνικῆς ἐξελικτικῆς καὶ μεταρρυθμιστικῆς πορείας; Ὅταν μίαν ἐπανάσταση τὴν μακραίνεις χρονικὰ καὶ τὴν διατείνεις σὲ πολλὰς μερικώτερες φάσεις, δὲν εἶναι κιόλας σὰν νὰ τὴν ἐξαφανίζεις; Γιατὶ μιὰ ἐπανάσταση ἐκατὸ φάσεων παύει νὰ εἶναι πιά ἐπανάσταση κι’ εἶναι μιὰ κοινωνικὴ ἐξελικτικὴ μεταβολή. (Ἀπὸ αὐτὲς ποὺ γίνονται ἀόρατα κάθε μέρα). Καὶ τότε ἡ «*ἀπότομη*» προλεταριακὴ ἐπανάσταση τοῦ μαρξισμοῦ εἶναι

τίποτε άλλο εκτός από μία τυχοδιωκτική σαπουνόφουσκα;

Ο Κάρλ Μάρξ δεν περιωρίστηκε στην ανάλυση της πραγματικότητας και στην εξέταση των στοιχείων μιάς κοινωνικής προοπτικής. Ζώντας σε μιάν εποχή ποτισμένη από τις διάχυτες ιδέες του γαλλικού σοσιαλισμού (που τίποτε δεν εύρισκε στις παρορμήσεις του τόσο αντίθετο όσο τις ιδέες της ψυχρής επιστημονικής θεωρίας, που θέλει να είναι ο θεωρητικός μαρξισμός) επηρεάστηκε συναισθηματικά και μπήκε στο στίβο της πραχτικής πολιτικής. 'Η ατμόσφαιρα εκείνης της εποχής γονιμοποίησε τις ιδέες του με το πόλυ των ιδεών του ούτοπιστικού γαλλικού σοσιαλισμού σε τέτοιο βαθμό, που άργότερα ο Ένγκελς αναγκάστηκε να παραδεχτεί σάν όρισμό του μαρξισμού, πώς αυτός είναι ή «σύνθεση της άγγλικής πολιτικής οικονομίας (Σμιθ, Ρικάρντο κλπ.), της γερμανικής φιλοσοφίας (Χέγκελ, Φόουερμπαχ) και του γαλλικού σοσιαλισμού». 'Αλλ' όταν ενώνουμε την επιστημονική θεωρία με τους ευνσεβείς μας πόθους (όπως ήταν ή ύψη του τοτεινού ούτοπιστικού γαλλικού σοσιαλιστικού κινήματος), είναι σά να επιδιώκουμε την πραγματοποίηση του όνειρου με... επιστημονικά αντικειμενικά δεδομένα. Σά να επιδιώκουμε την πραγματοποίησή του από την τυφή των πραγμάτων φορά. Πράγμα που σημαίνει, ότι δεν κάνουμε ούτε επιστήμη ούτε σοσιαλισμό. Σά να ζητάμε από την πράξη να αναπλάσει μόνη της το άπιαστο όνειρο. 'Αλλά τότε που πάει ή 'Ιστορία — γέννημα της φύσης — και οι νόμοι της; Και ποιός ακολουθεί τον άλλο; 'Η 'Ιστορία ή ο άνθρωπος; 'Απλούστατα ξαναγυρίζουμε στην άφετηρία μας, αφήνοντας τά προβλήματα άλυτα και για τους άλλους και για μάς...

Μιά κοινωνική έρευνα δεν είναι σωστό να έχει σάν βάθρο της τους ευνσεβείς μας πόθους. Δεν μπορεί να μάς κατακτήσει, δεν μπορεί να επιτίθεται στις συνειδήσεις μας με την προκαάλυση «ευνσεβών» σκιάχτρων. Παρά τó βαρύγδουπο χαρακτήρα των γερμανοειδών αναλύσεών της, ο κεντρικός της πυρήνας, ή θεμελιώδης της σύλληψη παραμένει πάντα πολύ παιδιάστικη: «*Εμείς, της γής οι κολασμένοι (που δεν πιστεύουμε πιά σε χριστιανικό Θεό) έχουμε αναθέσει τις ελπίδες μας στο δικό μας Έχω-*

βά: Στην 'Αναγκαιότητα. Αυτή θα μάς οδηγήσει στη γή Χαναάν, όπου τρέχει στους δρόμους τó μέλι και τó γάλα και βρέχει όρτύκια. Όλες οι ανταγωνιστικές κοινωνικές τάξεις του σημερινού καθεστώτος είμαστε προορισμένες, από την ίδια την έσωτερική λογική των πραγμάτων, να δώσουμε τη θέση μας στην επί γής ειρήνη και την εν ανθρώποις ευνδοκία.

Μ' αυτό τον τρόπο, με την αυθαίρετη δηλαδή επίκληση μιάς αδήριτης αιτιότητας που οδηγεί αναγκαστικά και μοιραία προς τó σκοπό (προς τó σοσιαλισμό), ο ούτοπιστικός χαρκτήρας (ο χαρακτήρας του ευνσεβούς πόθου του κινήματος) φαίνεται να διαλύεται και να σβήνει, για ν' αφήσει τη θέση του σε μιά επιστημονική βεβαιότητα. Σε μιά θετική πρόβλεψη: «*Γιατί εμείς, οι μαρξιστές, εμείς οι επιστήμονες, κατέχουμε καλά και από τά πριν όλους τους κόμπους αυτού του μακρινού νήματος, που βγάζει στο σοσιαλισμό. Κατέχουμε όλα τά διαδοχικά στάδια και τις μελλοντικές του περιπλοκές. Τά ψηλαφίσουμε νοερά από τά πριν.*».

Τό συμπέρασμα όμως είναι, πώς κανένας από τους σοσιαλισμούς δεν μπορεί να άποφύγει την κατηγορία για ούτοπισμό. Τόσο ο «ούτοπιστικός» όσο και ο μεταγενέστερος, «επιστημονικός» λεγόμενος, σοσιαλισμός. Δηλαδή ο μαρξισμός. Γι' αυτό, όταν ο «αναθεωρητής» γερμανός μαρξιστής Μπερνστάιν κάλεσε τους υπόλοιπους μαρξιστές της εποχής να μήν έπεμβαίνουν στη μηχανική και αυτόματη εξέλιξη των πραγμάτων (όπου ο άνθρωπος δεν παίζει κανένα ρόλο θεληματικό), όταν τους κάλεσε να μήν είναι ανυπόμονοι και βιαστικοί με την «επανάστασή» τους και ν' αφήσουν τά πράγματα στη φυσική τους πορεία, που, άλλωστε, οδηγεί με ασφάλεια στο σοσιαλισμό (όπως τουλάχιστον διακήρυχνε), θέλησαν να τά παλώσουν, με τόν ισχυρισμό ότι τάχα οι αντιδραστικές κοινωνικές τάξεις και κυβερνήσεις από ιδιοτέλεια και στην προσπάθειά τους να έμποδίσουν την πρόοδο, που θα τις «σαρώσει», έπιβραδύνουν τάχα την περαιτέρω ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Και πώς αυτός είναι ο λόγος που τους κάνει αυτούς, τους επαναστάτες, να θέλουν να τις πετάξουν αυτές τις τάξεις από την ράχη τους... («Όπως περίπου οι φυσαλίδες ανατινάζουν την πέτσα στην χύτρα μέσα»). 'Αλλά άς μήν άστειευόμαστε. Καμμία δύναμη δεν μπορεί να συγ-

κρατήσει τὴν πρόοδο τῶν τεχνικῶν δυνάμεων, ὅταν αὐτὲς ἀναπτύσσονται (ἀπὸ τὸ πνεῦμα) κάτω ἀπὸ τὶς ἀνάγκες. Ἐλευθερώτρια τοὺς δὲν μπορεῖ μὲ κανένα λόγο νὰ θεωρηθεῖ ἡ ἐπαναστατικὴ αὐτὴ πολιτικὴ καὶ τὰ σοφίσματά της. Μέσα στὶς ἴδιες τὶς ἀρχουσες τάξεις δημιουργεῖται αὐτόματα καὶ ἀδιόρατα ἡ πλειοψηφία καὶ δύναμη, ποὺ ἐλευθερώνει τὶς δυνάμεις αὐτὲς ἀπὸ τὴν ἐντασὴ τους, χωρὶς καμμιά εἰδικὴ κοινωνικὴ ἐπαναστάση.

Ὅταν λοιπὸν κάποτε οἱ κομμουνιστές, μέσω τῆς κρατικῆς ἐξουσίας ποὺ πῆραν στὰ χέρια τοὺς στὴ Ρωσσία, θελήσανε νὰ διορθώσουν τὸ κακὸ, δηλαδὴ τὴν «ἐκμετάλλευση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ ἀνθρώπου», εἶδαν μὲ ἐκπλήξη (ὅσο καὶ ἂν δὲν θέλουν ἀκόμα νὰ τὸ ὁμολογήσουν) ὅτι ὁ χρυσὸς κανόνας τοῦ σοσιαλισμοῦ «ὁ καθένας ἀνάλογα μὲ τὴν ἐργασία του», δὲν διόρθωνε ἀσπιδάια πράγματα. Καὶ πάλι πολυάριθμοι «κηφῆνες» καὶ πάλι πολυποίκιλα καὶ ἀπίθανα ἐπαγγέλματα καὶ πάλι ὑδροκέφαλη γραφειοκρατία, νὰ περισφίγγει τὴν χώρα σὰν κελώριο χταπόδι. Καὶ πάλι κολοσσαῖες ἀμοιβὲς καὶ καταχρήσεις, δίπλα στὴ φτώχεια. Ἀφοῦ ὁ καθένας ἔπρεπε νὰ πληρωθεῖ «ἀνάλογα μὲ τὴν ἀξία τῆς ἐργασίας του», πόσα ἔπρεπε νὰ πάρει, τάχα, ὁ διευθυντὴς τοῦ πενταετοῦς προγράμματος, ὁ κομισσάριος «τοῦ λαοῦ» ἢ ὁ «προλετάριος» συγγραφέας; Δημιουργήθηκε τότε στὴν ΕΣΣΔ (κι' ἀργότερα καὶ στοὺς δορυφόρους της) ἓνα καινούργιο κοινωνικὸ στρώμα, μίαν μεντέρνα ἀριστοκρατία, καὶ τὸ περίφημο δόγμα τῆς «ἰσότητος» πῆγε περίπατο. Σὲ συμφωνία μὲ τὶς ἐξελίξεις αὐτὲς ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Τσεχοσλοβακίας Ζαποτόσκι δῆλωνε τὸν Ἰούνιο τοῦ 1952: «Λέγε ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς ἀγωνίστηκε γιὰ τὴν ὀχτάωρη ἐργασία, καὶ συνεπῶς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ζητήσουμε ἀπὸ κανένα νὰ ἐργαστεῖ περισσότερο. Αὐτὸ εἶναι ἀπολύτως λαθεμένο». Καὶ ἡ ἐφημερίδα «Ροῦντε Πράβο» τῆς Πράγας στὶς 12 Μαρτίου 1954 μέμφονταν τὰ μέλη τοῦ κόμματος, ποὺ εἶχαν διακηρύξει «σοσιαλδημοκρατικὰ» αἰτήματα, «ὅτι βασιζόνταν στὶς ξεπερασμένες θεωρίες, πὼς τάχα ὅλα τὰ στομάχια εἶναι τὸ ἴδιο» (ἐννοῦσε ὅτι τὰ μεγαλύτερα ἦταν τῶν μελῶν τοῦ κόμματος).

Αλλὰ δὲν ἦταν αὐτὸ μόνο. Ὅταν τὸ ἰσχυρὸ κίνητρο τοῦ κέρδους ἔλειψε κι'

ἡ παραγωγὴ ἔπεσε (παρὰ τὴν περιορισμένη ἐπαναφορὰ τοῦ κέρδους μέσω τῆς Νέας Οἰκονομικῆς Πολιτικῆς, ὅπως τὴν ὀνόμασαν, ποὺ ἐφαρμόστηκε προσωρινά), οἱ κομμουνιστὲς τῆς Ρωσσίας ἀναγκαστήκανε νὰ προσθέσουν καινούργιο βούκεντρο γιὰ τὴν αὐξηση τῆς παραγωγῆς. Καὶ ἡ ἀνακάλυψή του τοὺς ἦρθε τυχαία, μὲ τὴ μορφή τοῦ κινήματος Σταχάνωφ, τοῦ «σταχανωφισμοῦ». Δηλαδὴ τῆς ἐθελοντικῆς ὑπεργασίας. Ἡ ἀφορμὴ δόθηκε, ὅταν μαθεύτηκε ὅτι κάποιος ἐργάτης τῶν ὀρυχείων κάρβουνου ἔπαθε σὲ μιά στιγμὴ ἀμὸς ἐργασίας καί, ἐπιτεθεὶς ἐναντίον τοῦ τοιχώματος τῆς στοῦς του, ἐξώρυξε, σὲ μιά μέρα, ἐννιά φορές περισσότερο κάρβουνο ἀπὸ τοὺς συναδέλφους του. Ὁ ἐργάτης αὐτὸς ἔγινε σὲ μιά στιγμὴ δαχτυλοδείχτομενος καὶ τὸν... φορτώσανε μὲ τιμὲς καὶ προνόμια. Ἔτσι, γιὰ νὰ τονώσουν τὴ λυμφοτικὴ παραγωγὴ, δημιούργησαν στρώμα ἐπιλέκτων ἐργατῶν (ἓνα εἶδος ἐργατικῆς ἀριστοκρατίας) ἀπὸ βραβευμένους γιὰ τὴν ἐπίδοσή τους ἐργάτες, ποὺ κατὰ παράβαση τῆς ἀρχῆς «στὸν καθένα ἀνάλογα μὲ τὴν ἐργασία του» ἀρχισαν νὰ τοὺς πληρώνουν στὸ τέλος μὲ ἐξαιρετικὰ μεγάλῃ ἀμοιβῇ (δυσανάλογη) καὶ τοὺς ἀποκαλοῦσαν «ἥρωες» τῆς ἐργατικότητος καὶ Σταχανωφίτες. Καὶ σὰ νὰ μὴν ἔφτανε οὕτε αὐτό, γιὰ νὰ ἐκβιομηχανίσουν τὴ χώρα (μιά χώρα ὅπου ὑπῆρχε προλεταριακὴ ἐπανάσταση χωρὶς προλεταριάτο) καὶ νὰ δημιουργήσουν ἔργα στὶς ἀκατοίκητες περιοχές, ἐξώρισαν (μὲ τὸ πρόσχημα τῆς συνέχισης τῆς ἀπὸ τοῦ ταξικοῦ πολέμου, ἀλλὰ σὲ βάρος τῶν τῶν, ἐσωτερικῶν στὸ κόμμα, μειοψηφῶν) κατὰ μάζες ἑκατομμύρια «ἐνοχῶν ἀντεπαναστατῶν», ποὺ τοὺς ὑποχρέωναν σὲ ἀναγκαστικὴ ἐργασία στοὺς τόπους συγκέντρωσής τους, τοὺς καθωρισμένους ἀπὸ τὸ σχέδιο τῆς ἐκβιομηχάνισης. Πολλὰ ἀπὸ τὰ «θαύματα» τῆς ΕΣΣΔ, ὑδροηλεκτρικοὶ σταθμοί, χαλυβουργεῖα κλπ., εἶναι χτισμένα πάνω στὰ κόκκαλα τῶν λησμονημένων αὐτῶν θυμάτων τῆς πολιτικῆς ἀστυνομίας τοῦ καθεστώτος, τῆς Νι Κὰ Βὲ Ντέ, ποὺ σήμερα λέγεται Κὰ Γκὲ Μπὲ (αὐτῶν τῶν Ἑς Ἑς τοῦ κομμουνισμοῦ). Καὶ νὰ σκεφθεῖ κανένας ὅτι ἡ συνωμοσία κατὰ τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ καθεστώτος εἶχε γίνεи στὸ ὄνομα τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς ἐργασίας ἀπὸ τὰ δεσμά της! Στὸ ὄνομα τῆς λύτρωσης τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὴ «μισθολαβία». Ἐνῶ ἐδῶ

ή δουλεία έμενε σκέτη, γιατί μισθός πρὸς τοὺς ἀπειράριθμους καταδίκους δὲν πληρωνόταν πιά.

Αλλὰ ἡ πολιτικὴ αὐτὴ δὲν ἦταν καινούργια οὔτε φρούτο εἰδικὰ τοῦ σταλινισμού. Σὲ λόγο του στὸ τρίτο πανρῶσσικὸ συνέδριο τῶν ἐργατικῶν συνδικάτων, πολὺ πρὶν ἐξοριστεῖ, ὁ Τρότσκυ, ὁ μεγαλύτερος κατοπινὸς ἀντίπαλος τοῦ Στάλιν μέσα στὶς τάξεις τοῦ κομμουνισμού, ἔλεγε: «Τὸ στοιχεῖο τοῦ κρατικοῦ καταναγκασμοῦ *δχι μόνο δὲν ἐξαφανίστηκε ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀρένα, ἀλλ' ἀντίθετα θὰ παίξει ἀκόμα γιὰ μιὰ σημαντικὴ περίοδο ἔναν ἐξαιρετικὰ δεσπόζοντα ρόλο...* Ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ προσελκύσουμε τὴν ἀναγκαίαν γιὰ τὰ οἰκονομικά μας προβλήματα ἐργατικὴ δύναμη, εἶναι ἡ ἐπιβολὴ τῆς ἀναγκαστικῆς ἐργασίας. Μέχρι τώρα μόνο τὸ πολεμικὸ ὑπουργεῖο (δπου ὁ ἴδιος ἦταν ὑπουργός) ἔχει μιὰ πείρα στὴ σφαίρα τῆς καταγραφῆς, ἐπιστράτευσης, σχηματισμοῦ καὶ μεταφορᾶς ἀπὸ ἓνα μέρος σὲ ἄλλο μεγάλων ἀνθρωπίνων μαζῶν.. Τὰ συνδικάτα εἶναι τὰ πιὸ σπουδαῖα οἰκονομικὰ ὄργανα τῆς προλεταριακῆς ἐξουσίας. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι κάτω ἀπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος. Ὅχι μόνο τὰ ζητήματα ἀρχῶν μέσα τὰ συνδικάτα, ἀλλὰ καὶ οἱ σοβαρὲς διαφορὲς σὲ ζητήματα ὀργάνωσης μέσα σ' αὐτά, πρέπει νὰ ἀποφασίζονται ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Κόμματος... Τὰ συνδικάτα τότε γίνονται οἱ ὀργανωτὲς τῆς ἐργατικῆς πειθαρχίας... Τὰ συνδικάτα γίνονται ὁ μηχανισμὸς τῆς ἐπαναστατικῆς καταπίεσης ἐναντίον ἀπειθάρχων, ἀναρχικῶν, παρασιτικῶν στοιχείων τῆς ἐργατικῆς τάξης... Ἡ εἰσαγωγὴ τῆς ἀναγκαστικῆς ἐργατικῆς ὑπηρεσίας εἶναι ἀκατανόητη, δῖχως τὴν ἐφαρμογὴ, σ' ἓνα μεγαλύτερο ἢ μικρότερο βαθμὸ, τῶν μεθόδων τῆς στρατιωτικοποίησης τῆς ἐργασίας... Νὰ περάσουμε ἀπὸ τὴν κεφαλαιοκρατικὴ ἀναρχία στὴ σοσιαλιστικὴ οἰκονομία δῖχως ἀναγκαστικὲς μορφὲς οἰκονομικῆς ὀργάνωσης, εἶναι ἀδύνατο... Γιὰ μᾶς δὲν ὑπάρχει ἄλλος δρόμος... ἔκτος ἀπὸ τὴν ἐξουσιαστικὴ ρύθμιση τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων καὶ πόρων τῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας καὶ τῆς συγκεντρωτικῆς κατανομῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης, μὲ βάση τὸ γενικὸ κρατικὸ σχέδιο». Ὡστε *δχι μόνο ὁ Στάλιν (ὁ ὁποῖος ἐξόριζε ἀργότερα στὴ Σιβηρία γιὰ σαμποτάζ τὸν ἐργαζόμενο ἐκεῖνο πὺ καθυστεροῦσε πέν-*

τε λεπτὰ) ἀλλὰ κι' ὁ νέος Τρότσκυ ὑποστήριζε στὸ ζήτημα αὐτὸ τὶς ἴδιες θέσεις.

Ολόκληρη ἡ οὐσία καὶ ἡ φύση τοῦ λενινισμού (ποὺ οἱ δύο προηγούμενοι ἦσαν τὰ πιὸ ἐκλεκτὰ του τέκνα) εἶναι ἡ ἱδρυση μιᾶς νέας κοινωνικῆς ομάδας: Τοῦ κόμματος! Καὶ ἡ ἀφοσίωση καὶ ἡ πίστη σ' αὐτὸ καὶ στὰ συμφέροντά του (σὲ συνδυασμὸ φυσικὰ μὲ τὴν ἀπάτη καὶ τὸ μῖσος πρὸς ὅλες τὶς ἄλλες ομάδες καὶ τάξεις) ἦταν τὸ συστατικὸ του στοιχεῖο. Ἐξ ἄλλου μὲ τὴν διδασκόμενη συμμαχία τοῦ προλεταριάτου μὲ ἄλλες κοινωνικὲς κατηγορίες καὶ τάξεις (ἀγρότες, στρατιῶτες κλπ., ποὺ συμβολίζεται καὶ στὸ διασταυρωμένο σφυροδρέπανο, πάνω στὴ σημαία τοῦ κόμματος καὶ τοῦ κράτους) ὁ λενινισμὸς σπάζει μὲ ἰδιότυπο τρόπο τὴν παράδοση στὴν ἀποκλειστικὰ ἐργατικὴ μορφή τοῦ μαρξιστικοῦ κινήματος καὶ τὴν μεταθέτει στὸ «λαόν», σὲ εὐρύτερη βάση, ἐνῶ ταυτόχρονα ρίχνει κρυφὰ τὸ βάρος στὴν κλειστὴ ὀργάνωση τῶν πάσης κοινωνικῆς προέλευσης στοιχείων, ποὺ ἀπαρτίζουν τὸ κόμμα. Μέσα σ' αὐτὸ τοὺς συνδέει τότε ὁ κοινὸς πόθος γιὰ τὴν ἐξουσία. Αὐτὸ τὸ κόμμα νοεῖται στὸ λενινισμό σὰν μετέωρο, κινούμενο ἔξω καὶ πάνω ἀπὸ τὶς διάφορες κοινωνικὲς τάξεις καὶ κατηγορίες πολιτῶν καὶ τὶς, διαμορφωμένες κάθε φορὰ, συσχετίσεις τους. Καί, ὅταν ἀπευθύνεται πρὸς τὶς κοινωνικὲς τάξεις, δὲν τὸν κάνει σὰν ὑπηρετῆς ἢ ἐκπρόσωπός τους, ἀλλὰ τὶς χρησιμοποιεῖ σὰν ἀπλὰ πιόνια στὸ σκάκι τῆς πολιτικῆς. Ὑστερα ἀπὸ τὴν κατανόηση αὐτὴ τοῦ ιδεολογικοῦ στίγματος (γεωγραφικοῦ πλάτους καὶ μήκους) τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων θὰ ἔλεγε κανένας με βεβαιότητα ὅτι ὁ χαρακτήρας μιᾶς τέτοιας σύστασης τῶν ἀτόμων ποὺ ἀπειλοῦν τὸ κόμμα, εἶναι ὁ χαρακτήρας τῆς χαλαρότητας καὶ τῆς ἀδυναμίας: Ὅχι βέβαια. Γιατὶ ἡ ἰδιότητα ἐνὸς ταξικοῦ κινήματος δὲν ἀπαιτεῖ ἀναγκαστικὰ μιὰν ἰδιαίτερα δυνατὴ πειθαρχία, ἀφοῦ τὸ κόμμα διαλύεται μέσα στὴν τάξη (μιὰ καὶ γι' αὐτὴν πρόκειται) καὶ ἀφοῦ τὸ συμφέρον τῆς τάξης (ἓνα εἶδος σύμπτωσης τῶν ταξικῶν κινήσεων κοινωνικῶν συμφερόντων τῶν διαφόρων στρωμάτων, ποὺ ἀπαρτίζουν τὴν τάξη, σὲ ἓνα γενικώτερο συμφέρον) ὑπάγορεύει καὶ τὸ εἶδος καὶ τὸ βαθμὸ ἀλληλεγγύης. Ἀντίστροφα, ὅταν κανένα τέτοιου εἶδους οἰκονομικόν,

ταξικό συμφέρον δὲν ἐπιβάλλει μιὰ ἀλληλεγγύη αὐθόρμητη, ἡ ἀνάγκη μιᾶς σιδερένιας «πειθαρχίας ομάδας» (ἐπιβεβλημένης καὶ ἀπὸ τὸ ἀπαραίτητο τῶν ἀλεπάλληλων ἐλιγμῶν, πού ἀπαιτεῖ ἡ ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ, δηλαδή ἡ κατάληψη τῆς ἐξουσίας) ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερο συστατικό στοιχείο. Ὁ «πατριωτισμός» τῆς ομάδας γίνεται ἡ πρώτη ἀρετή. Καὶ τότε ἀντίο παλιά (προλεταριακή) τάξη. Ζήτω ἡ νέα τάξη (τὸ κόμμα).

Μιὰ τέτοια ἐκδοχὴ τοῦ μαρξισμοῦ δὲν ὀφείλεται βέβαια ἐντελῶς στὶς εὐθύνες τοῦ ἱδίου τοῦ Λένιν. Ὁ Μάρξ ἔχει ἴσως κι' αὐτὸς κάπως τὶς δικές τους. Ἀντὶ νὰ παραμένει ἀπλὰ ἐπιστήμονας, ὑπῆρξε ὁ πρῶτος πού ντεπουτάρισε στὴν πραχτική πολιτική. Ἔγινε ἐπαναστατικός δημοσιογράφος καὶ ἱδρυτὴς τῆς Α' Διεθνούς. Διατυπώνει δὲ τὴ γενικὴ θέση ὅτι: «τὸ ζήτημα δὲν εἶναι νὰ δοῦμε τὸν Κόσμο καὶ νὰ τὸν ἐξηγήσουμε. Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ τὸν μεταβάλουμε». Βέβαια ἡ φράση αὐτὴ τοῦ Μάρξ εἶναι ἀπὸ τὶς τυπικὲς ἐκεῖνες, πού ὕστερα ἀπὸ ἀνάλυση μιᾶς ὁδηγοῦν στὸ κενό. Γιατί, πῶς εἶναι δυνατό νὰ μεταβάλεις τὸν Κόσμο, προτοῦ τὸν ἐξηγήσεις; Καὶ πῶς εἶναι δυνατό, ἐξηγώντας τὸν Κόσμο, νὰ μὴ ἀνοίξεις αὐτόματα τὸ δρόμο στὴ μεταβολή του; Ἐπίσης ἡ ἀρχὴ αὐτὴ στὸ στόμα ἐνὸς ὕλιστῆ εἶναι τουλάχιστο παράδοξη. Ἐπειδὴ, γιὰ νὰ μεταβάλεις τὸν Κόσμο (ἀντὶ νὰ σὲ μεταβάλει ἐκεῖνος ἐσένα), πρέπει νὰ πιστεύεις στὸ ὑποκείμενο καὶ στὴ δύναμή του — δηλαδή στὸ «χειρότερο» στοιχείο τοῦ ἰδεαλισμοῦ.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἀνάγκη τῆς «μεταβολῆς» τοῦ Κόσμου δημιουργήσε, εὐθύς μετὰ τὴ θεωρία (γιὰ τὴν, με μαθηματικὴ ἀναγκαιότητα, ἔλευσε τοῦ κομμουνισμοῦ, γιὰ τὴν ὁποία θεληματικὴ μεταβολὴ καμμιά ἀνάγκη δὲν θὰ ὑπῆρχε με εὐσυνείδητη ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας αὐτῆς), τὴν ἀνάγκη τῆς «ὕλικῃς» δύναμης, μόνῃς ἀναγνωριζομένης σὰν κατάλληλης νὰ ἐπιδράσει σ' αὐτὴ τὴν παραπάνω μεταβολή. Καὶ προέκυψε, σὰν συνέπεια, στὴν ἀρχὴ ἡ πειθάρχηση τοῦ προλεταριάτου σὲ μιὰν ἐπαναστατικὴ ἀποστολὴ καὶ στὴ συνέχεια (στὸ βαθμὸ τῶν διδαγμάτων τῆς πείρας, πού ἔφταναν ἀπαισιόδοξα σχετικὰ μετὰ τὸ βαθμὸ προθυμίας τῆς ἐργατιᾶς, ν' ἀκολουθήσει πρόθυμα καὶ ἐνωμένα αὐτὴ τὴν ἀποστολή) ἡ ὁλοένα μεγαλύτερη τόνωση τῆς ἀξίας καὶ τῆς σημασίας τοῦ κόμματος —

«πρωτοπορίας» τάχα τοῦ προλεταριάτου καί, στὴν πραγματικότητα, ἐξέωρου ἐμπνευστῆ τοῦ καὶ ὀργανωτῆ. Ὁ γενικός δερβέναγας τοῦ πραξικοπήματος τοῦ 1917 στὴ Ρωσία καί, ἀμέσως μετὰ, τῶν ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ κόκκινου στρατοῦ, ὁ προρρηθεὶς Τρότσκυ (αὐτὸς πού κατὰ κόρο ἀργότερα ζήτησε περισσότερη δημοκρατία μέσα στὸ κόμμα, ὅταν αὐτὸ στράφηκε κάποτε ἐναντίον του), στὸ ἔργο του «Τρομοκρατία καὶ Κομμουνισμός» γράφει: «Ἡ ἐπαναστατικὴ ἐπικράτηση τοῦ προλεταριάτου προϋποθέτει, μέσα στὸ ἴδιο τὸ προλεταριάτο, τὴν κυριαρχία (domination) μιᾶς μερίδας ἐφοδιασμένης με πρόγραμμα καθωρισμένο καὶ δυνατῆς ἀπὸ ἐσωτερικὴ πειθαρχία ἀναμφισβήτητη». Καὶ ὁ Λένιν στὸ «Κράτος καὶ Ἐπανάσταση» γράφει: «Ὁ Μάρξ εἶναι συγκεντρωτικός... Μόνο ἄνθρωποι ποτισμένοι ἀπὸ τὶς μικροαστικὲς προλήψεις γιὰ τὸ Κράτος μποροῦνε νὰ νομίσουν πῶς ἡ καταστροφὴ τοῦ ἀστικοῦ Κράτους εἶναι μαζὶ καὶ καταστροφὴ τοῦ συγκεντρωτικοῦ συστήματος. Ἐμεῖς θέλουμε τὴ σοσιαλιστικὴ ἐπανάσταση, μετὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση ὅπως εἶναι τώρα. Καὶ ἡ ἀνθρώπινη φύση δὲν μπορεῖ νὰ κάνει χωρὶς πειθαρχία, χωρὶς ἐλεγχό, χωρὶς διαχειριστὲς καὶ χωρὶς λειτουργούς».

Ὑπῆρξε τόσο γνωστὴ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν, τόσο γνωστὴ ἡ ἱστορία τῆς κομμουνιστικῆς δράσεως στὶς κατὰ τόπους ἐκδηλώσεις της, ὥστε θὰ ἦταν ἐντελῶς περὶ τὴν ἡ περιγραφή καὶ ἡ ἀξιολόγησή της. Ἡ κομματικὴ πειθαρχία ἔγινε σιγὰ - σιγὰ μιὰ ἀξία τόσο ἀτεγκτὴ καὶ ἀπόλυτη, πού ἐξισώθηκε μετὰ τὰ καλύτερα μεσαιωνικὰ ὑποδείγματα. Ἡ ἀνάγκη αὐτὴ τῆς πειθαρχίας — ἐπαναλαβαίνουμε — δὲν θὰ ἦταν τόσο μεγάλη, ἂν δὲν ἀνταποκρινόταν πρὸς ἓνα ἀνώριμο ἔργο, πού δὲν ἔβγαινε φυσιολογικά. Εἶναι ἐντελῶς φανερό, ὅτι δὲν ἀξίζει κἄν νὰ κουνήσεις τὸ δαχτυλάκι σου, ὅταν οἱ ἀντικειμενικὲς συνθήκες γεννᾶνε τὴν ἐπιθυμητὴ μεταβολὴ σὲ ὠρισμένη ἡμερομηνία καὶ ὥρα, κάτω ἀπὸ τὴν ἀδήριτη ἐπίδραση τῶν (φυσικῶν, ἂς ποῦμε) νόμων. Δὲν χρειάζεται καθόλου νὰ βάλει κανεὶς τοὺς ὤμους του νὰ σπρώξουν, γιὰ νὰ ψηλώσει ἓνα δέντρο. Καὶ ἂν ἡ κοινωνία ἔχει νόμους ἐξέλιξης τόσο αὐστηροὺς καὶ τόσο τέλειους, ὅπως ὑποστηρίζουν οἱ μαρξιστὲς (δηλαδή οἱ ὁπαδοὶ τοῦ «ἐπιστημονικοῦ» σοσιαλισμοῦ), ἀκόμα λιγώτερο... Ἔτσι νομίζει κανένας, πῶς δὲν πρόκειται γιὰ τὸ με-

σαίωνα, αλλά για τη σύγχρονη εποχή και για την ιστορία του μπολσεβίκικου κόμματος, όταν διαβάσει τον Ράμκε, στην «*Ιστορία των Παπών*»: «*Πάνω από κάθε άλλο κίνητρο που μπορεί να παρακινήσει τον κόσμο σε δράση σ' αυτή την εταιρία (Ίησουϊτών) υπάρχει η ύπακοη. Ύπακοη απόλυτη, χωρίς καμιά διάκριση σ' οποιοδήποτε ζήτημα. Αφού απαρνηθεί έντελώς κάθε άτομική κρίση, πρέπει να υποτάσσεται κανένας στον προϊστάμενό του με τυφλή υποταγή σαν ένα άψυχο πράγμα, σαν το μαστούνι που εξηπηρετεί με πολλούς τρόπους εκείνον που το κρατάει στα χέρια του*».

Περνώντας από την αρχή του «*δημοκρατικού συγκεντρωτισμού*» του Λένιν (μιάς φόρμουλας λιγότερο εγκληματικής υποκρισίας από όσο γελοίας αφέλειας — αφού κανένας δεν μπορεί να μάθει ποιά είναι κάθε φορά το ακριβές ποσοστό των υλικών αυτού του νόθου μίγματος) οδηγηθήκαμε, που άλλου; Στο καθεστώς της «προσωπολατρίας» (που σ' αλέξη και όρος, που φανερώνει μία άλλη, ανήκουστη, πραγματικότητα, είναι περισσότερο εφεύρημα εγκληματικής υποκρισίας, απ' όσο γελοίας αφέλειας). Έδω δεν πρόκειται για «δημοκρατικό συγκεντρωτισμό» ή «προσωπολατρεία». Έδω πρόκειται για κάτι παρόμοιο με κείνο που λένε για τη γλώσσα, ότι δηλαδή εφευρέθηκε, για να κρύβει και όχι για να φανερώνει τη σκέψη μας — πολλές φορές, για να μ' ας γελάει κι' εμάς τους ίδιους. Έδω πρόκειται για την ιστορία ενός θρησκευτικού κινήματος με νέους "Αγίους και μισαλλόδοξο φανατισμό. Πρόκειται για τη μεταμφιεσμένη αναβίωση παλιών μορφών κοινωνικής δράσης, που νομίστηκε πως είχαν πεθάνει από καιρό. Στην εποχή μας, εποχή δήθεν των φώτων! Η άγνη και γνήσια φασιστική αυτή αντίληψη για το ρόλο του κόμματος στο να στραγγαλίζει συνειδήσεις είχε διατυπωθεί προηγούμενα και από τον Τρότσκι, το 1924: «*Κανένας μας δεν επιθυμεί ή μπορεί καν να αμφισβητήσει την θέληση του κόμματος. Ούτε συζήτηση... Το κόμμα έχει πάντοτε δίκιο. Γιατί η Ιστορία δεν έχει δώσει άλλο τρόπο, για να έχουμε δίκιο. (Ή ακου κουβέντες!). Και αν το κόμμα υιοθετεί απόφαση την οποία κάποιος από μ' ας θεωρεί σαν άδικη, πρόκειται εν τούτοις για το κόμμα μας! Και όφείλουμε να υποστηρίξουμε, ως το τέλος, τις*

συνέπειες της απόφασής του». 'Ο σταλινισμός λοιπόν ήρθε έντελώς φυσιολογικά. Στις τρομερές και φοβερές εκκαθαρίσεις αναρίθμητων μελών (ακόμα και εξωτικών) του κομμουνισμού από το 1934 κι' ύστερα, ο Στάλιν είχε πάντα δίκιο, αφού το κόμμα υποστήριζε σταθερά το Στάλιν. Και η «προσωπολατρεία» (που άνθισε στο έδαφος αυτό της παγετής φρίκης) ήρθε ύστερα από σειρά εγκρίσεων και αποφάσεων του κόμματος.

* * *

«*Και τώρα, απ' την πλατειά τη γη στον Ούρανο θ' ανέβουν (με πέπλο το λευκό τους πρόσωπο σκεπάζοντας, για να π'ανε κοντά στών αιώνίων τη φυλή, αφήνοντας τον Κόσμο) η Νέμεση, μαζί και η Ντροπή. Και στους θνητούς ανθρώπους οι λύπες θ' άπομείνουν. Του κακού γιατρέα δεν θ' υπάρχει...*».

(*Ησιόδος, Έργα και Ώμέραι*, στ. 197-202)

'Αλλ' εκτός από τη σιδερένια πειθαρχία στους κόλπους του κόμματος, για την οποία είπαμε, εκτός από την ανάγκη απεπαλλήλων μονολιθικών έλιγμών που απαιτούν αυτή την πειθαρχία (για την οποία έπισης είπαμε) το κόμμα αυτό διαθέτει και μία τρίτη άρετή: Είναι ο «άμοραλισμός», ή άνηθικότητά του: «*Σύμφωνα με τον Λένιν το κομμουνιστικό κόμμα βασίζεται στην αρχή της πίεσης. Αρχή, που δεν αναγνωρίζει ούτε όρια ούτε δισταγμούς. Η αρχή της πίεσης είναι η περιφρόνηση κάθε είδους έμποδίων, ήθικών, πολιτικών, ακόμα και φυσικών*».

Η αρχή αυτή της λενινιστικής, της «δίχως όρια άδίσταχτης ήθικά, πίεσης», βρήκε σιγά - σιγά μία πιο κυνική διατύπωση στις άλλότε δηλώσεις του άρχηγού της 'Ασφάλειας του Λένινγκραδ: «*Ακόμα και αν ο ίδιος ο Μάρξ έπεφτε στα χέρια μου, θά τον έκανα σύντομα να κελαηδήσει και να παραδεχτεί ότι είναι πράκτορας του γερμανού καγκελάριου Βίσμαρκ*». 'Ετσι ο Στάλιν κι' οί φίλοι του, άπόλυτα νόμιμα σαν ένα έρατείο της Αιγύπτου (που σφάζει έξω απ' την κρύπτη της πυραμίδας όλους τους τεχνικούς κι' εργάτες που την έφτιαξαν, ώστε να είναι βέβαιο ότι η είσοδός της θά διατηρηθεί μυστική), ξεκαθάριζε με νέο κύμα εκκαθαρίσεων κάθε φορά όδους εκείνους που είχαν συνεργήσει σε κάθε προηγούμενη εκκαθάριση. Άρκεί να άναφερθεί, ότι μόνον ή άλλαγή της ήγεσίας της 'Ασφάλειας που

ἔγινε τὸ 1937, μὲ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ Γιαγκόντα ἀπὸ τὸν Γιέζωφ, συνοδεύτηκε μὲ τὴν ἐκτέλεση τριῶν χιλιάδων (ἀριθμὸς 3.000) ὑπαλλήλων καὶ πρακτόρων τῆς ‘Ασφαλείας αὐτῆς, φίλων τοῦ Γιαγκόντα. Μερικοὶ ἀπ’ αὐτοὺς δώσανε τέρμα στὸν πανικό τους, μόλις μάθανε τὰ νέα τῆς ἀντικατάστασης, πηδώντας ἀπὸ τὰ παράθυρα τῶν διαφόρων μεγάρων, γιὰ νὰ ἀποφύγουν τουλάχιστο τὸ μεταβατικὸ στάδιο τῆς σκληρῆς κι’ ἀπάνθρωπης μεταχείρισης, μέχρι τὴ βέβαιη ἐκτέλεσή τους. Ξέρανε καλά (ἀπὸ τὴν ἴδια τους τὴν προηγούμενη διαγωγή) οἱ παλιάνθρωποι αὐτοὶ μακαρίτες, τί τοὺς περίμενε στὰ χέρια τῶν ἄξιων συναδέλφων τους, ἂν συλλαμβάνονταν ζωντανοί...

Οἱ νόμοι τῆς ἐποχῆς ἀντικαθρεφτίζουν θαυμάσια (γιὰ ὅποιον ἔχει φαντασία) τὴ ζούγκλα τῆς σοβιετικῆς κοινωνίας: Διάταγμα τιμωροῦσε μὲ φυλάκιση πέντε ἐτῶν τὸ νὰ ἔχει κανεὶς μαζί του μαχαίρι. Ἄλλο διάταγμα καθώριζε, ὅτι τιμωρεῖται μὲ τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου ἡ ἀπόπειρα φυγῆς στὸ ἐξωτερικὸ μὲ ἀεροπλάνο. Ἐπίσης μέλη οἰκογενειῶν στρατιωτικῶν ποὺ εἶχαν γνώση σχεδιαζόμενης ἀπόδρασης, τιμωροῦντο μὲ φυλάκιση μέχρι δέκα ἐτῶν, ἐνῶ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ ὑποψήφιου φυγάδα καὶ ὅσοι διαβίωναν ἢ εἶχαν σχέση μαζί του τιμωροῦντο (ἀκόμα κι’ ἂν δὲν εἶχαν ἰδέα) μὲ πεντάχρονη ἐξορία. Τέλος, μὲ διάταγμα τῆς 7ης Ἀπριλίου 1935, ἐπιτρεπόταν σὲ «πολίτες ἀπὸ 12 ἐτῶν καὶ ἄνω» ἡ ἐπιβολὴ κάθε εἰδους ποινῆς. Ἡ *ratio legis* τοῦ διατάγματος αὐτοῦ δὲν ἦταν ὁ φόβος τῶν χούλιγκανς ἀλλὰ ὁ ἐκβιασμός τῶν ἐνήλικων γονιῶν.

Ὅταν ἡ κάθε φορὰ δειλὴ μειοψηφία τοῦ κεντρικοῦ πηρῆνα τοῦ κόμματος μπροστὰ στὰ ἔκτακτα ἐκεῖνα μέτρα ψέλλιζε ἀόριστες ἀντιρρήσεις, ὁ Στάλιν, πολὺ γλυκά, τὴν μετὰπειθε (κρατώντας ὅμως σημείωση γιὰ τὴ σύνθεσή της, ὥστε νὰ τὴν περιλάβει στὸν ἐπόμενο κατάλογο τῶν ἐκτελέσεων), μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι τέτοια πράγματα δὲν ἦταν ἀγνωστα στὴν ἱστορία τοῦ κόμματος: «Τὶ ἔχουνε νὰ ποῦνε γιὰ τὴν ὁμάδα Μνάσνικωφ ἢ γιὰ τὴν ὁμάδα τῆς Ἑργατικῆς Ἀλήθειας; Ποιὸς δὲν ξέρει, ὅτι ὁ Τρόσκυ, ὁ Ζηνόβιεφ κι’ ὁ Κάμενεφ, ποὺ καταδιώκονται σήμερα, εἶχαν ὑποστηρίξει τότε τὴν σύλληψη τῶν μελῶν τῶν ὁμάδων αὐτῶν».

Ὅταν ἡ ἰδεολογία τοῦ κόκκινου (κόκκινου;) ἱμπεριαλισμοῦ πετοῦσε ἀπὸ πάνω της καὶ τὸ τελευταῖο φύλλο συκῆς (ἀπὸ τὰ παλιά χαζὰ ὑπολείμματα τῆς «προλεταριακῆς» καὶ «διεθνιστικῆς» πρόληψης), ὅταν ὁ «σταλινισμός» (ποὺ ἔκφραζε πιὸ καθαρά ἀπὸ τὸ λενινισμό, αὐτὴ τὴν πορεία πρὸς τὸ ταξικὸ κράτος, ὅχι τῶν ἐργατῶν, ἀλλὰ τῆς ὑπαλληλοκρατίας καὶ τοῦ πανσλαβισμοῦ) ἤθελε νὰ προχωρήσει ἀνετώτερα, οἱ σκουριασμένες κινήσεις, οἱ συνωμοτικὲς φράξιες, οἱ βλακώδεις «ὀρθόδοξες» τάσεις καὶ οἱ ἀφελεῖς ὁμάδες διαμαρτυρίας μέσα κι’ ἔξω ἀπὸ τὸ κόμμα λειτουργοῦσαν σὰν τροχοπέδη καὶ ἀποτελοῦσαν μιὰ βέβαιη μελλοντικὴ ἀπειλή. Ἡ ἀρχὴ τῆς «δίχως ὅρια καὶ ἐθνικοὺς δισταγμούς πίεσης» ἔπρεπε τότε νὰ λειτουργήσει καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσή τους: Τί τὸ φυσιολογικώτερο; Τὰ αἷτια ἦταν παλιότερα. Ὁ Στάλιν δὲν ἦταν παρὰ ὁ, σημερινός μόνον, ἀρχιεργολάβος τῶν δικαστικῶν δολοφονιῶν καὶ ὁ ἐπιβλέπων μηχανικὸς τῶν διώξεων. Ἡ σκιά τοῦ Λένιν καὶ τοῦ Τζερτζίνσκυ, ποὺ προηγήθηκαν, τὰ προστάτευε καὶ τὰ εὐλογοῦσε ὅλα. Ἡ διαφορὰ ἦταν ἀπλῶς ζήτημα βαθμοῦ. Βέβαια ποτὲ στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος δὲν εἶχε σημειωθεῖ ἀνηλεέστερο ἀνθρωποκυνηγτό. Ποτὲ στὴν ἱστορία δὲν ἔγινε τέτοιο γκρούμ μεταξὺ ὁμοεθνῶν, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἀνοιχτὸς ἐμφύλιος πόλεμος. Ἡ δύναμη τῶν διαφόρων ἀνακριτῶν ἀέναντι στοὺς κατηγορούμενους ἔφτανε ἐκεῖνὴ τοῦ Θεοῦ. Μόνον αὐτοὶ κι’ ὁ Θεὸς μπορούσαν νὰ τοὺς πάρουν ἀμέσως τὴ ζωὴ, νὰ τοὺς κόψουν φέτες - φέτες, νὰ τοὺς κρεμάσουν ἀνάποδα (ὥστε «νὰ κάνουν ἐμετὸ τὴ ψυχὴ τους»), νὰ τοὺς δεῖρουν μέχρι τυμπανισμοῦ, νὰ τοὺς σπάσουν τὶς κλειδώσεις, νὰ τοὺς τρελλάνουν στὴν αὐπνία ἢ νὰ βασανίζουν ἀργὰ (μπροστὰ στὰ μάτια τους) τίς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά τους... Ἀλλὰ ἡ διαφορὰ δὲν εἶχε γίνε ποτὲ ποιοτικὴ. Ἔμενε πάντοτε ποσοτικὴ. Ἀλλωστε, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ εἶχαν ἀπὸ τὰ νειάτα τους εὐνοχιστεῖ. Δὲν εἶχαν διδαχτεῖ ὅτι τὸ κόμμα ἔχει πάντοτε δίκιο; Ἐπομένως καὶ φυλακίζοντας καὶ βασανίζοντας καὶ ἐκτελώντας τους, εἶχε, στὰ ἴδια τους τὰ μάτια, δίκιο. Ἔτσι παρατηρήθηκε τὸ παράδοξο φαινόμενο νὰ πεθαίνουν πολλοὶ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Στάλιν στὰ χεῖλια.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἀνακριτὲς ἐκείνους εἶχε

ἀναφέρει κάποτε στὸ Στάλιν (πού εἶχε, λέ-
νέ, ἐγκαταλείπει τότε κάθε ἄλλη δουλειὰ
καὶ παρακολουθοῦσε τὶς ἀνακρίσεις), ὅτι ὁ
κατηγορούμενος Κάμενεφ (παλιὸ στέλεχος
πρώτης γραμμῆς, μέλος τοῦ Π.Γ. τοῦ Λέ-
νιν) ἀρνιότανε νὰ ὑπογράψει τὴν παραμυ-
θένιας ψευτιᾶς κατάθεση πού τοῦ εἶχαν ἐ-
τοιμάσει. (Τὴν προοριζόμενη γιὰ τὸ νοῆμον
κοινό, πού ἡ ἡγεσία του σεβότανε παρὰ πο-
λὺ τὸ ψηλὸ διανοητικὸ του ἐπίπεδο). «*Νο-
μίζεις, ὅτι τελικὰ δὲν θὰ ὑπογράψει;*», ρώτη-
σε ὁ Γεωργιανὸς λύκος μισοκλείνοντας τὰ
διαπεραστικώτατα μάτια του, εἰρωνικά.
«*Πολὺ φοβᾶμαι...*», τραύλισε ὁ ἀνακριτής.
«*Φοβᾶσαι; Καὶ δὲ μοῦ λές, μήπως ξέρεις
πόσο εἶναι τὸ βάρος τοῦ κράτους μας σὲ κι-
λά...* Καὶ λές πὼς φοβᾶσαι ὅτι ὁ Κάμενεφ θὰ
ἀντέξει σ' ὅλη αὐτὴ τὴν πίεση»;

Εἰλικρινὰ πιστεύω ὅτι δὲν ὑπάρχει σιτιλ-
πνότερο διαμάντι στὴ διεθνή εἰδησεογρα-
φία ἀπὸ τὴ συνομιλία αὐτή, τέτοιο πού ν'
ἀντανακλάει πληρέστερα τὴν οὐσία τῆς ἰ-
δεολογίας τοῦ κομμουνισμοῦ. (Τοῦ ὑπαρ-

κτοῦ, ὅχι ἐκείνου τῆς προπαγάνδας). Ὁ
Στάλιν μιλάει ἐδῶ (πρὸ πενήντα ὁλόκλη-
ρων ἐτῶν) γιὰ τὸ συντριπτικὸ «βάρος» τοῦ
ὕλικου πολιτισμοῦ πάνω στὴν αὐτοτέλεια
τῆς συνείδησης τοῦ ατόμου (ρίχνοντας ἔτσι
στοὺς σκύλους τὸ ὠραιότερο στοιχεῖο τοῦ
πνευματικοῦ πολιτισμοῦ). Καὶ ὁ Στάλιν ἀ-
ποκρυσταλλώνει ἐδῶ τὸ χαρακτῆρα τοῦ
κοινωνικοῦ καθεστῶτος πού παράλαβε
στὰ χέρια του μετὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ
Λένιν. Αὐτὸ τὸ «*βάρος τοῦ κράτους*», δη-
λαδὴ τὸ «*βάρος τῶν ἐξοπλισμῶν*», τὸ «*βά-
ρος τῶν μηχανῶν*», εἶναι ἡ θανατηφόρα ἀ-
κτινοβολία (πού περνάει μέσα ἀπὸ τὴ συ-
νείδηση τοῦ Στάλιν καὶ τσακίζει τοὺς ἄλ-
λους) τῶν συμφερόντων ἐκείνων τῶν ἀν-
θρώπων πού διαχειρίζονται ὅλα αὐτὰ τὰ ὑ-
λικά. Εἶναι τὸ βάρος τῶν μελῶν τοῦ κόμ-
ματος, πού ἀποτελέσαν τὸν ἀπόλυτο κύριο
καὶ τὸν συλλογικὸ ἰδιοκτήτη (ὅταν ἔλλει-
ψαν οἱ ἰδιῶτες ἐπιχειρηματίες) ὅλων τῶν
ἐμψυχων κι' ἄψυχων τῆς πολυάνθρωπης
κι' ἀπέραντης χώρας. Εἶναι ἡ ἐξουσιαστι-
κότητα ἡ ἴδια.

ΙΩΣΗΦ ΑΡΓΥΡΙΟΥ

Τὸ κράμα

*Σὲ τοῦτο τὸ νόμισμα
ἡ μία ὄψη δείχνει
τὸν τύραννο Δημόφοβο
ἐν μέσῳ κεφαλῶν εἰς βαθεῖαν κάμψιν
καὶ στὸ βάθος τὰ μαῦρα φίδια
τῆς νύχτας*

*Ἡ ἄλλη ὄψη δείχνει
κοσμοϊστορικὴ μεγάλη μάχη
γιὰ τῶν ἀνθρώπων τὴν «ἰσότητα».
Μέσ' τὶς φωτιές, μέσ' τοὺς καπνοὺς
μιὰ σημαία κατακόκκινη
δεσπόζει.*

*Ἀνάμεσα στὶς δύο τοῦτες ὀψεις
ὑπάρχει τὸ μέταλλο.
Δὲν εἶναι βέβαια ἀτόφους χρυσὸς
οὔτε κἂν ἄργυρος.
Εἶναι κάποιο κράμα,
πού γίνεται ἀνθεκτικώτερο
στὸ διάβα τῶν αἰώνων.
Εἶναι κάποιο κράμα,
πού σφίγγει ὅλο καὶ περισσότερο,
καθὼς πέρασε καὶ περνάει
μέσ' ἀπὸ τὶς φλόγες
τῆς μαχόμενης Ἐλευθερίας.*

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΟΝΤΟΣ

‘Υπάρχουν ιστορικές προϋποθέσεις για δημοκρατία;*

‘Η ελληνικότητα είναι στενά συνυφασμένη με τη Δημοκρατία. ‘Η Δημοκρατία όμως δεν έχει καμμία βαθύτερη σχέση με το αγγλικής καταγωγής και ολιγαρχικής εμπνευσης πολίτευμα, πού είναι γνωστό με το όνομα «κοινοβουλευτική ή αντιπροσωπευτική ή έμμεση δημοκρατία». ‘Η σχέση είναι μονάχα επιφανειακή, κι αυτό γιατί το αγγλικό πολίτευμα έχει δηλώσει «δημοκρατικό». ‘Αλλά φαίνεται πώς ή γνωστή ρήση πού άλλοι αποδίδουν στο ζωγράφο Γ. Τσαρούχη και ό ίδιος την αποδίδει στον ήθοποιό Καρούσο Τζ.: «στην ‘Ελλάδα είσαι ό,τι δηλώσεις» έχει ισχύ και για τη Μ. Βρετανία και για όλο τον κόσμο. Είναι λοιπόν το σύγχρονο πολίτευμά μας δημοκρατικό όχι από τον όρισμό του ούτε από τις προδιαγραφές του αλλά από τη δήλωσή του!

‘Αν όμως θέλαμε κάποια στιγμή να μελετήσουμε σοβαρά τη Δημοκρατία, θα έπρεπε να εμπιστευθούμε τον ‘Αριστοτέλη και να θεμελιώσουμε την πολιτική μας διαπαιδαγώγηση πάνω στην «*Αθηναίων Πολιτεία*» του Σταγειρίτη. Κι αυτό, γιατί έτσι μονάχα μπορούμε να μάθουμε τί είναι Δημοκρατία, ποιές είναι οι προδιαγραφές πού την προσδιορίζουν και ποιά ήταν ή συγκεκριμένη πολιτική πρακτική, πού όδήγησε στη γένεση του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού.

Για τη σχέση της ελληνικότητας και της Δημοκρατίας, της άμεσης — όπως θέλουμε να την ονομάζουμε, για να βαυκαλιζόμαστε πώς και ή άλλη, ή έμμεση, είναι και κείνη δημοκρατία, μιά και ό όρος μάς ευφραίνει — έχουν ασχοληθεί κι άλλοι μελετητές μέσα από τις πραγματικά μη μισαλλόδοξες στηλές του «*Δαυλού*». Και παρέμπω στο άρθρο του Γιάννη Κυριακάκου, «*Δαυλός*», 24 καθώς και στις σελίδες 1697-1712 του «*Δαυλού*», 35. Στη σύγκριση της

άμεσης και της έμμεσης Δημοκρατίας καταπιάστηκε και ό γράφων, ελπίζοντας ότι συμβάλλει στη μελέτη του προβλήματος. Και κλείνοντας το μικρό αυτό πόνημα, θα προσθέσω τά ακόλουθα.

Και τά δύο πολιτεύματα, τόσο το ελληνικό ([άμεση] *Δημοκρατία*) όσο και το αγγλικό (*έμμεση* «δημοκρατία»), ξεκίνησαν με βάση το έθιμικό δίκαιο, κι ούτε μπορούσε να γίνει διαφορετικά, γιατί πραγματικά το έθιμο είναι ή μόνη πρωτογενής δικαϊκή πηγή. ‘Η εξέλικτική πορεία όμως του ελληνικού πολιτεύματος είναι πληρέστερη από εκείνη του αγγλικού. Το ελληνικό πολίτευμα μέσα σε έξι περίπου αιώνες (1400 - 800 π.Χ.)⁽¹⁾ διανύει όλο τον άξονα Μοναρχία - ‘Ολιγαρχία - Δημοκρατία. Το αγγλικό πολίτευμα όμως στην εξέλικτική του πορεία από το 1215 μέχρι σήμερα δεν έχει διανύσει όλο τον άξονα — παρά την τριπλή διάκριση των λειτουργιών της έξουσίας, πού την αντιγράφει βέβαια από τη Δημοκρατία, αλλά και την παραποιεί καταφανώς, και οι ένδειξεις για πιό πέρα εξέλιξη του είναι πολύ πενιχρές. Κι ούτε μπορούμε να δεχθούμε ότι ή εξέλιξη θα πραγματοποιηθεί κατά τρόπο νομοτελειακό, όπως δέχεται ή μαρξική φιλοσοφία για την ιστορική εξέλικτική πορεία.

Τά αίτια πού όδήγησαν τά δύο πολιτεύματα σε διαφορετική εξέλιξη δέ μπορούμε να τά καθορίσουμε, έτσι ώστε να προβλέψουμε ανάλογη εξέλιξη και στο αγγλικό πολίτευμα. Το μόνο πού μπορούμε να κάνουμε είναι να διαπιστώσουμε την όποια εξέλιξη «*έκ των ύστέρων*» και να προβούμε σε διάφορες κρίσεις, πιστεύοντας πώς βρήκαμε τά αίτια. Στην ουσία συμβαίνει και με τά πολιτεύματα ό,τι συμβαίνει συχνά με τά ανθρώπινα: κυριαρχεί ή άπροσδιοριστία. Δέ μπορούμε «*έκ των προτέρων*» να προκαθορίσουμε την εξέλιξη των ανθρώπινων

* Το άρθρο αυτό του κ. ‘Αλέξ. Κόντου είναι το τέταρτο και τελευταίο της σειράς με θέμα την άμεση δημοκρατία, πού δημοσιεύθηκαν στα τέσσερα τελευταία τεύχη του «*Δαυλού*».

πραγμάτων. Μόνο μικροπροβλέψεις είναι δυνατές και πολύ βραχυπρόθεσμα· εκεί άλλωστε στηρίχτηκαν τὰ μαντεία και μερικά και οί θρησκείες κάθε τύπου: στήν προσπάθεια του ανθρώπου νὰ προβλέψει, στή διακαή του επιθυμία νὰ σχεδιάσει κατὰ τὴ βούλησή του τὸ μέλλον ⁽²⁾. "Όσο ὁμως κι ἂν διαπιστώνουμε ὀρισμένους γλωσσολογικούς νόμους, ποτὲ δὲ θὰ μπορέσουμε μὲ βεβαιότητα νὰ προδιαγράψουμε τὴν ἐξέλιξη μιᾶς γλώσσας. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὰ κοινωνικά φαινόμενα: ὅσο καὶ νὰ ἐξελλίσσεται ἡ ἐπιστήμη τῆς Κοινωνιολογίας, ποτὲ οἱ προβλέψεις μας δὲν θὰ εἶναι ἀσφαλεῖς, ἀλλὰ τυχαῖες, ἀπροσδιόριστες, ἀστάθμητες. Μὴ νομοτελειακές. Καὶ ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι ἔτσι, γι' αὐτὸ ἡ ἀνθρώπινη ἐπέμβαση εἶναι σὲ κάθε στιγμή προσδιοριστική.

Ἡ πάροδος τοῦ χρόνου λοιπὸν δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὴν πρόοδο γενικά. Ὁ μόνος τομέας τῶν ἀνθρώπινων δραστηριοτήτων, στὸν ὁποῖο ἔχουμε τὴν ἐντύπωση πὼς ὑπάρχει σχέση ἀνάμεσα στὴν πάροδο τοῦ χρόνου καὶ τὴν ἀνάπτυξή του, εἶναι ὁ τομέας τῆς τεχνολογίας· κι αὐτό, ἂν διερευνήσουμε τὴν τεχνολογία σὲ σχετικὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα, γιατί δὲ μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς καὶ ἡ τεχνολογία δὲν εἶχε τίς παλινδρομήσεις της καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητας ἢ ὅτι ἡ ἐξέλιξή της ἦταν ἐνιαία· οὔτε ὅτι δὲ θὰ ἔχουμε παλινδρομήσεις τῆς τεχνολογίας στὸ μέλλον: ποῖος μπορεῖ νὰ μᾶς διαβεβαιώσει, πὼς δὲ θὰ γυρίσουμε στὴ λίθινη ἐποχὴ μετὰ ἀπὸ ἓνα πυρηνικὸ πόλεμο; Εἶναι γνωστὴ ἡ σχετικὴ ρῆση τοῦ Ἀιστáιν: «Δὲν ξέρω πὼς θὰ γίνῃ ὁ τρίτος παγκόσμιος πόλεμος· ὁ τέταρτος ὁμως θὰ γίνῃ σίγουρα μὲ πέτρες καὶ ρόπαλα».

Ἡ ἰδέα ὁμως πὼς κάθε μεταγενέστερο, νεότερο, εἶναι καὶ καλύτερο εἶναι, θὰ ἴλεγα, ἔμφυτη μέσα στὸν ἀνθρώπο: πάντα θέλουμε νὰ ἔχουμε τὴν ψευδαίσθηση ὅτι ἐμεῖς οἱ τωρινοὶ εἴμαστε καλύτεροι ἀπὸ τοὺς περασμένους. Αὐτὴ ἡ τόσο ἀνθρώπινη ἀλλὰ καὶ τόσο λαθεμένη ἐντύπωση ὑποστηρίχτηκε θεωρητικὰ ἀπὸ πολλοὺς διανοητές, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους ἦταν ὁ

Αὔγουστος Κόντ καὶ ὁ Κάρολος Μάρξ. Ὁ Μάρξ μάλιστα σύνδεσε ἀρρηκτὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας μὲ τὴν ἐξέλιξη τῆς τεχνολογίας (τῶν ἐργαλείων παραγωγῆς) ⁽³⁾.

Πίστεψε λοιπὸν ὁ Μάρξ ὅτι βρῆκε τὸ νόμο, τὴ νομοτέλεια, ὅπως συνηθίζεται νὰ λέγεται, πὺ καθορίζει τὴν ἐξέλιξη τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας. Βέβαια δὲν ἀρνεῖται τὸν ἀνθρώπινο παράγοντα, ἀλλὰ πάνω ἀπὸ ὅλα βρίσκεται ὁ νόμος πὺ κατευθύνει τὴν ἱστορία, οἱ συνθήκες πὺ πρέπει νὰ ὠρμάσουν, τὰ στάδια πὺ πρέπει νὰ διαβούμε ⁽⁴⁾. Ὁ Μάρξ δὲ δέχεται τὸ τυχαῖο, τὸ ἀπροσδιόριστο, γιατί οὐσιαστικὰ φοβᾶται τὸ Θεό (sic)· φοβᾶται τὸ ἀπροσδιόριστο, γιατί νομίζει πὺς τὸ ἀπροσδιόριστο εἶναι ὁ Θεός. Μὲ τὸ νὰ μὴ δέχεται ὁμως τὸ ἀπροσδιόριστο, πετώντας τὸ Θεό — τὸ Λόγο, λέει ἡ Ἀγία Γραφή —, τὴ θεϊκὴ λογοκρατία ἀπὸ τὸ παράθυρο, ὑποδέχεται ἀπὸ τὴν κύρια εἴσοδο, εἰσάγει καὶ προσκυνάει ἓνα καινούργιο εἶδος μεταφυσικῆς. Ἔτσι οἱ μαρξιστὲς θεωρητικοὶ ἀντικαθιστοῦν τὴ θεοκρατικὴ μεταφυσικὴ μὲ τὴ λογοκρατικὴ, νομοτελειακὴ μεταφυσικὴ, ἐνῶ οἱ μαρξιστὲς πολιτικοὶ ἐφαρμοστὲς τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας ἀντικαθιστοῦν μιὰ παλιὰ ἐξουσία μὲ μιὰ καινούργια, πὺ κατὰ τεκμήριο θὰ εἶναι καλύτερη, μιὰ καὶ στηρίζεται θεωρητικὰ στὴ μαρξιστικὴ φιλοσοφία.

Οἱ μεταγενέστεροι ὁμως θεσμοί, πολιτικοὶ ἢ ἄλλοι, δὲν εἶναι ἀπαρέγκλιτα καλύτεροι ἀπὸ τοὺς προγενέστερους, ὅσο κι ἂν ἡ νεότερη τεχνολογία εἶναι κατὰ κανόνα καλύτερη τουλάχιστον τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνες. Κι ἐφόσον ἡ τύχη, τὸ ἀπροσδιόριστο, ὄχι καμμιά νομοτέλεια, μᾶς ἔκανε νὰ γνωρίσουμε μέσω τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὴ Δημοκρατία, μπορούμε νὰ ἀποδεχθοῦμε τὸ πολιτικὸ ἢ ἀκόμα καλύτερα τὸ δημοκρατικὸ κριτήριον νὰ ἀποκτήσουμε πολιτικὴ, δημοκρατικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας καὶ νὰ θεωροῦμε ὅτι τόσο ἓνα πολίτευμα εἶναι καλύτερο, ὅσο πλησιάζει τὸ ἰδεατὸ ὄριο, τὴ Δημοκρατία, μὲ τίς προδιαγραφὲς φυσικὰ πὺ τῆς καθόρισαν οἱ πρόγονοι περίπου (τριπλὴ διάκριση τῆς ἐξουσίας, κλήρωση, μὴ ἐπαγγελματισμὸ στὰ ἀξιώματα,

άμεση φορολογία, μικρές πόλεις αὐτάρκειες ἢ σχεδὸν αὐτάρκειες, ἀποκέντρωση ἐνεργειακῆς, διοικητικῆς, ἐκπαιδευτικῆς, πολιτιστικῆς, στρατιωτικῆς κλπ.). Δὲ θὰ πρέπει ἄλλωστε νὰ ξεχνᾶμε πὼς ἡ κλήρωση δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἀποδοχὴ τοῦ ἀπροσδιόριστου.

Ἡ ἀμερικανικὴ ἐπανάσταση μὲ τὶς λαϊκὲς συνελεύσεις στὰ δημαρχεῖα, γιὰ νὰ ἀποφασίσουν γιὰ τὸν πόλεμο κατὰ τῶν Ἀγγλων (1784-6), φάνηκε νὰ προωθεῖ τὸ ζήτημα τῆς βελτίωσης τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς σύμφωνα μὲ τὸ πολιτικὸ κριτήριον. Γρήγορα ὅμως ἐγκαταλείφθηκε ὁ θεσμὸς αὐτός.

Οἱ σοσιαλιστικὲς ἰδέες τὸν περασμένον αἰῶνα συνέτειναν στὸν ἐκδημοκρατισμὸ τῆς πολιτικῆς θεωρίας καὶ πράξης μὲ τὸ νὰ γίνουν αἰτία νὰ γενικευθεῖ ἡ ἄμεση, καθολικὴ καὶ μυστικὴ ψήφος. Τὸ ἀποκορύφωμα τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ θὰ λέγαμε ὅτι ἐπιτεύχθηκε, γιὰ τὸν περασμένον αἰῶνα, μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἀνακλητότητας τῶν ἀρχόντων, πού τὴν εἰσήγαγε ἡ Κομμούνα τοῦ Παρισιοῦ (Μάρτης-Μάης 1871).

Ὅμως ὁ ἐκδημοκρατισμὸς δὲ μπόρεσε ποτὲ νὰ ξεπεράσει τὸ φράγμα τῶν ἐκλογῶν. Καὶ λέω «φράγμα», γιὰτὶ οἱ ἐκλογὲς δὲν κάνουν τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ παραδέχονται καὶ νὰ ἀναπαράγουν τὴν αὐθεντία. Τὴ στιγμὴ ὅμως πού δεχόμαστε τὴν αὐθεντία εἰδικὰ στὴν πολιτικὴν ξεχνώντας τὸ μῦθο τοῦ Πρωταγόρα⁽⁵⁾ καὶ τὰ διδάγματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, δεχόμαστε ταυτόχρονα καὶ τὴ μαζοποίηση. Γιατὶ ἡ αὐθεντιοκρατία (*élitisme*) καὶ ἡ μαζοποίηση εἶναι οἱ δύο ὄψεις τοῦ ἰδιοῦ νομίσματος καὶ εἶναι ἐμπνευσης καθαρὰ ὀλιγαρχικῆς. Ἡ Δημοκρατία εἰδικὰ στὴν πολιτικὴν δὲ δέχεται τὴν αὐθεντία καὶ ἀντικαθιστᾷ τὴν ἐκλογὴν μὲ τὴν κλήρωση, γιὰ νὰ δίνει ἴσες πιθανότητες ἀνάδειξης στὰ ἀξιώματα σ' ὅλους τοὺς πολίτες.

Ἄλλο. Οἱ σοσιαλιστὲς ὑπέρμαχοι τοῦ κοινοῦ οἰκονομικοῦ συμφέροντος καὶ ἐχθροὶ τοῦ ἀτομικοῦ ἔδωσαν πρωταρχικὸ ρόλο στὸ πλῆθος πλησιάζοντας ἔτσι τὸ δημοκρατικὸν ἰδεῶδες, γιὰτὶ καὶ ἡ Δημοκρατία στηρίζεται στὸ πλῆθος καὶ ἐνδιαφέρε-

ται γιὰ τὸ κοινόν, τὸ γενικὸν συμφέρον. Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ Δημοκρατία καὶ στὸ σοσιαλισμὸν εἶναι ὅτι, ἐνῶ ἐκείνη δίνει μεγάλη σημασίαν στὸ ἄτομον καὶ βλέπει τὸ πλῆθος σὰν ἄθροισμα ἀτόμων, ὁ δεῦτερος δίνει ὑποδεέστερη σημασίαν στὸ ἄτομον· ἡ παραλλαγὴ μάλιστα τοῦ σοσιαλισμοῦ, πού ἐπικράτησε ἀκριβῶς γιὰτὶ εἶναι πλησιέστερη πρὸς τὸν ὀλιγαρχικὸν τρόπο σκέψης, ὁ τεχνοκρατικὸς μαρξιστικὸς σοσιαλισμὸς⁽⁶⁾, ἐνισχυμένος ἀπὸ τὴ λενινιστικὴ ἐρμηνεία, θεώρησε τὴ δημιουργίαν ἑνὸς κόμματος, τὴν ἔνταξιν σ' αὐτὸ καὶ τὴν ἀπορρόφησιν ἀπὸ αὐτὸ τοῦ ἀτόμου σὰν τὴν πεμπτοσύνην τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης. Βέβαια ὁ θεσμὸς τοῦ κόμματος προϋπῆρχε — εἶναι ἄλλωστε ὀλιγαρχικὸς θεσμός, τὸ ἔχουμε ἤδη ἀναλύσει, καὶ εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα —, ὁ μαρξισμὸς - λενινισμὸς ὅμως στάθηκε καὶ ὁ θεωρητικὸς ἀπολογητὴς του. Οὐσιαστικὰ λοιπὸν ὁ μαρξισμὸς ἀνακόπτει τὴν πορείαν πρὸς τὴ Δημοκρατίαν, γιὰτὶ ἐφαρμόζει τὸ δίπτυχον αὐθεντία-μάζα καὶ ἐνισχύει μίαν ὀλιγαρχικὴν δομὴν δημιουργώντας ἕνα κόμμα πρὸς ὀλιγαρχικὸν ἀπὸ τὰ ἄλλα καὶ μετατρέποντας ἕνα πλῆθος ἀτόμων ὁμοιόδεων σὲ ἄμορφη καὶ ἄβουλην μάζαν, πιστὴν στὸν κάθε φορὰ χρисμένο ἀρχηγόν, πού ἀπὸ Θεοῦ μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ προδότης καὶ νὰ δεῖ ὅλη τὴν ἄμορφη μάζαν, πού μέχρι τότε ὀρκίζονταν στὸ ὄνομά του, νὰ τὸν ἀποστρέφεται. Ἔτσι ὁ σοσιαλισμὸς καὶ ἰδιαίτερα ἡ μαρξιστικὴ παραλλαγὴ παρὰ τὶς ἀρχικὰς τοὺς προθέσεις περιχαράκωναν τὴν πολιτικὴν σκέψιν μέσα στὰ ὀλιγαρχικὰ περιθώρια πού δημιουργήσαν καὶ τοὺς ἰδίους.

Καὶ ἡ σύνθλιψιν πού ἔφερε ἡ μαρξιστικὴ παραλλαγὴ τοῦ σοσιαλισμοῦ στὴν πολιτικὴν σκέψιν ἀφορᾷ τόσο τὸ θεωρητικὸν τομέα ὅσο καὶ τὴν καθημερινὴν πρακτικὴν ἔτσι, ὥστε, ἀφοῦ ἐγίνε ἐξουσία καὶ ἐπεκτάθηκε ὀχι μὲ τὴν πειθὸν, τὸ κύριον μέσον τῆς Δημοκρατίας ἀλλὰ μὲ τὴν βίαν καὶ τὴ δύναμιν τῶν ὀπλων, ὅπως ἀκριβῶς εἶχε κάνει κάποτε ὁ χριστιανισμὸς καὶ ὁ μωαμεθανισμὸς, ἔχει παγιδέψει τὴν πολιτικὴν σκέψιν τόσο ἐκείνων πού κατὰ συνήθειαν καὶ σύμβαση τοὺς ἀποκαλοῦμε προοδευτικοὺς καὶ ἀριστε-

ρους όσο και εκείνων που πάλι κατά συνήθεια και σύμβαση τους αποκαλούμε συντηρητικούς και δεξιούς· και τους έχει παγιδέψει στο βαθμό που ή σκέψη της μιάς ή της άλλης ομάδας λειτουργεί με σημείο αναφοράς το μαρξισμό. Μόνο το αρχαίο ελληνικό πολίτευμα λοιπόν, ή Δημοκρατία, μπορεί να λύσει τα προβλήματα της ανθρωπότητας, και κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατό να γίνει, αν δεν αποπαγιδευτούμε από το μαρξισμό.

Η σύγχρονη τεχνολογία έχει τέτοια έμβελεια, που μπορεί να δώσει τα πολιτικά δικαιώματα σ' όλους τους ανθρώπους, όχι μόνο σε λίγους έκλεκτους, σε ένα μικρό ποσοστό αθηνιωτών. Γι' αυτό το ζήτημα όμως, για το πώς δηλαδή είναι δυνατό να περάσουμε από μια ολιγαρχική κρατική μορφή σε μια δημοκρατική, θα μιλήσουμε άλλη φορά. Πάντως θα ήθελα από τώρα να

επισημάνω λίγα πράγματα, για να προδιαθεθεί ο αναγνώστης:

Καμιά βία και καμιά δικτατορία, όποιο όνομα κι αν τη διαφημίζει, δεν έχει τη δυνατότητα να μας οδηγήσει στη Δημοκρατία — θα ήταν σά να αναθέταμε σε κάποιο κωφάλαλο να διδάξει... φωνητική —, γιατί με τη βία μπορούμε να στήσουμε μια Μοναρχία και μπορούμε να γκρεμίσουμε μια Μοναρχία, μπορούμε να στήσουμε μια 'Ολιγαρχία και μπορούμε να γκρεμίσουμε μια 'Ολιγαρχία· μπορούμε ακόμα με τη βία να γκρεμίσουμε μια Δημοκρατία, να στήσουμε όμως Δημοκρατία με τη βία δε γίνεται. Για να στηθεί ή Δημοκρατία, είναι απαραίτητη ή συγκατάνευση του 50%, το λιγότερο, του πληθυσμού. Κι αυτό μπορεί να γίνει μόνο με την πειθώ και ή δημοσιότητα, τα μόνα όπλα της Δημοκρατίας.

Σημειώσεις

1. Παίρνω σά συμβατική χρονολογία γένεσης της 'Ολιγαρχίας και έναρξης για την υποχώρηση της Μοναρχίας το 1400, χρονολογία της συλλαβικής γραμμικής γραφής Β, γιατί, όπως εξήγησα και σά προηγούμενα, συνδέω ή συλλαβική γραφή με ήν 'Ολιγαρχία. Το σύστημα αυτό της γραφής εκπληρώνει τις αυξημένες ανάγκες γραπτής επικοινωνίας της τάξης των εμπόρων, οι όποιοι βέβαια αρχίζουν να αφαιρούν σιγά - σιγά από το ιερατείο και ή μοναρχική αὐλή όρισμένες πολιτικές αρμοδιότητες αποκτώντας έτσι πολιτικά δικαιώματα, γιατί συμμετέχουν πια στήν έξουσία. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι ή Μοναρχία καταργήθηκε, αλλά ότι άρχισε να συρρικνώνεται. Και οι δύο γραφές (ιδεογράμματα και συλλαβογράμματα) θά συνυπάρξουν για πολύ καιρό, όπως θά συνυπάρξουν και τα δύο πολιτεύματα, γιατί ή μεταξύ τους διαφορά είναι περισσότερο ποσοτική παρά ποιοτική. Σήμερα υπάρχουν και τα τρία είδη γραφής και ενώ δεν είναι δυνατό να νοηθεί *Δημοκρατία χωρίς φθογογράμματα*, ή χρήση τους όμως δεν είναι απόδειξη δημοκρατικού καθεστώτος.

2. 'Ο Ένγκελς ένθουσιασμένος από το νόμο εξέλιξης της 'Ιστορίας του Μάρξ, τον παραληλίζει με το Δαρβίνο, μιά και είχε ανακαλύψει και κείνος ένα νέο νόμο, το νόμο της εξέλιξης της οργανικής φύσης και ήν καταγωγή των ειδών (Δ. Τσιμπουκίδη, *Οι κλασικοί του Μαρξισμού για ήν αρχαία Ελλάδα*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1984, σ. 32). Και είναι γνωστή ή προσπάθεια του Μάρξ και του Ένγκελς να έρθουν σε επαφή με το Δαρβίνο, καθώς επίσης είναι γνωστή και ή υπόθεση που έπεξεργάστηκε ή σοβιετική μαρξιστική σχολή για ήν ύπαρξη αλληλογραφίας Μάρξ-Δαρβίνου, που άποδείχτηκε πρόσφατα άστήριχτη. 'Ο Δαρβίνος δεν θέλησε ποτέ να δημιουργήσει σχέσεις με το Μάρξ· για ποιους λόγους δεν ξέρουμε. 'Ο Ένγκελς όμως παραλληλίζοντας τον Μάρξ με τον Δαρβίνο παραβλέπει το γεγονός ότι ή θεωρία του Άγγλου σοφού ήταν βασισμένη στο τυχαίο, το άπροσδιόριστο συμβάν και ήν επίδραση του περιβάλλοντος και δεν μπορούσε βέβαια ό φίλος του Μάρξ να υποπτευθεί ότι ό νεοδαρβινισμός θά άπέρριπτε ήν επίδραση του περιβάλλοντος, για να κρατήσει το άπροσδιόριστο.

3. Καί' αυτή ήν έννοια θά 'πρεπε να μετονομάσθαι ίσως ή «ύλιστική αντίληψη της 'Ιστορίας» για μεγαλύτερη ακρίβεια σε «τεχνολογική ή τεχνολογική ή αντίληψη της 'Ιστορίας».

4. Τα στάδια αυτά είναι: α) το πρωτόγονο κοινοτικό (κομμουνιστικό) σύστημα, β) το δουλοκρατικό σύστημα, γ) το φεουδαρχικό (τιμωρικό) σύστημα, δ) το κεφαλαιοκρατικό σύστημα και ε) ό σοσιαλισμός. Οι μεταγενέστεροι μαρξιστές πρόσθεσαν μιάν έκτη και τελική βαθμίδα εξέλιξης της κοινωνίας θέλοντας προφανώς να πουν ότι υπάρχει και κάποια έλπίδα για κάτι κα-

λύτερο από τον σοσιαλισμό, στον οποίο το κράτος είναι κάτι περισσότερο από ύπαρκτο, ενώ κατά τις προβλέψεις τόσο του Μάρξ όσο και του Λένιν το κράτος στο τελικό στάδιο της κοινωνίας θα έχει καταργηθεί. Άλλη μία διαφορά ανάμεσα στο σοσιαλισμό και στον κομμουνισμό είναι ότι στον πρώτο οι άπολαυτές του καθενός θα είναι ανάλογες με την εργασία του, ενώ στο δεύτερο ανάλογες με τις ανάγκες του. Φαίνεται, πώς ο Μάρξ είτε βρήκε τη θεωρία των πέντε σταδίων επηρεασμένος από τη θεωρητική αρχή ότι η κοινωνικο-πολιτική πρόοδος είναι συνάρτηση του χρόνου, ότι δηλαδή κάθε νεότερο είναι και καλύτερο, και γοητευμένος από την ανακάλυψη του αγνόησε έκουσια τη δημοκρατική θεωρία των αρχαίων Έλλήνων, που βρίσκεται διεξοδικά αναλυμένη στα «Πολιτικά» του Άριστοτέλη είτε μὴν έχοντας ὑπ' ὄψη του τη δημοκρατική θεωρία και επηρεασμένος πάντα από την αρχή της χρονικής προοδευτικότητας κατέληξε στη θεωρία των πέντε σταδίων. Ἡ ἀποψη μου είναι ότι δὲν ἐνέκυψε ἱκανοποιητικά στὰ ἑλληνικά κείμενα. Ἡ ἀρχαιομάθειά του, τὰ ἐνδιαφέροντά του, οἱ μελέτες του ἦταν περισσότερο προσανατολισμένες πρὸς τοὺς Ῥωμαίους — ἡ ἔκφραση ἄλλωστε «δικτατορία τοῦ προλεταριάτου» ἔχει σαφὲς ρωμαϊκή τὴν προέλευση — καὶ λιγότερο πρὸς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες (πρβλ. Δ. Τσιμπουκίδη, *Οἱ κλασικοὶ τοῦ μαρξισμού* κλπ. σ. 17). Τὸ ρωμαϊκὸ πολίτευμα τὸ θεωροῦσε δημοκρατία (παρβλέποντας καὶ κλήρωση καὶ τριττὴ διάκριση τῆς ἐξουσίας κι ὅλα τὰ ἄλλα) καὶ στοὺς ἀγῶνες τῶν πληθείων καὶ τῶν πατρικίων ἐπικέντρωσε κυρίως τὴν προσοχή του, γιὰτὶ βέβαια τοῦ ταίριαζαν γιὰ τὴ θεωρία τοῦ τῆς πάλης τῶν τάξεων (πρβλ. Κ. Μάρξ, Φ. Ἐνγκελς, *Μανιφέστο τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος*, ἐκδ. Π. Α. Ε. 1968, σ.σ. 18, 19). Στὸν ἑλληνικὸ δημοκρατικὸ χῶρο δὲν ἦταν τόσο εὐκόλο νὰ βρεῖ παραδείγματα γιὰ τὴν περίφημη «πάλη τῶν τάξεων», γιὰτὶ αὐτὴ ἡ τελευταία δὲν εἶναι παρὰ ἀγῶνας γιὰ τὴν ἐξουσία, ὁ ὁποῖος ἀγῶνας ἀμβλύνεται στὴ Δημοκρατία, μὴ καὶ μετὰ τὴν κλήρωση τὸ καταναλωτικὸ ἀγαθὸ τῆς ἐξουσίας διανέμεται σ' ὅλο τὸ δῆμο, τὸ λαό, καὶ οἱ ἐμφύλιες διαμάχες καὶ τὰ κομματικὰ ἢ παραταξιακὰ μίσῃ ἔχουν φθάσει σχεδὸν στὸ μηδέν. Καὶ ἐδῶ βρίσκεται ἡ ἀντιφατικὴ στάση τόσο τοῦ Μάρξ καὶ τῶν μαρξιστῶν ὅσο καὶ ὅσων ἄλλων χρησιμοποιοῦν τοὺς ἀρχαιοελληνικοὺς ὅρους «δημοκρατία» καὶ «δημοκρατικός», εἴτε ἀριστεροὶ εἴτε δεξιοὶ εἶναι αὐτοί, εἴτε «προοδευτικοί» εἴτε «συντηρητικοί».

5. Πλάτ. *Πρωταγόρας*, 322.

6. Ὁ Μάρξ στὴν «Εἰσαγωγή γιὰ μιὰ Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας» (βλ. Κ. Μάρξ, *Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας*, ἐκδ. «Νέοι στόχοι», Ἀθήνα 1971, σ. 314) συνδέει τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐννοίας τοῦ ἀτόμου μετὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς καὶ τὴν ἰδιοτέλεια τοῦ κεφαλαιοκράτη. Καὶ ἐπειδὴ ἡ βιομηχανικὴ, δηλαδὴ ἡ τεχνολογικὴ ἐπανάσταση, ἔγινε τὸ 18ο αἰ., κατὰ τὸν Μάρξ καὶ ἡ γένεση καὶ ἀνάπτυξη τῆς ἐννοίας τοῦ ἀτόμου πραγματοποιήθηκε τὸ 18ο αἰ. Καὶ ἐδῶ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ βασικὰ κενὰ τῆς μαρξικῆς θεωρίας ὡς πρὸς τὴ γνῶση ἢ τὴν ἀξιοποίηση τῆς ἱστορίας, γιὰτὶ α) ἡ γένεση καὶ ἀνάπτυξη τῆς ἐννοίας τοῦ ἀτόμου πραγματοποιεῖται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας στὸν 8ο αἰ. π.Χ., δηλαδὴ 26 αἰῶνες νωρίτερα ἀπὸ ὅ,τι λέει ὁ Μάρξ· β) ἡ γένεση καὶ ἀνάπτυξη τῆς ἐννοίας τοῦ ἀτόμου πραγματοποιεῖται ἑξαιτίας τοῦ πολιτικοῦ συστήματος τῆς Δημοκρατίας κι ὄχι ἑξαιτίας τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς (ὀφείλεται δηλαδὴ σὲ λόγους καθαρὰ πολιτικούς καὶ ὄχι παραγωγικο-τεχνολογικούς) καὶ γ) ἡ γένεση καὶ ἀνάπτυξη τῆς ἐννοίας τοῦ ἀτόμου εἶναι κατὰκτηση τοῦ ἀνθρώπου γένους, ὄχι κατὰπτωση, γιὰτὶ ἔτσι κάθε ἀνθρώπος ἀναβιβάζεται σὲ ἀξία αὐτὴ καθεαυτὴ καὶ ξεχωρίζει ἀπὸ τὴ μάζα τοῦ γένους ἢ τῆς φυλῆς του. Ὁ Κλεισθένης στὴν Ἀθήνα γύρω στὰ 508 π.Χ., γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὴν ἐννοία τοῦ ἀτόμου, ἐννοία καθαρὰ δημοκρατικὴ, θέλησε νὰ ἀποσυνδέσει τελείως τὸ ἄτομο ἀπὸ τὴν καταγωγή του καὶ νὰ τὸ συνδέσει μονάχα μετὰ τὸν τόπο του. Ἔτσι οἱ Ἀθηναῖοι ἀρχισαν ἐπίσημα νὰ μὴ βάζουν τὸ πατρώνυμο δίπλα στὸ ὄνομα τοὺς σὰν προσδιοριστικὸ, ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦ δήμου στὸν ὁποῖο εἶχαν γεννηθεῖ (Ἀριστοτέλους, *Ἀθηναίων Πολιτεία* XXI, 4). Ὁ Σόλωνας ἀπὸ παλιότερα μετὰ τὴ νομοθεσία του πορεύτηκε πρὸς τὴν ἀνύψωση τοῦ ἀτόμου (Πλάτ. *Βίος*, Σόλ., 21 — Δημοσθ. XLVI, 14, 24 — καὶ Ν. Πανταζόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τεῦχος α' σ.σ. 103, 107, 137) ἀποχωρίζοντάς το ἀπὸ τὸ γένος καὶ τὴ φυλὴ. Καὶ τὸ νόημα τῆς κλήρωσης εἶναι τὸ ἴδιο: ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἀξία, ὅλοι εἶναι ἀξίες ἴσες ἢ ἰσοδύναμες, γι' αὐτὸ καὶ ἔχουν τὰ ἴδια δικαιώματα στὴ συμμετοχὴ καὶ στὴ διαπραγμάτευση τῶν κοινῶν καὶ πρέπει νὰ ἔχουν τὶς ἴδιες πιθανότητες νὰ ἀναδειχθοῦν στὰ πολιτικὰ ἀξιώματα. Κι αὐτὴ, τὴν ἴδια πιθανότητα μόνο ἢ κλήρωση μπορεῖ νὰ τὴν ἐξασφαλίζει, γι' αὐτὸ κι ἂν μᾶς ζητάγαν νὰ χαρακτηρίσουμε τὴ Δημοκρατία μετὰ μιὰ λέξη, δὲν εἶναι δυνατό νὰ ποῦμε παρὰ *κλήρωση*, ὄχι βέβαια πὼς εἶναι ἡ μόνη διαφορά ἀπὸ τὴν Ὀλιγαρχία. Ὁ Μάρξ ρίχνοντας τὸ βάρος τῆς θεωρίας του στὸν τρόπο παραγωγῆς παρανοεῖ ἢ παραβλέπει τὸν τρόπο διακυβέρνησης, παρατηρεῖ τὴ δουλεία καὶ δὲν ἐρευνᾷ τὴ Δημοκρατία, κοιτάζει τὰ δέντρα καὶ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὸ δάσος.

Διόρθωση ἡμερημενίου:

Στὸ προηγούμενο ἄρθρο τοῦ κ. Ἀλέξανδρου Κόντου, τεῦχος 41, σελὶς 2091, ὑποσημείωση 2, στίχος 3, ὁ ἀριθμὸς 26 - 64 νὰ διορθωθῇ: 2^ο = 64.

Δρ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀσκληπιὸς - Ἀσκληπιεία

Ὁ Ἀσκληπιὸς εἶναι ἱστορικὴ ἱατρικὴ προσωπικότης. Γεννήθηκε κατὰ τὸν Sextus τὸ ἔτος 1247 π.Χ. στὴν Τρίκκη καὶ παρὰ τὸν Ληθαῖο ποταμὸ, σημερινὸ Τρικκαλινόν, ὀλίγον πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου. Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ὡς πατέρας τῶν ἡγεμόνων τῶν στρατευμάτων τῆς Τρίκης, Ἰθώμης καὶ Οἰχαλίας καὶ ὡς «ἀμύμων ἱατρός» (βλ. Ἰλ. Β 729 - Δ 194 - Λ 517), δηλ. ὡς περίφημος, ξακουσμένος ἱατρός.

Ὁ Ἀσκληπιὸς ἀναφέρεται ὡς σύγχρονος τοῦ Προμηθέα, Ὀρφέα καὶ Λυκούργου τῆς Σπάρτης (Γ. Ἀμαρτωλός, Χρον. Ι. 104) καὶ μεγαλύτερος τὴν ἡλικίαν τοῦ Ἀχιλλέως: καὶ οἱ δύο εἶχαν λάβει μέρος στὴν ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία (βλ. Θεοδώρητος VIII, 19-23 - Κλ. Ἀλεξ. Στρωμ. 21, 105 - Ἱερών. 19, 11).

Ὁ Ἰωάννης Λυδὸς (*De mensibus* IV, 142) παραδέχεται, ὅτι ὑπῆρξαν τρεῖς Ἀσκληπιοί, πρῶτος ὁ τοῦ Ἀπόλλωνος, δεῦτερος ὁ τοῦ Ἴσχυος τοῦ Ἐλάττου ἀπὸ τὴν Ἐπίδαυρο καὶ τῆς Κορωνίδας, ὁ ὁποῖος ἐτάφη στὸ δρος Κυνόςουριν, παρὰ τὴν Ἐπίδαυρο καὶ τρίτος τοῦ Ἀρσίπου καὶ τῆς Ἀρσινόης.

Ὡνομάσθηκε δὲ Ἀσκληπιὸς ἀπὸ τὸ ἡπίως καὶ ἀσκελές. Καὶ ἡπιος, διότι «οὕτως πρότερος ὁ Ἀσκληπιὸς ἐκαλεῖτο ἢ ἀπὸ τῶν τρόπων ἢ ἀπὸ τῆς τέχνης (δηλ. ἱατρικῆς) καὶ τῆς τῶν χειρῶν ἡπιότητος... ἢ ὅτι τὰ ἀσκελῆ (ἦτοι τὰ σκληρά) τῶν νοσημάτων (βλ. Σχ. εἰς Λυκόφρονα 1054). Ἡ ἀπὸ τοῦ ἡπίως ἰᾶσθαι καὶ ἀναβάλλεσθαι τὴν κατὰ τὸν θάνατον γινομένην ἀπόσκλησιν (ἦτοι στέγνωσιν τοῦ σώματος): βλ. Cornutus, *The ologie Graece Compendium*, 33, Εὐστάθιον - Σχολ. Ὀδύσ. Ὀμήρου βλ. 319 καὶ Πλούτ. VIII, 845, Β). Ἀσκληπιὸς δὲ εἴρηται παρὰ τὸ ἀσκεῖν καὶ ἡπια τὰ μέλη ποιεῖν (Σχολ. εἰς Ὀμήρου Ἰλιάδα IV 193 - Ἰλ. Δ. 202 Βλ. καὶ Σχ. στὸν Λυκόφρονα 1054).

Ἄλλοι παραδεχόνται ὡς τόπον γεννήσεως τὸ Δώτιον Πεδίον παρὰ τὴ λίμνη Βοιωθίδα (σημ. Κάρλα. Βλ. Ὅμηρ. Ὑμν. XVI, 1-3).

Ὁ Ἀσκληπιὸς ἀπὸ τῆ σύζυγό του Ἠπιόνη, ἡρωίδα τῆς νήσου Κῶ καὶ θυγατέρα τοῦ βασιλέως Μέροπα, ἀπόκτησε τρεῖς γιουὺς, τὸν Μαχάονα, τὸν Ποδαλείριον καὶ τὸν Αἰνείον. (βλ. Σχ. ὀλ. Πύθ. Πινδάρου III, 14) «Ἀσκληπιοῦ καὶ Ἠπιόνης, Ποδαλείριος καὶ Μαχάων». Ἀμφότεροι φημισμένοι ἱατροί, ὁ μὲν Μαχάων ὡς χειρουργός, ὁ δὲ Ποδαλείριος ὡς παθολόγος, καὶ ἔλαβαν μέρος ἀμφότεροι στὸν Τρωϊκὸ πόλεμο (βλ. Ἰλιάδα Λ. 833-36 καὶ Σχ. Ἰλ. Δ 202, Μάξ. Τύριον, *Φιλοσοφούμενα*, IV, 21-3 Α).

Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει συχνὰ τὸν Μαχάονα καὶ τὸν Ποδαλείριο (βλ. Ἰλιάς 193 Λ 506 517-833 - Ἰλ. Β 5α29-33 — Πaus. IV. 31, 12 — σχ. Εὐστ. καὶ Πλάτων Πολ. III, 407, Ε, 407 Α. - Ξενοφ. Κυνηγετ. Ι. 14 Ἱπποκρ. ἐκδ. Littr. IX. 426 κ.λ.π.).

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ φυσικὰ τέκνα ἀναφέρονται καὶ τὰ πνευματικά του, ὅπως ὁ Τελεσφόρος ἦτοι ὁ τελεσφορῶν τὴν ἱασιν, ὁ Εὐμαρίων, ποῦ καθιστὰ τὴ νόσο θεραπεύσιμη, ὁ Ἄκεσις, δηλ. ὁ θεραπευτής, ὁ Ἰανίσκος, ὁ θεραπευτής, ὁ Ἀλεξήνωρ (ἀλέξω) ἦτοι ὁ ἀποτρέπων τὴν Νόσον, ἡ Ὑγεία, ἡ Ἰασώ, ἡ Ἀκεσώ, ἡ Αἰγλή καὶ ἡ Πανάκεια, δηλ. ἡ θεραπεύουσα τὰ πάντα. (βλ. Σχ. εἰς Πλούτον Ἀριστοφάνους 639 - καὶ 701).

Τὸ ἱερὸ τοῦ ζῶο, σύμβολο τῆς ἐπαγρυνήσεως καὶ τῆς περιοδικῆς ἀνανεώσεως τοῦ ὁργανισμοῦ, ἦταν ὁ ὄφις, ποῦ πάλιν ἐθεωρεῖτο ὡς ἐμβλημα τῆς σωφροσύνης, τῆς ἀληθείας καὶ τῆς εὐφυΐας, καὶ ὁ σύνδεσμος, ὁ καταχθόνιος, μὲ τὴ μάνα γῆ καὶ τὸ θνητὸν ἄνθρωπο, στὰ ἐγκατα τῆς ὁποίας θὰ μεταβεῖ! Ὁ ἱερὸς ὄφις, ἐξ ἄλλου, ἦταν ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἀσκληπιοῦ: «Ὡνομάσθη δὲ ὁ Ἀσκληπιὸς ἀπὸ τοῦ ἡπίως ἰᾶσθαι καὶ ἀναβάλλεσθαι τὴν κατὰ τὸν θάνατον γινομένην ἀπόσκλησιν (ἀποξήρυνσιν, συρρίκνωσιν). Διὰ τοῦτο γὰρ αὐτῷ παριστάσιν ἐμφαίνοντες ὅτι ὁμοίον τι τούτῳ πάσχουσιν οἱ χρώμενοι τῇ ἱατρικῇ κατὰ τὸ οἰοῦν ἀνανεάζειν ἐκ τῶν νόσων καὶ ἐκδύεσθαι τὸ γῆρας (τὴν ἐπιδερμίδα), ἅμα δὲ ἐπὶ προσοχῆς ὁ δράκων σημεῖον, ἥς πολλῆς

δεῖ πρὸς τὰς θεραπείας». Σύμβολο λοιπὸν τῆς αἰωνίας νεότητος ὁ ὄφης (δράκων), ὡς πάντοτε νεάζων μετὰ τὴ συχνὴ ἀνανέωση τοῦ δέρματός του (τὸ γῆρας), καθὼς καὶ σύμβολο τῆς προσοχῆς τοῦ ἱατροῦ γιὰ τὴ θεραπεία τῶν ἀρρώστων. (Βλ. Κορνούτου, *Θεολογία* Ἑλλ. 33).

Ὁ ἱερὸς αὐτὸς ὄφης ἀνῆκε σὲ ὀρισμένο εἶδος, τὸ λεγόμενο *παροῦδας*, ποῦ ἦταν ἡμερος καὶ εὐφυῆς καὶ γυμνασμένος νὰ ἐπισημαίνει, τὴ στιγμή πού εἰσῆρχετο στὸ θάλαμο τοῦ ἀσθενοῦς, τὸ πάσχον μέρος, ἀφοῦ προηγουμένως ἐγλυφεν αὐτό. Φαίνεται δηλ. ὅτι οἱ Ἀσκληπιάδες ἀλειφαν προηγουμένως τὸ πάσχον μέρος μετὰ κάποια οὐσία, ἡ ὁποία προσεῖλκυε τὸν ὄφιν. Ὁ ἱερὸς αὐτὸς ὄφης ἐχρησίμευε καὶ γιὰ τὴν ἰδρυσην τοῦ Ἀσκληπείου. Ὅταν λ.χ. οἱ Ἀσκληπιάδες ἔκριναν καλὸ νὰ ἰδρύσουν τὸ Ἀσκληπεῖο Ἀθηνῶν, ἄφησαν ἐπὶ τούτου δύο ὄφεις, ποὺ τοὺς εἶχαν φέρει ἀπὸ τὸ Ἀσκληπεῖον τῆς Τρίκκης (Τρικάλων), στὸ μέρος πλησίον τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν, ὅπερ ἐσήμαινε ὅτι ἐκεῖ ἔπρεπε νὰ κατασκευάσουν τὸ ἱερὸ τοῦ θεοῦ.

Σύμφωνα μετὰ τὸν Ὑγῖνο (*Ἀστρον.* 11, 14), ὅταν ὁ Ἀσκληπιὸς κλείστηκε μέσα σ' ἓνα σκοτεινὸ καὶ κρυφὸ θάλαμο γιὰ ν' ἀναστήσει τὸν Γλαῦκο, τὸ γυιὸ τοῦ φίλου του Μίνωα, ξαφνικὰ πετάχτηκε κάποιο φίδι καὶ περιτυλίχτηκε στὴ ράβδο του (ὅπως ἀκριβῶς παριστάνεται στὶς εἰκόνες τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ποῦ ἔχουμε). Ξαφνιασμένος κτύπησε ὁ Ἀσκληπιὸς στὸ κεφάλι τὸ φίδι καὶ τὸ ἐφόνευσε, ἀλλὰ πάλι ξαφνικὰ παρουσιάστηκε ὁ σύντροφος τοῦ φιδιοῦ καὶ ἔθεσε πάνω στὴν πληγὴ τοῦ κάποιο βοτάνι, καὶ τὸ πληγωμένο φίδι ἄρχισε νὰ παίρνει ζωὴ: Τὸ ἴδιο θαυματουργὸ βότανο χρησιμοποίησαν ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ ἀνάστησε καὶ τὸ Γλαῦκο.

Σύμφωνα μετὰ τὴν παράδοση ἄλλα ἱερὰ ζῶα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἦταν ὁ κύων, ὁ ὁποῖος τὸν φύλαγε, ὅταν τὸν εἶχαν ἀφήσει ἔκθετο στὸ ὄρος τῆς Ἐπιδαύρου Τίτθιο. Καὶ τὸν ἔτρεφε μετὰ γάλα τῆς μῆας κατσίκα, γι' αὐτὸ ἀπαγορευόταν ἡ σφαγὴ τῆς (Παυσ. Χ, 32, 12 - VIII, 25, 11). Ἄλλο ἱερὸ ζῶο ἦταν ὁ πετεινός, σύμβολο κι αὐτό, ὅπως ὁ σκύ-

λος, νοημοσύνης καὶ ἐπαγρυπνήσεως. Ὁ πετεινός, ἐξ ἄλλου, ἦταν πρόχειρο ζῶο γιὰ θυσίες στὸ βωμὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ (*Ἀρτεμίδ.* *Ὀνειροκριτικά* V, 9). Κι ὁ Σωκράτης ἀποθνήσκοντας δὲν λησμόνησε τὴν προσφορά τοῦ στοῦν Ἀσκληπιὸ ἐνὸς πετεινοῦ: «Ὁ Κρίτων, ἔφη, τῷ Ἀσκληπιῷ ὀφείλομεν ἀλεκτρυῶνα: ἀπόδοτε καὶ μὴ ἀμελήσητε!» (Πλάτ. *Φαίδων*, 118Α).

Ἐκπαίδευση: Ὁ Ἀσκληπιὸς παραδόθηκε στὸ Χεῖρωνά τὸν Κένταυρο, περίφημο ἱατρὸ καὶ μάλιστα χειρουργὸ ἐμπειρικό καὶ σοφότερο τῶν σοφῶν! Κοντὰ τοῦ ἐκπαιδεύθηκε, ὅπως καὶ ἄλλοι νέοι τῆς ἐποχῆς του, καὶ στὴν κυνηγετικὴ καὶ γενικὰ στὴ σοφία. Καὶ ἔτσι ἐγινε ἱατρὸς ἀριστος, ποῦ γιὰ τὴ μεγάλη του σοφία καὶ φιланθρωπία ἀργότερα θεοποιήθηκε.

Ἡ ἱατρικὴ ἀπὸ τὸν Ἀσκληπιὸ κατέστη ἐνδοξη καὶ ξαπλώθηκε σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἱατρικὴ του ὅμως εἶναι ἐμπειρικὴ, μετὰ στοιχεῖα ἐπιστημονικότητας, καὶ δικαίως θεωρεῖται ἰδρυτὴς τῆς ἱατρικῆς. Ἐχομε τὴ γνώμη ὅτι ἡ ἱατρικὴ του, ποῦ στηρίζεται στὴ δίαίτα καὶ τὴν χειρουργικὴ (Πλάτων), εἶναι αὐτὴ ποῦ ἀναφέρει ὁ Ὀμηρος στὰ Ἔπη του, ὅπως ἀποδείξαμε σὲ δημοσίευσή μας στὸ περιοδικὸ *Πλάτων* (Βλ. *Πλάτ.*, *Ὀμηρ.* *Ἱατρικά*, ἔτος ΙΔ', 1962).

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἡ ἱατρικὴ, ποῦ πρῶτα περιοριζέτο στὴ μαγεία καὶ μαντεία καὶ τὶς στοιχειώδεις γνώσεις, ἀπέκτησε θετικότερο περιεχόμενο, καὶ γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν πασχόντων ἰδρύθηκαν πολυάριθμα Ἀσκληπιεῖα καὶ ἱερὰ τοῦ θεοῦ, περιφημότερα τῶν ὁποίων ἦταν τῆς Τρίκκης, τῆς Ἐπιδαύρου, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Κῶ καὶ ἄλλα πολλά. [Περὶ τῶν Ἀσκληπειῶν καὶ τῆς ἱατρικῆς τῶν θὰ ἐπαλέθωμε ἀργότερα]. Πάντως πολλὰ ὀφείλει ἡ σημερινὴ ἱατρικὴ στὸν Ἀσκληπιὸ καὶ στὰ Ἀσκληπιεῖα, ποῦ ἦταν σὰν τὰ σύγχρονα θεραπευτήρια, γιὰτὶ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἀρχίζει νὰ διαμορφώνεται ἡ σύγχρονη παγκόσμια ἱατρικὴ, τὴν ὁποία ὁ Ἱπποκράτης ἀνύψωσε σὲ τέλεια ἐπιστήμη.

Ἐπαναλαμβάνουμε ὅτι ἀπὸ ὅλα τὰ πρὶν πάνω φανερόνεται καθαρώτατα πῶς ὁ Ἀσκληπιὸς ὑπῆρξε κοινὸς θνητὸς κι ὄχι φαν-

ταστικό πρόσωπο, μυθικό, ό οποίος με τις μεγάλες του ιατρικές ικανότητες, τη μακρινή εκείνη εποχή, που δεν υπήρχε καν ιατρική και για την αξιοθαύμαστη φιλανθρωπία του ανυψώθηκε από τους ανθρώπους και θεοποιήθηκε¹. Κι έφ' όσον θεοποιήθηκε, έπόμενο ήταν κι η καταγωγή του να βαστάει από θεϊκή γενεά, γι' αυτό πλάστηκε ό υπέροχος μύθος της καταγωγής του από τό θεό του φωτός και της υγείας, τόν 'Απόλλωνα.

Κι οί πιστοί 'Ασκληπιάδες ούτε τό τέλος της ζωής του θέλησαν ως κοινού θνητού, και τόν ανέβασαν μέχρι τών όλυμπίων ανακτόρων και τόν έθεσαν ανάμεσα στους θεούς, τους όποιους έξυπηρετούσε ιατρικώς. «... 'Ασκληπιόν δέ και θεραπευτήν γενόμενον, κεραυνωθέντα, άνεληλυθέναι εις ούρανόν...» (Ίουστίνος, 'Απολογία 21, 1-2).

Κατά τη γνώμη, έξ άλλου, του Πανσανία ό 'Απόλλων άντιπροσωπεύει τόν θερμογόνο ήλιο κι ό 'Ασκληπιός τόν ζωογόνο άέρα: «'Ασκληπιόν μόν γάρ άέρα γένει τε ανθρώπων είναι και πᾶσιν ομοίως ζωίσι επιτήδειον πρὸς υγείαν, 'Απόλλωνα δέ ήλιον και αυτόν ορθότατα 'Ασκληπιῶ πατέρα έπονομάζεσθαι, ότι ές τό άρμόζον ταίς ώραις ποιούμενος ό ήλιος τόν δρόμον μεταδίδωσι και τῷ άέρι υγείας» (VII, 23, 7ε8). Κι ό Πρόκος στόν Τίμαιο του Πλάτωνα γράφει: «Πορφύριος δέ εικότως φησι και ιατρικήν από της 'Αθηνᾶς ήκειν, διότι και ό 'Ασκληπιός νοῦς έστι σεληνιακός, ὡς περ ό 'Απόλλων ήλιακός νοῦς». Δηλαδή αποδίδει σ' αυτούς συμβολική σημασία, όπως ό 'Ιουλιανός (Κατά Γαλ. 200, Α-Β) αποδίδει στόν 'Ασκληπιό γενεσιουργό θεωρία, ύποστηρίζοντας ότι ή γέννησή του προήλθε από τη γή με τη γονιμοποιό έπίδραση του ήλιου, και, αφού πήρε ανθρώπινη μορφή, παρουσιάστηκε στήν 'Επίδαυρο — κατόπιν πήγε στήν Πέργαμο, τήν 'Ιωνία, τόν Τάραντα,

τή Ρώμη, τή Κῶ και ή λατρεία του εξαπλώθηκε σέ όλη τήν οίκουμένη.

'Η λατρεία του ως θεού της ιατρικής.

Άγνωστο πότε ακριβώς θεοποιήθηκε ό 'Ασκληπιός και πότε άρχισε ή λατρεία του. Κατά πᾶσα πιθανότητα τοῦτο έγινε πολύ νωρίς μετά τό θάνατό του, γιατί ή ίδρυση 'Ασκληπιείων από τους έγγονούς του σημαίνει ότι στήν εποχή τους είχαν ήδη θεοποιηθή, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Πανσανία. 'Ετσι ό γιός του Μαχάονα 'Αλεξάνωρ ίδρυσε στή Σικυνία 'Ασκληπιείο: «'Υστερον δέ 'Αλεξάνωρ ό Μαχάονος τοῦ 'Ασκληπιου παραγενόμενος εις Σικυνίαν έν Τιτάνη τό 'Ασκληπιείον έποίησε» (11, 11,6).

Επίσης κι ό άλλος γιός του Μαχάονα, ό Σφύρος, ίδρυσε ιερό τοῦ 'Ασκληπιου στο 'Αργος: «'Εξ άρχής δέ ιδρύσατο Σφύρος τό ιερόν Μαχάονος δέ υίός, άδελφός δέ 'Αλεξάνορος τοῦ παρᾶ Σικυνωνίους έν Τιτάνη τιμάς έχοντας» (11, 23,4).

Θετικά όμως μπορούμε να ύποστηρίξουμε ότι ή ίδρυση τών περιφημοτέρων 'Ασκληπιείων κι ή λατρεία τοῦ 'Ασκληπιου ως θεού της ιατρικής άρχίζει μετά τόν 7ο π.Χ. αιώνα, και τοῦτο ύποστηρίζεται από τό ότι βρίσκουμε τη λειτουργία πολλών 'Ασκληπιείων και ιερών κατά τόν 6ο αιώνα, όπως λ.χ. τᾶ 'Ασκληπιεία Τρίκκης, 'Επιδάυρου, Κῶ και άλλα. Τό 'Ασκληπιείο Τρίκκης φέρεται ως τό άρχαιότερο, και λογικόν είναι τοῦτο, γιατί ή Τρίκκη είναι ή γενέτειρα τοῦ 'Ασκληπιου.

Πάντως όμως στήν Κῶ διαπιστώνεται ή ύπαρξη τοῦ ξακουσμένου 'Ασκληπιείου της από τήν 6η π.Χ. έκαιονταετηρίδα, δεδομένου ότι τρεις περίπου γενεές πρὸ τοῦ 'Ιπποκράτη τό 'Ασκληπιείο αυτό ήταν σέ λειτουργία, ίσως και νωρίτερα και ότι κι ό πάππος τοῦ 'Ιπποκράτη Νεβρὸς φέρεται

1. Ο Πανσανίας (11,26) παραδέχεται ότι ό 'Ασκληπιός νομιζόταν από τήν άρχή ως θεός. «Θεόν δέ 'Ασκληπιόν νομισθέντα έξ άρχής και οὐκ άνα χρόνον λαβόντα τήν φήμην τεκμηρίοις και άλλοις εύρίσκειν και 'Ομήρου μαρτυρεῖ μοι τὰ περί Μαχάονος ύπὸ 'Αγαμέμνονος ειρημένα: Ταλθύβι' ότι τάχιστα Μαχάονα δευρο κάλεσον φῶτ' 'Ασκληπιου υίόν, ως άν ει λέγοι θεου παῖδα ανθρωπον». Νομίζουμε ότι ή έρμηνεία αυτή του Πανσανία είναι άσταθής, γιατί τόν Μαχάονα ό 'Αγαμέμνων δεν τόν καλεῖ ως παιδί θεου, αλλά ως γιό ξακουσμένου γιατροῦ.

ὡς πρῶτος του ἀρχιερέας. Καὶ πρέπει νὰ σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι ὁ μέγας Ἱπποκράτης, ὅπως νομίζουμε ἐμεῖς², κατὰ τὸ 450 π.Χ. ἦταν στὴν ἀκμὴ του. Κι ἂν ὑποθέσουμε ὅτι χρειάστηκαν τὸ ὀλιγώτερο 30-35 χρόνια γιὰ νὰ ἀναδειχτεῖ, ἔπεται ὅτι γεννήθηκε περὶ τὸ 480 ἢ 490 π.Χ., καὶ τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Κῶ, ὅπου ἐκπαιδεύτηκε, ὑπῆρχε, μὲ μεγάλη φήμη ἀπὸ μακροῦ, γιατί τὸ βρίσκουμε σὲ δράση καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ πατρὸς τοῦ Ἡρακλείδου καὶ τοῦ πάππου τοῦ Ἱπποκράτη.

Κι ἂν δεχτοῦμε ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ μεταφέρθηκε στὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Κῶ ἀπὸ τὴν Τρίκκη, πρᾶγμα ποὺ φαίνεται καὶ τὸ πιθανώτερο, ἔπεται ὅτι ἡ λατρεία του σ' αὐτό, δηλ. στὸ Ἀσκλ. Τρίκκης, ἄρχισε ἀπὸ πολὺ νωρίτερα. Πρέπει ὁμῶς νὰ προσθέσουμε ὅτι τὴν θεοποίηση τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν ἀναφέρει ὁ Ὀμηρὸς οὔτε τὶς θεότητες Ὑγίεια, Πανάκεια, Ἀκεσώ, Ἀλεξήνορα καὶ ἄλλους, ἀλλ' οὔτε κι ὁ Ἡσίοδος.

Γιὰ τὸ ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ξεκίνησε ἀπὸ τὴ Τρίκκη ἔχουμε τὴ μαρτυρία τοῦ ποιητῆ Ἰσύλου (300 π.Χ.) ποὺ λέγει: «*Χωσκληπιός* (κι ὁ Ἀσκλ.) *ἦλθεν ἐνθάδε* (δηλ. στὴ Κῶ) *ἐκ Τρίκκης*» (Ἡρώνδας 11, 97· βλ. Willamovits, *Isyll os* 49). Ἀπὸ τίς διάφορες, ἐξ ἄλλου, ἀναθηματικές πλάκες μὲ ἀρχαϊκὲς ἐπιγραφές (βλ. Ἀρχ. Ἐφημ. 1889 σελ. 1 καὶ *Insc. Graecae IV*², No 41, 400 B. C)³, ποὺ βρέθηκαν στὶς ἀνασκαφές τῆς Ἐπιδαύρου, ἀποδεικνύεται ὅτι ἀπὸ τοὺς πρῶτους τουλάχιστον χρόνους τῆς 5ης ἐκατονταετηρίδος π.Χ., ἴσως κι ἐνωρίτερα, ὑπῆρχε στὴν Ἐπίδαυρο τὸ Ἀσκληπιεῖο, καθὼς καὶ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνα, στοὺς ὁποίους πρόσφεραν θυσίες κι ἀναθήματα. Καὶ ἀπὸ τὸ πάρα κάτω ἐπίγραμμα, ποὺ βρέθηκε κατὰ τὶς ἀνασκαφές τοῦ 1889 καὶ εἶναι τῆς 4ης ἐκατ., ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ καθέννας ἀπὸ τοὺς θεοὺς ποὺ μνημονεύονται καὶ οἱ ἄλλοι ὁμόνοιοι εἶχαν δικούς τους ξεχωριστά βωμούς.

*Τοῖ Ἀσκληπιοῖ θύεν βούν
ἄρσενα καὶ Ὀμόνοιοις
βούν θέλειαν. ἐπὶ τοῦ βο-
μοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ θύειν ταῦτα καὶ
καλαῖδα.*

(Insc. Graecae IV², I, No 4)

Στὴν προκείμενη ἐπιγραφή καθορίζονται οἱ τελούμενες θυσίες κατὰ τὴ γιορτὴ τῶν Ἀσκληπιείων. Ἔτσι στὸν Ἀπόλλωνα κι Ἀσκληπιὸν κι ἄλλους ποὺ γιορτάζονταν στὸν ἴδιο ναό, θυσίαζαν βούν. Κι ἀκόμα στὴ Λητῶ κι Ἀρτέμιδα, ὄρνιθα. Καὶ στὸν Ἀσκληπιὸ ἀπὸ ἡ μικρότερη θυσία ἦταν ἕνας πετεινός, ποὺ τὴ θεωροῦσαν σὰν θυσία ἀπαραίτητη κι ἀπαράβατη.

Ἡ λατρεία, λοιπόν, τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀπὸ τὴν Τρίκκη ἀπλώθηκε στὴν Ἐπίδαυρο, τὴν Κῶ, τὴν Ἀθήνα, σ' ὁλόκληρη τὴν Ἑλλάδα, τὴν Ἰταλία, ἀκόμη καὶ στὴν Ἀφρική, ὅπου ὑπῆρχε ἀποικία Ἑλλήνων.

Ὁ Αἰλιανὸς ἀναφέρει στὸ π. *Ζῶων Ἰστ.* IX, 33 θεραπεία ἐλμίνθων στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀπὸ τὸν Ρήγιον, ποὺ ἄκμασε στοὺς πρῶτους χρόνους τῆς 5ης π.Χ. ἐκ., πρᾶγμα ποὺ φανερώνει ὅτι τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Ἐπιδαύρου λειτουργοῦσε σὰν θεραπευτήριον πρὸ τοῦ 500 π.Χ. Τὴ λειτουργία αὐτοῦ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὑποστηρίζει κι ὁ ἀρχαιολόγος Καββαδίας, ποὺ τὸ ἀνακάλυψε. Κι ὁ ἀρχαιολόγος Παπαδημητρίου γράφει σχετικὰ στὰ *Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ.* 1948, 110: «*Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑπὸ τοῦ Καββαδία οὐδὲν εὗρημα ἀνέρχεται εἰς ἐποχὴν παλαιότεραν τοῦ τέλους τοῦ στ' π.Χ. αἰῶνος. Εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην τοποθετεῖ ὁ Καββαδίας τὴν ἐκ Θεσσαλίας εἰσαγωγὴν τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὁρμώμενος ἐξ ἀναθηματικῶν τιμῶν ἀρχαϊκῶν ἐπιγραφῶν εὐρεθειῶν ἐν τῷ νοτιανατολικῷ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ οἰκοδομήματι Ε., μετὰ πολλῶν πηλίνων κυναθίσκων καὶ τεμαχίων χαλκῶν καὶ πηλίνων σκευῶν*».

Ἀλλὰ καὶ οἱ μεταγενέστερες, τὸ 1942, δοκιμαστικὲς ἐρευνες τῶν R. Martin καὶ Mei-

2. Βλ. τὸν ἐμὸν Ἱππ. Βίος - Γένος - Ἔργ., Βιβλιοθήκη τῶν Ἑλλήνων, τόμ. 190, σελ. 14-15.

3. Βλ. καὶ ἐπιγρ. F. Θ. Ἐπιδ. σελ. 37, ἀριθμ. 8-16, Ἐφημ. 1894, 22.

ζεγρὸν ἐν ταῖς ἰδίαις κατάληξαν χρονολογικὰ συμπεράσματα. Καὶ διαπιστώθηκε ἀπὸ τὶς ἐρευνες αὐτῶν ὅτι ἡ ἀρχαιότερη λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὸ ναὸ τῆς Ἐπιδαύρου δὲν περιοριζόταν μονάχα στὸ χωρὸ τοῦ οἰκοδομήματος Ε, ἀλλὰ προχωροῦσε καὶ κατὰ τὴ νοτιοανατολική γωνία τοῦ ἁβατοῦ, ὅπου ὑπάρχει τὸ ἀρχαιότερο φρέαρ, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀνευρεθέντα ἐδῶ ὄστρακα ἀγγείων δὲ ξεπερνοῦν τὰ μέσα τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνα.

Ἡ διάδοση τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ πέτυχε ἀπόλυτα μὲ τὸν συνδυασμὸ θρησκείας καὶ ἰατρικῆς καὶ σὲ μεγάλο βαθμὸ συνέδραμε σὲ τοῦτο τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τὸ σύμβολο τῆς ἰατρικῆς, δηλ. ὁ ἱερὸς ὄφις (Παυσαν. III, 23,6). Κι ὁ συνδυασμὸς θρησκείας καὶ ἰατρικῆς σὲ συσχετισμὸ προπαντὸς μὲ ὑγιεινοὺς κανονισμοὺς ὑπῆρξε πάντοτε πολὺ ἐπιτυχημένος, πρᾶγμα ποὺ παρατηρεῖται σὲ πολλοὺς λαοὺς καὶ σὲ διαφορετικὰς θρησκείας. Τέλος ἡ θρησκεία στὴν Ἑλλάδα τοῦ Ἀσκληπιοῦ διατηρήθηκε πολλὰ χρόνια, ἀκόμη καὶ μετὰ τὴ κατάργηση τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων, τοῦ Δελφικοῦ Μαντείου καὶ τῆς Ἐθνικῆς Θρησκείας. Ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκλη-

πιοῦ διατηρήθηκε καὶ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους. Ἔτσι λ.χ. ὁ νεοπλατωνικὸς Πρόκλος (310-μ.Χ.) εἶναι λάτρης τῆς θρησκείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Φαίνεται δὲ πὼς ἡ λατρεία αὐτὴ διατηρεῖται καὶ κατὰ τὸ 400 μ.Χ., ἀφοῦ ὁ Ἱερώνυμος στὸ τέλος τῆς χρονολογίας αὐτῆς ἐπιχειρεῖ νὰ καταπολεμήσει τὴν «μωρία τῶν ἀρρώστων» ποὺ πηγαιναν νὰ θεραπευτοῦν στ' Ἀσκληπιεῖα. Ἀπὸ τὸ ἔτος ὅμως 453 μ.Χ. καταργεῖται βίαια καὶ ὀριστικὰ ἡ λατρεία αὐτὴ στὴν Ἑλλάδα, τὴν κατάκλιση ὅμως τῶν ἀρρώστων στὰ ἅδυα τῶν Ἀσκληπιείων διαδέχτηκε ἡ κατάκλιση τῶν πασχόντων στοὺς χριστιανικοὺς ναοὺς...

Ὁ Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης στὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Περσῶν, σὺν ἑφτασε στὴν Ταρσοῦ τῆς Κιλικίας, τὸ 373, συνάντησε στὴ δοξασμένη πόλιν Αἰγὲς κάποιον ἱερέα τοῦ ἐκεῖ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ ζήτησε νὰ φροντίσει νὰ ἐπιστραφοῦν οἱ κολῶνες, ποὺ εἶχαν ἀρπάξει χριστιανοὶ ἱερεῖς. Ὁ Ἰουλιανὸς τότε διάταξε νὰ γίνῃ τοῦτο καὶ ἐγίνε μὲ δικά του ἐξοδα (Ζωναρᾶς, *Ἐπιτομή Ἰστ.* XIII, 12 CD).

ΡΩΞΑΝΗ Δ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ
Ἀριστοτελικές πολιτικές έννοιες
στὴν πολιτειακὴ θεωρία τοῦ Βενιαμίν Λεσβίου

Στὰ *Στοιχεῖα Ἠθικῆς* τοῦ Βενιαμίν Λεσβίου (1759-1824)¹⁾, ἔργο πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἕναν συγκερασμὸ ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς, σύμφωνα μὲ τὸ ἠθικὸ καὶ πολιτικὸ πρότυπο τοῦ Διαφωτισμοῦ καθὼς ὑπῆρξε καὶ τὸ πρότυπο τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας,²⁾ συναντᾶ κανεὶς τὸν πολιτικὸ στοχασμὸ τοῦ Βενιαμίν Λεσβίου καὶ εἰδικότερα τὴν πολιτειακὴ του θεωρία. Ὁ Βενιαμίν ἀναλύει βασικὲς ἐννοιες, ὅπως τῆς πολιτείας, τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, τοῦ πολιτεύματος καὶ τοῦ νόμου, στὸ ἕκτο καὶ τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ ἔργου αὐτοῦ, τὸ ὁποῖο τιτλοφορεῖται *«Περὶ πολιτείας»*. Ὅπως θὰ δοῦμε, ὁ Βενιαμίν διατηρεῖ στὶς ἀναλύσεις του αὐτὲς τὴν ἀριστοτελικὴ διδασκαλία καὶ παραμένει μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἀριστοτελικῆς προβληματικῆς.

Ὁ Βενιαμίν ἀποδίδει στὸν ὅρο πολιτεία τὴν διττὴ ἀριστοτελικὴ σημασία. Ἡ πολιτεία, γιὰ τὸν Βενιαμίν, ὑποδηλώνει ἀφενὸς τὴν διαδικασία καὶ ἀφετέρου τὸ εἶδος τῆς πολιτικῆς κοινωνίας.³⁾ Ὡς πρὸς τὴν πρώτην σημασίαν τῆς πολιτείας, ὁ Βενιαμίν ρητὰ ἀναφέρεται στὸν Ἀριστοτέλη γράφοντας: *«ὥστε πολιτεία εἶναι ἐκτέλεσις τῶν νόμων, εἴτε τῶν συνθηκῶν τῶν πολιτῶν. Καὶ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, πολιτεία εἶναι τάξις πόλεως καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχῶν»*.⁴⁾ Ὁ Βενιαμίν συνδέει ἄμεσα τὴν ἐννοία τῆς πολιτείας μὲ ἐκείνη τοῦ πολιτεύματος: *«πολίτευμα πάλιν καὶ πολιτεία»*, ἀναφέρει ὁ Βενιαμίν, *«λαμβάνονται παρὰ τοῦ Ἀριστοτέλους λέξεις τῆς αὐτῆς σημασίας»*.⁵⁾ Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ τοῦ Βενιαμίν γιὰ τὴν ἀριστοτελικὴ ταύτιση τοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς πολιτείας ἀναποκρίνεται στὴν ἀριστοτελικὴ σκέψη ὅπως διατυπώνεται στὰ *Πολιτικά*: *«Κύριον μὲν γὰρ πανταχοῦ τὸ πολίτευμα τῆς πόλεως, πολίτευμα δ' ἐστὶν ἡ πολιτεία»*, γράφει ὁ Ἀριστοτέλης⁶⁾.

Στὸν προσδιορισμὸ τῆς ἐννοίας τῆς πολιτείας ὡς διάρθρωσης τῶν ἐξουσιῶν, ὁ Βενιαμίν χρησιμοποιοῖ ἀρχαίους ἐλληνικοὺς ὅρους, ὅπως π.χ. τὸν ὅρο *μόριον*. *«Τρία εἶναι τὰ μόρια τῆς πολιτείας, βουλευτικόν, τελεσιουργικόν εἴτε πρακτικόν, καὶ δικαστικόν»*,⁷⁾

γράφει ὁ Βενιαμίν υἱοθετώντας τὴν ἀριστοτελικὴν τριπλὴ κατάταξη τῶν ἐξουσιῶν.⁸⁾ Ὁ Βενιαμίν διακρίνει τρία εἶδη πολιτεύματος ἀνάλογα μὲ τὴν συγκέντρωση τῆς ἐξουσίας στὰ χέρια ἑνὸς ἢ περισσοτέρων ἀτόμων καὶ ἀναφέρεται στὴν μοναρχία, στὴν ἀριστοκρατία καὶ τὴν δημοκρατία. *«Τώρα τὰ τρία ταῦτα μόρια τῆς πολιτείας»*, διευκρινίζει ὁ Βενιαμίν, *«ἢ εἶναι ἀποταμιευμένα ἅπαντα εἰς χεῖρας ἑνὸς μόνου, ἢ πολλῶν, ἢ παντὸς τοῦ δήμου ἐκ τοῦ ὁποῖου δηλονότι προκύπτουσι τρία εἶδη πολιτείας: μοναρχίαν, ἀριστοκρατίαν καὶ δημοκρατίαν»*.⁹⁾ Χωρὶς νὰ χρησιμοποιοῖ ἀριστοτελικὰ κριτήρια, ὅπως τὴν ἔκταση τῆς ἐπικράτειας, τὸν ἀριθμὸ τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὸ κλίμα, ὁ Βενιαμίν παραμένει μέσα στὴν πολιτειακὴ του θεωρία στὸ πνεῦμα τοῦ ἀριστοτελικοῦ χωρίου: *«Λέγω δ' οἶον ἐν μὲν ταῖς δημοκρατικαῖς κύριος ὁ δῆμος, οἱ δ' ὀλίγοι τούναντιον ἐν ταῖς ὀλιγαρχίαις»*¹⁰⁾ καὶ υἱοθετεῖ, μπορούμε νὰ ποῦμε, τὰ πλαίσια τῆς ἀριστοτελικῆς τυπολογίας.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ὅρο τοῦ μορίου, ὁ Βενιαμίν χρησιμοποιοῖ ἀκόμη ἐκεῖνον τῆς *«παρέκβασης»* τῶν πολιτευμάτων, τῆς κακῆς λειτουργίας καὶ ὀργάνωσης ἢ ὁποία ἀντιστοιχεῖ στὸ κάθε εἶδος τῶν πολιτευμάτων. *«Ὡστε ἡ τυραννίς, ἡ ὀλιγαρχία καὶ ἡ ἀναρχία εἶναι παρεκβάσεις τῶν τριῶν πολιτειῶν»*, γράφει ὁ Βενιαμίν¹¹⁾ ἀκολουθώντας κατὰ γράμμα τὸν Ἀριστοτέλη στὰ *Πολιτικά*: *«Παρεκβάσεις δὲ τῶν εἰρημένων τυραννίς μὲν βασιλείας, ὀλιγαρχίας δὲ ἀριστοκρατίας, δημοκρατία δὲ πολιτείας»*.¹²⁾ Στὴν δημιουργία τῶν πολιτειακῶν παρεκβάσεων, ὁ Βενιαμίν ἀναφέρεται, ὅπως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, στὸ ρόλο πού παίζει στὴν διαδικασία αὐτὴ ἡ κακὴ λειτουργία τῶν νόμων. *«Ἄν λοιπόν»*, γράφει ὁ Βενιαμίν, *«τὸ κύριον τῆς πόλεως δὲν εἶναι οἱ νόμοι ἀλλ' ἡ ὁρεξις τοῦ πολιτευτοῦ, τότε ἡ μὲν μοναρχία ὀνομάζεται τυραννίς, ἡ δὲ ἀριστοκρατία ὀλιγαρχία, ἡ δὲ δημοκρατία ἀναρχία»*.¹³⁾

Ὁ Βενιαμίν διατυπώνει, ὡστόσο, τὶς ἐπιφυλάξεις του γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τῆς δημοκρατίας. *«Ἀριστοκρατία»*, ἀναφέρει ὁ Βενιαμίν, *«εἶναι πολιτεία, ἐνθα οἱ ἀρχαὶ δίδονται εἰς τοὺς ἀρίστους μόνον... Ἐγὼ ὁμῶς λέγω, ὅτι ἡ τοιαύτη πολιτεία εἶναι φανταστική»*.¹⁴⁾ Θεωρεῖ ὁ Βενιαμίν, ὅτι οἱ ἀριστοκρατίες εἶναι,

στην πραγματικότητα, πλουσιοκρατίες ή δεισιδαιμονοκρατίες, έπειδή γι' αὐτὸν ἡ ἔννοια τοῦ ἀρίστου δὲν μπορεῖ νὰ στηρίζεται παρὰ μονάχα σὲ ἠθικὲς ἀξίες, καὶ ὄχι στὴν δύναμη τοῦ πλοῦτου ἢ, ὅπως ἐκεῖνος ἀποκαλεῖ τὴν εὐγενικὴ καταγωγὴ, στὴν δεισιδαιμονία.¹⁵⁾ Ὁ Βενιαμὴν πιστεύει ὅτι ἡ ἀριστοκρατία εἶναι μία ὀλιγαρχία καὶ ὅτι «διὰ τὸ εὐφημον ὠνόμασαι ἀριστοκρατία». ¹⁶⁾ Ἔτσι, ὡς πρὸς τὸν ὀρισμὸ τῆς ἀριστοκρατίας, παρατηροῦμε στὸν Βενιαμὴν τὴν ἴδια ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης πρὸς βλέπουμε καὶ στὸν Ἀριστοτέλη, ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶναι γνωστὸ, πίστευε, ὅτι οἱ ἀριστοκρατίες εἶναι τὰ περισσότερα εὐθραστα καθεστῶτα καὶ τὰ λιγότερα βιώσιμα.¹⁷⁾

Στὸν Βενιαμὴν, ὅπως καὶ στὸν Ἀριστοτέλη, συναντᾶμε τὴν ἴδια ἐπιφυλακτικότητα γιὰ τὴν δημοκρατικὴ ἰσότητα. «Δῆλον ὁμῶς ὅτι εἶναι ἀκυρολογία τὸ νὰ θέλουσιν οἱ ὑπερασπισταὶ τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας ἰσότητα», γράφει ὁ Βενιαμὴν, «καθ' ὅλα εἰς τοὺς πολῖτας αὐτῆς, εἰς ἄνθρωπος ἤθελε διαφέρει τῶν λοιπῶν κατὰ τὴν παιδείαν, ἢ ἐμπειρίαν, ἢ ἀρετὴν, ἢ φρόνησιν, ἢ πλοῦτον. Τώρα ἡ ἀρετὴ, ἢ παιδεία, ἢ ἐμπειρία καὶ φρόνησις, δὲν εἶναι εἰσβλητά. Πῶς λοιπόν, ἤθελε γένῃ ἰσότης εἰς τοὺς πεπαιδευμένους καὶ ἀπαιδευτούς, ἢ εἰς τοὺς ἐναρέτους καὶ μὴ; Εἴτα καὶ ἂν ἦν δυνατόν, ἦν ἀδίκον». ¹⁹⁾

Ὁ Βενιαμὴν ταυτίζει σχεδὸν τὴν μοναρχία μὲ τὴν βασιλεία καὶ σ' αὐτὸν δὲν ἰσχύουν οἱ ἀριστοτελικὲς διακρίσεις ἀνάμεσα στὶς δύο αὐτὲς πολιτειακὲς μορφές ²⁰⁾ ὅπου ἡ ἔννοια τῆς μοναρχίας εἶναι γενικότερη ἀπὸ ἐκείνη τῆς βασιλείας. «Ἡ βασιλεία», γιὰ τὸν Βενιαμὴν, «εἶναι μοναρχία πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον» ²¹⁾ Ὁ Βενιαμὴν ἀσκεῖ κριτικὴ στὸν ἀριστοτελικὸ ὀρισμὸ τῆς τυραννίας· πιστεύει, πῶς δὲν εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ὁ τυραννὸς ἔχει γιὰ σκοπὸ τὸ δικό του συμφέρον, ἐπειδὴ ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει τὸ οἰκτρὸ τέλος τῶν τυράννων. ²²⁾ Ἡ κριτικὴ αὐτὴ τοῦ Βενιαμὴν δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν ἀριστοτελικὴ διδασκαλία, ἀφοῦ ὁ Ἀριστοτέλης ἀφιερώνει ἀρκετὰ κεφάλαια στὸ Ε' βιβλίον τῶν *Πολιτικῶν* στὴν περιγραφὴ τοῦ τέλους τῶν τυράννων ὑπογραμμίζοντας ὅτι «τῆς δ' ὑβρεως οὐσης πολυμερούς, ἕκαστον αὐτῶν αἴτιον γίνεταί τῆς ὀργῆς· τῶν δ' ὀργιζομένων σχεδὸν οἱ πλείστοι τιμωρίας χάριν ἐπιτίθενται, ἀλλ' οὐχ ὑπεροχῆς», καθὼς καὶ «πολλοὶ δὲ καὶ διὰ τὸ εἰς τὸ σῶμα αἰκισθῆναι πληγαῖς ὀργισθέντες οἱ μὲν διέθειραν, οἱ δ' ἐνεχείρουν ὡς ὑβρισθέντες, καὶ τῶν περὶ τὰς ἀρχὰς καὶ βασιλικὰς δυναστείας». ²³⁾ Ἀκόμη, ὁ Ἀριστοτέλης περιγράφει μὲ γλαφυρότητα ὅλα τὰ ἀνθρώπινα συναισθήματα ποὺ ὁδηγοῦν στὶς ἐπαναστάσεις κατὰ τῶν τυράννων καὶ στὴν φθορὰ τους: ὁ φόβος, ἡ καταφρόνηση, οἱ φιλοδοξίες, τὸ μῖσος, κ.τ.λ. ²⁴⁾ Τελικὰ, ὁ Βενιαμὴν πιστεύει, ὅτι ἡ βασιλεία καὶ ὄχι ἡ τυραννίδα εἶναι μοναρχία πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ μοναρχοῦντος, γιὰτὶ, ὅταν ὁ μονάρχης πράττει τὸ καλὸ, αὐτὸ ἀντανακλᾷ στὸν ἴδιο, ἀφοῦ παρομοιάζει τὴν μοναρχία μ' ἕνα σῶμα τοῦ ὁποῖου τὸ κεφάλι εἶναι ὁ μονάρχης. ²⁵⁾

Ἐνῶ, ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τὴν τυραννία ὡς τὴν κατώτερη πολιτειακὴ μορφή ἢ ὁποία συγκεντρώνει ὅλα τὰ δεινὰ τόσο τῆς δημοκρατίας ὅσο καὶ τῆς ὀλιγαρχίας, ²⁶⁾ γιὰ τὸν Βενιαμὴν ἡ χειρότερη μορφή πολιτεύματος εἶναι ἡ ὀλιγαρχία, ἡ ὁποία «δίδεται εἰς τὴν πολιτείαν τῆς ἀριστοκρατίας, ὅταν οἱ λεγόμενοι ἀριστοὶ ἀφαιρέσωσιν πᾶν κύρος ἀπὸ τῶν νόμων» ²⁷⁾ καὶ συνεχίζει σὲ ἄλλη παράγραφο τῶν *Στοιχείων* Ἡθικῆς: «ὥστε ἡ ὀλιγαρχία εἶναι παρέκβασις τῆς ἀριστοκρατίας καὶ δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἰδῇ τις, ὅτι τοιαύτη πολιτεία εἶναι χειρότερη τῆς τυραννίδος. Καθότι εἰς τὴν τυραννίαν εἶναι εἰς δῆμιος καὶ ἐν θηρίον, καὶ ἐν ταῦθα ἀμπολλὰ». ²⁸⁾ Ὁ Βενιαμὴν, ὅπως καὶ ὁ φιλελευθερισμὸς τῆς ἐποχῆς του, ἔδωσε ἕναν ἄκαμπτο δογματικὸ χαρακτήρα στὴν ἀριστοτελικὴ διάκριση τῶν πολιτευμάτων, ἐνῶ ὁ Ἀριστοτέλης δίνει ἔμφαση στὴν προσαρμογὴ τῶν καθεστώτων, σύμφωνα μὲ τὶς ἰδιάζουσες συνθήκες κάθε λαοῦ.

Ὁ Βενιαμὴν συνέλαβε, ἀκολουθώντας τὸν Ἀριστοτέλη ἀλλὰ καὶ τὸν Πλάτωνα, τὴν ἀλληλοεξάρτηση πολιτείας καὶ παιδείας. ²⁹⁾ Γεγονὸς στὸ ὁποῖο τὸν ὁδηγεῖ ἡ διαπίστωση, ὅτι δὲν ἔχει σημασία σὲ μία πολιτεία ὁ ἀριθμὸς τῶν κυβερνώντων ἀλλὰ ἡ φρόνηση πρὸς τοὺς διακρίνει καὶ ἡ ὁποία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν παιδεία. «Ἀλλὰ τίς ἀγνοεῖ δέομαι, ὅτι δὲν εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν κυρίων, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποκαθιστᾷ τοὺς ἀρχομένους εὐδαίμονας ἀλλ' ἡ ἀρετὴ καὶ παιδεία;» ³⁰⁾ Ἀς σημειωθεῖ, ὅτι τὴν σχέση αὐτῆς πολιτείας καὶ παιδείας τὴν βρίσκουμε ἐκφρασμένη σ' ὅλους τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, οἱ ὁποῖοι θεωροῦσαν τὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας σὰν ἀπαραιτήτη προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀποτίναξη τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας· χαρακτηριστικὰ ὁ

Ἄδ. Κοραῆς ἐκφράζει τὴν ἀποψη αὐτὴ γράφοντας στὴν *Αὐτοσχέδιο Διατριβὴ* του ὅτι: «ὅταν αἱ ἐπιστῆμαι καὶ τέχναι ἐξαπλωθῶσιν εἰς τὴν πόλιν σας, θέλουν κατὰ μικρὸν ἐλαφρύνει, καὶ τέλος συντρίψει τὸν ζυγὸν τῆς τυραννίας». ³¹⁾

Ὅπως εἶδαμε, ἡ πολιτειακὴ θεωρία τοῦ Βενιαμίν Λεσβίου ἀκολουθεῖ στενὰ τὶς πολιτικὲς ἀναλύσεις τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ στὰ κυριότερα σημεία υἱοθετεῖ τὶς θέσεις του. Ἐκεῖνο, ὅμως, ποῦ θὰ εἶχαμε νὰ παρατηρήσουμε εἶναι, ὅτι στὸν Βενιαμίν λείπει ἡ ἀριστοτελικὴ ἔννοια τῆς μεσότητος καὶ κατ' ἐπέκταση τῆς μέσης τάξης καὶ τοῦ ρόλου τῆς μέσης στὴν πολιτικὴ κοινωνία. ³²⁾ Ἐνῶ, ἀντίθετα, στὸν Ἄδ. Κοραῆ, τὸν κατ' ἐξοχὴν πολιτικὸ στοχαστὴ τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, τονίζεται ὁ ταξικὸς χαρακτήρας τῆς μέσης τάξης, ἡ ὁποία παίρνει πρωτεύουσα θέση μέσα στὴν ἰδεολογία τοῦ Κοραῆ. ³³⁾ Ἔτσι σὲ δύο πολιτικοὺς στοχαστὲς τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ, τὸν Βενιαμίν Λέσβιο καὶ τὸν Κοραῆ, οἱ ὁποῖοι δέχθηκαν ἄμεσα τὴν ἐπίδραση τῆς ἀριστοτελικῆς σκέψης, βλέπουμε διαφορετικὲς ἐπιλογές, οἱ ὁποῖες ὀφείλονται καὶ στὸν διαφορετικὸ προσανατολισμὸ τοῦ ἔργου τους. Ὁ Βενιαμίν στὰ *Στοιχεῖα Ἠθικῆς*, τὰ ὁποῖα προόριζε ἀρχικὰ γιὰ τοὺς μαθητὲς του στὶς Κυδωνίες, δίνει περισσότερο βάρος στὴν θεωρία τῶν διαφόρων πολιτειακῶν μορφῶν, ἐνῶ ὁ Κοραῆς προσπαθεῖ ἄμεσα νὰ παροτρύνει τὴν νεοελληνικὴ ἀστικὴ τάξη νὰ παίξει τὸν ἡγετικὸ ρόλο στὴν ἀνανέωση ἀφενὸς τῆς παιδείας καὶ ἀφετέρου στὴν ἀναγέννηση τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. ³⁴⁾ Ἀλλὰ, ὅς μὴ ξεχνοῦμε, ὅτι καὶ ὁ Βενιαμίν, σὲ ἄλλο ἐπίπεδο, ἐνέταξε τοὺς ἀγῶνες του γιὰ τὴν νεοελληνικὴ παιδεία καὶ τὴν νεοελληνικὴ ἀνεξαρτησία μέσα στὸ ἀνανεωτικὸ ρεῦμα τῆς νεοελληνικῆς ἀστικῆς τάξης τῆς καμπῆς τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ ἀκόμη ὅτι τὸ ἔργο του ὑπῆρξε παράλληλο μ' ἐκεῖνο τοῦ Κοραῆ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ἡ συγγραφή τῶν *Στοιχείων Ἠθικῆς* ἀπὸ τὸν Βενιαμίν τοποθετεῖται γύρω στὰ 1806· στὸ σύνολό του τὸ ἔργο αὐτὸ ἔχει παραμείνει ἀνέκδοτο καὶ ἐτοιμάζω κριτικὴ ἔκδοση μὲ σχόλια. Οἱ παραπομπὲς οἱ ὁποῖες γίνονται ἐδῶ στὰ *Στοιχεῖα Ἠθικῆς* ἀναφέρονται στὸ χφ. 3089 τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος. Σχετικὰ μὲ τὴν χειρόγραφη παράδοση τῶν *Στοιχείων Ἠθικῆς* βλ. Ρ. Ἀργυροπούλου, *Ὁ Βενιαμίν Λέσβιος καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ σκέψη τοῦ 18ου αἰῶνα*, Ἀθ. 1983, 249-250. Ἀκόμη βλ. τὰ ἀρθρα μου *Τὰ Στοιχεῖα Ἠθικῆς τοῦ Βενιαμίν Λεσβίου καὶ ἡ παιδεία τῆς ΝΑ. Εὐρώπης*, «Παρνασσός» 14(1974), 428-432, καθὼς καὶ *Τὰ Στοιχεῖα Ἠθικῆς τοῦ Βενιαμίν Λεσβίου καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Νομαρχία*, Πρακτικὰ Συνεδρίου «Βενιαμίν Λέσβιος, Μυτιλήνη Μάιος 1982» (ὑπὸ ἔκδοσιν). Γιὰ τὴν πολιτικὴ σκέψη τοῦ Βενιαμίν, βλ. Ὁ Βενιαμίν Λέσβιος καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ σκέψη τοῦ 18ου αἰῶνα, ὅ.π., 203-219. Πρβλ. ἐπίσης Θ. Παπαδόπουλος, *Οἱ φιλοσοφικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Βενιαμίν Λεσβίου*, Ἀθ. Κέδρος 1983.

2. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Μελετήματα πολιτικῆς φιλοσοφίας*. Ἀθ., Παπαζήση, 1076², 21 κ. ἐπ. Ρ. Ἀργυροπούλου, *Ἡ ἔννοια τῆς πολιτικῆς στὸν νεοελληνικὸ στοχασμὸ τοῦ 18ου αἰῶνα*, Πρακτικὰ Ἀ' Πανελληνίου Συμποσίου «Φιλοσοφία καὶ Πολιτική», Ἀθ., Καρδαμίτσα, 1984, 262-267.

3. Γιὰ τὶς σημασίες τῆς ἀριστοτελικῆς πολιτικῆς, βλ. Γ.Κ. Βλάχος, *Πολιτικὴ* τ. 2ος, Ἀθ. 1978, 18 κ. ἐπ. καὶ Γιώργος Δ. Κοντογιώργης, *La théorie des révolutions chez Aristote*, Παρίσι 1978: *Ἡ θεωρία τῶν ἐπαναστάσεων στὸν Ἀριστοτέλη*, Ἀθ., Νέα Σύνορα.

4.— Βενιαμίν Λέσβιος, *Στοιχεῖα Ἠθικῆς*, § 236. Πρβλ. Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά* Δ, 1295 3: «Ἡ γὰρ πολιτεία βίος τίς ἐστι πόλεως». Στὸν Ἰσοκράτη βρίσκουμε τὴν ἑκφραση τῆς πολιτείας ὡς «ψυχῆς τῆς πόλεως», Ἀρεοπ. 15 καὶ Παναθην. 138.

5.— Βενιαμίν Λέσβιος, *Στοιχεῖα Ἠθικῆς*, § 236.

6.— Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά*, Γ', 1278b VI, 2

7.— Βενιαμίν Λέσβιος, *Στοιχεῖα Ἠθικῆς*, § 237.

8.— Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά* Δ, 1297b, XIII: «Ἔστι δὴ τρία μόρια τῶν πολιτειῶν πασῶν... Ἔστι δὲ τῶν τριῶν τούτων ἐν μὲν τι τὸ βουλευόμενον περὶ τῶν κοινῶν, δευτέρον δὲ τὸ περὶ τὰς ἀρχάς... τρίτον δὲ τι τὸ δικάζον».

9.— Βενιαμίν Λέσβιος, *Στοιχεῖα*... § 238. Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά*, Γ', 1279a VII

10.— Ἀριστοτέλης, ὅ.π., Γ', 1278b VI 2

11.— Βενιαμίν Λέσβιος, *Στοιχεῖα*..., § 240

- 12.— Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά*, Γ', 1279a VII 5.
- 13.— Βενιαμὶν Λέσβιος, *Στοιχεῖα*... § 240. Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά*, Γ' 128a X 19: «Δεῖ τοὺς νόμους εἶναι κυρίους κειμένους ὀρθῶς, τὸν ἄρχοντα δὲ, ἂν τε εἰς ἂν τε πλείους ὦσι, περὶ τούτων εἶναι κυρίους περὶ ὧν ἐξαδυνατοῦσιν οἱ νόμοι λέγειν ἀκριβῶς διὰ τὸ μὴ ράδιον εἶναι καθόλου διορίσαι περὶ πάντων...».
- 14.— Βενιαμὶν Λέσβιος, *Στοιχεῖα*..., § 244.
- 15.— "Ο.π.
- 16.— "Ο.π.
- 17.— Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά* Ε', 1306b, VII 1. κ. ἐπ.
- 18.— "Ο.π., 1319a, IX 14.
- 19.— Βενιαμὶν Λέσβιος, *Στοιχεῖα*..., § 249.
- 20.— Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά* Ε', 1310a, X 3.
- 21.— Βενιαμὶν Λέσβιος, *Στοιχεῖα*..., § 241. Υἱοθετεῖ ἀκόμη ὁ Βενιαμὶν τὸν ὄρο «παμβασιλεὺς» γιὰ τὸν ἀπόλυτο ἄρχοντα, ὅπως τὸν χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀριστοτέλης.
- 22.— "Ο.π., § 243.
- 23.— Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά* Ε', 1311b, X, 19.
- 24.— "Ο.π.
- 25.— "Ο.π., 1311a, X 15
- 26.— "Ο.π., 1310 b, X II
- 27.— Βενιαμὶν Λέσβιος, *Στοιχεῖα*... § 240.
- 28.— "Ο.π., § 244.
- 29.— Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά* Ε', 1310a, IX 11-13. Πρβλ. *Νόμοι*, I 643 E.
- 30.— Βενιαμὶν Λέσβιος, *Στοιχεῖα*..., § 246.
- 31.— Ἀδ. Κοραῆς, *Διατριβὴ Αὐτοσχέδιος περὶ τοῦ περιβοήτου δόγματος τῶν σκεπτικῶν φιλοσόφων καὶ τῶν σοφιστῶν*, «*Νόμῳ καλόν, νόμῳ κακόν*», Λειψία 1819, 78.
- 32.— Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά* Δ' 1295a, XI4.
- 33.— Ρ.Δ. Ἀργυροπούλου, *Ἡ ἀριστοτελικὴ πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ θεωρία καὶ ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς*. Πρακτικά Παγκοσμίου Συνεδρίου «Ἀριστοτέλης», ἀνάπτυπο, Ἀθ. 1981, 447-448.
- 34.— Βλ. τὰ προλεγόμενα τοῦ Κοραῆ στὴν ἔκδοσή του τῶν *Πολιτικῶν* τοῦ Ἀριστοτέλη, Παρίσι 1821, ρλη': «Ὁ μέση τάξις τῶν πολιτῶν, ὡς φρόνιμοι καὶ χρηστοὶ πολλῖται, χαίρετε! Σεῖς εἰσθε τῆς πατρίδος καὶ τῆς πολιτείας οἱ ἀκλόνητοι στύλοι, ἐνόςσῳ εὐχαριστεῖσθε εἰς τὴν κατάστασίν σας καὶ δὲν λειποτακτῆσατε τὴν μέσην τάξιν».
- 35.— Γιὰ τοὺς ἑλληνες στοχαστὲς τοῦ Διαφωτισμοῦ ὡς ἐκφραστὲς τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας τοῦ 18ου αἰῶνα, βλ. Ρ.Δ. Ἀργυροπούλου, *Στοιχεῖα τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας τοῦ 18ου αἰῶνα στὰ προλεγόμενα τῶν φιλοσοφικῶν βιβλίων τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, Πρακτικά Α' Διεθνoῦς Συμποσίου Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν «Τὸ βιβλίο στὶς προβιομηχανικὲς βιομηχανίες», Ἀθ. 1982, 239 - 246.

ΤΑΚΗΣ ΒΑΛΕΡΗΣ

‘Ο πλανήτης Εὐτυχία

Ήταν μιὰ φορὰ κι’ ἔναν καιρὸ ἕνας πλανήτης στὸ στερέωμα, ποὺ τὸν λέγαν *Εὐτυχία*. Βρισκότανε κάπου ἐκεῖ ἀνάμεσα στὸν ἥλιο καὶ τὸ σκοτάδι, στὴν ἀλήθεια καὶ στὸ ψέμα, στὴν ψευδαίσθηση. Τώρα δὲν ὑπάρχει πιά. Μόνο οἱ φήμες τοῦ μᾶς φτάσανε σὰν ταξιδιωτικές ἐντυπώσεις, σὰν ἡχητικά κύματα ποὺ μιλοῦσαν γι’ αὐτόν. Ὅπως λένε, τὸν κατοικοῦσαν λαοὶ χρωματιστοὶ, κίτρινοι, κόκκινοι, ἄσπροι, μαῦροι, κάθε καρυδιάς καρῦδι. Λαοὶ ἀπαίδευτοὶ οἱ περισσότεροι, καὶ μόνον ποὺ καὶ ποὺ εὕρισκες καὶ κανένα σοφὸ σὲ κάποια γωνιά, παρ’ ὅλο ποὺ τέτοιους ἀνθρώπους φροντίζανε νὰ τοὺς ἐξαφανίζουν. Δὲν τοὺς θέλαν ἀναμεταξύ τους. Εἴτε τοὺς κρεμάγανε εἴτε τοὺς καίγανε. Τότε δὲν ὑπῆρχαν ἠλεκτρικὲς καρέκλες. Παρ’ ὅλ’ αὐτὰ ζοῦσαν εὐτυχισμένοι μὲ τὰ ταμποῦ τους καὶ τὶς δεισιδαιμονίες τους. Λάτρευαν τὸν ἥλιο, τὴ βροχή, τὴ φωτιά. Εἶχαν κι’ ἕνα βασιλιά, ποὺ τὸν διάλεγαν νᾶναι ὁ πιὸ χεροδύναμος ἀπ’ τοὺς ἄλλους, αὐτὴ ἦταν ἡ ἀξιοκρατία τους, ποὺ τοὺς ἔλυνε καὶ τὶς διαφορὲς τους, ὅσο μπορούσε καὶ ὅσο ἔξερε. Λάτρευαν λοιπὸν μαζί του τοὺς θεοὺς τους, μέχρι ποὺ γεννήθηκε καὶ κάποιος προικισμένος μὲ μεγάλη πονηριά. Βρῆκε λοιπὸν τρόπο νὰ βολευτῇ, λέγοντας πὼς αὐτὸς εἶχε τὸ χάρισμα νὰ ἐπικοινωνῇ μὲ τοὺς θεοὺς καὶ νὰ μεσολαβῇ γιὰ τὰ αἰτήματα τῶν ἀνθρώπων. Καὶ λέγε - λέγε τοὺς ἐπεισε. Μήπως ἀκόμα καὶ στὴν ἐποχὴ μας δὲν γίνονται τέτοια; Στὴν ἀρχὴ οἱ ἄπλοὶ ἄνθρωποι τὸν θαυμάζανε. Σιγὰ σιγὰ ὁμως ἄρχισαν νὰ τὸν φοβοῦνται καὶ δὲν τοῦ πηγαιναν ἐνάντια, μὴ καὶ δὲν μεσολαβῇ γιὰ χάρη τους στὸ θεό. Κι’ ἐκεῖνος δὲν ἄργησε νὰ συνειδητοποιήσῃ τὴ δύναμή του καὶ νὰ ἐπιβάλῃ τὴ γνώμη του παντοῦ.

Οἱ διαμαρτυρίες στοὺς ἄπλοους ὑπηκόους, ὅπως γίνεται πάντα, γίνονταν χαμηλόφωνα καὶ ἀναμεταξύ τους. Ὅμως ἕνας βασιλιάς κάποια μέρα δὲν ἄντεξε, ἦταν, βλέπετε, καὶ μορφωμένος, τοῦ τᾶψαλε ἀπ’ τὴν καλὴ ποὺ λένε. Ἀρχισε τότε καὶ ὁ αὐτοχρισθεὶς ἀντιπρόσωπος τοῦ θεοῦ νὰ κατηγορῇ τὸ βασιλιά, ὅτι δῆθεν αὐτὸς ἦταν ἡ αἰτία ὅλων τῶν δεινῶν καὶ τῆς δυστυχίας τῶν ἀνθρώπων, καλλιέργησε τὸ μῖσος στὶς καρδιὲς τῶν ὑπηκόων, κι’ αὐτοὶ χωρὶς πολὺ περίσκεψιν κρεμάσανε τὸ βασιλιά.

Νόμιζαν ὅτι ἔτσι θὰ εὐτυχίσουν. Ὅμως πολὺ γρήγορα διαπιστώσανε πὼς χρειάζότανε κάποιος ποὺ νὰ τοὺς λύνει τὶς διαφορὲς, κι’ ἐπειδὴ πολλοὶ ἦταν ἐκεῖνοι ποὺ θὰ θέλαν νὰ παίξουν αὐτὸ τὸ ρόλο, ἡ διαλογὴ ἦταν δύσκολη. Τσακνόνταν πούος θὰ πάρῃ τὴ θέση, μέχρι ποὺ ἀποφασίστηκε νὰ μὴν εἶναι ἕνας ἀλλὰ πολλοί. Διαλέξανε λοιπὸν μερικοὺς, ὄχι βέβαια τοὺς καλύτερους, καὶ συνέχισαν νὰ ζοῦν ὑποφερτά. Μὰ ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ θεοῦ δὲν ἔχναγε τὸ ρόλο του. Ὅλο καὶ μπερδεύότανε στὰ πόδια τους μὲ τοῦτο ἢ μ’ ἐκεῖνο, μέχρι ποὺ ὅλοι ἀγανάκτησαν καὶ τὸν ἔβαλαν στὴν μάντα μαζί μὲ τὸν θεό του. Ἐπαψαν λοιπὸν νὰ πιστεύουν σὲ τιμωρίες καὶ κολάσεις, ὁμως ἡ ἀπιστία τους τώρα τοὺς ὀδηγοῦσε στὴν ἀμφιβολία καὶ ἄρχισαν νὰ ἀλληλοὑποβλέπονται. Κατηγοροῦσαν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον κι’ ἦταν πάντα προβληματισμένοι.

Θὰ συνεχιζότανε ἔτσι ἡ ζωὴ, ἂν ὁ παραγκωνισθεὶς ἀντιπρόσωπος τοῦ θεοῦ καθότανε στ’ αὐγὰ του. Ἀλλὰ αὐτὸς δὲν τῷχε σκοπὸ. Εἶδε ὅτι ἔχασε τὴ δύναμή του, ἡ ὁποία εἶχε περάσει στοὺς προύχοντες, ἀλλάξε πρόσωπο κι’ ἀνακατεῦτηκε μαζί τους. Πάντα ὑπάρχουν προύχοντες σ’ ὅλες τὶς κοινωνίες. Μπῆκε στὴ συνέχεια στὴ διοίκηση καὶ μὲ τὴν πονηριά του κατάφερε ὁ ἕνας προύχοντας νὰ μισῇ τὸν ἄλλον καὶ μόνον αὐτὸς νὰ ἔχη τὴν ἐμπιστοσύνη τους. Τὸν τρόπο τὸν ἔξερε καλὰ ἀπὸ παππὰς. Ἐκεῖνο ὁμως ποὺ σκέφτηκε ἦταν, πὼς τοῦ χρειζόταν πάλι κάποιος θεός, διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν προηγούμενο, κι’ ἔτσι ἔφτιαξε ἕνα κόμμα πολιτικὸ καὶ τ’ ὀνόμασε θεό, γιὰ νᾶχουνε οἱ ἄνθρωποι κάποιο νὰ ὑπακούουν καὶ νὰ προσκυνᾶνε. Τοῦτος ὁ θεὸς εἶχε τὸ χάρισμα νὰ μὴ λήθῃ ἀπὸ πρὶν τὶς βουλές του, ἀλλὰ ἀνάλογα μὲ τ’ ἀποτελέσματα κάθε πράξης νὰ δικαίωνῃ ἢ νὰ τιμωρῇ τοὺς παραβάτες. Τώρα οἱ ἄνθρωποι φοβόντουσαν περισσότερον

τὸν καινούργιο θεό, γιατί τοῦτος ἦταν πολὺ πιὸ ἐκδικητικός. Ὁ προηγούμενος θεός, κι' ἂν δὲν ἔβρεχε, εἶχε γεμᾶτο τὸ ποτάμι. Μὲ λίγο κόπο εὗρισκες νερό. Τοῦτος ἐδῶ σ' ἔπνιγε μὲς τὸ ποτάμι, ἂν ζήτηγες περισσότερὸ νερὸ ἀπ' ὅσο ἐκεῖνος νόμιζε πὼς χρειαζόσουν. Κι' εἶχε κάθε φυλὴ καὶ χρώμα τὸ δικό της κόμμα, τὸ δικό της θεό. Ἐνα θεό, ποὺ δὲν παραδεχότανε κανέναν ἄλλο. Δὲν καταδεχότανε οὔτε νὰ συζητήσῃ μὲ τοὺς ἄλλους θεούς. Παρὰ λοιπὸν τὰ κοινὰ τους συμπόσια, σ' αὐτὰ δὲ εἶναι μοναδικοί, ἄρχισαν οἱ θεϊκὲς διαμάχες. Ὁ καθένας τᾶλεγε ὅπως τοῦ ἄρεσε, ὅπως τὸν συνέφερε ἢ ἀκόμα ὅπως νόμιζε ὅτι πρέπει νὰ γίνωνται τὰ πράγματα καὶ ὅλοι καμώνονταν τάχα πὼς τοὺς ἐνδιέφερε ἡ εὐτυχία τοῦ πλανήτη.

Κανένας δὲν συμφωνοῦσε μὲ τὸν ἄλλο. Ἔτσι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἄρχισαν νὰ συζητᾶνε ποιὸ εἶναι τὸ σωστό, κι' ὅπως κανένας πραγματικὰ δὲν μπορεῖ νὰ πῇ ὅτι σωστὸ εἶναι τοῦτο, ἀφοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ τὰ ξέρῃ ὅλα γιὰ νὰ διαλέξῃ τὸ καλύτερο, ἄρχισαν νὰ τσακώνονται ὅχι μόνον οἱ διάφορες φυλές, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄνθρωποι τῆς ἴδιας φυλῆς μετὰξὺ τους. Στὴν ἀρχὴ βλέπανε σὰν σωστό, ὅτι, ἂν λείψουν ἀπὸ τὴ μέση οἱ ἀντιγνωμοῦντες, οἱ ὑπόλοιποι θὰ εἶναι εὐτυχισμένοι ὁμονοοῦντες· καὶ τοὺς ἐξολόθρευσαν, ὅχι βέβαια ὅλους, γιατί ὑπῆρχαν κι' ἐκεῖνοι ποὺ φοβόντουσαν καὶ δὲν λέγανε τὴ γνώμη τους. Ἀλλὰ καὶ πάλι, ἀκόμα καὶ σὲ περιχαρακωμένες φυλές, δὲν καταφέραν νὰ συμφωνήσουν σ' ὅλα, ἄλλωστε τέτοιο πρᾶγμα εἶναι φυσικὰ ἀδύνατον, καὶ οἱ διαφωνίες συνεχίζονταν καὶ κρυφὰ ἢ μιὰ φυλὴ διέβαλλε τὴν ἄλλη, μέχρι ποὺ ὅλοι σκέφτηκαν ὅτι, ἂν κάψουν τὴν ἄλλη φυλὴ, αὐτοὶ θὰ τὰ εὗρισκαν μετὰξὺ τους. Αὐτὴ τὴ σκέψη τὴν ἔκαναν ὅλες οἱ φυλές καί, χωρὶς νὰ τὸ ξέρουν, συμφωνοῦσαν. Συμφώνησαν, χωρὶς νὰ τὸ ξέρουν, κι' ἄναψαν ἡ μιὰ φωτιά στὴν ἄλλη καὶ καήκανε ὅλοι καὶ ζήσανε αὐτοὶ καλὰ κι' ἐμεῖς προσπαθοῦμε νὰ τοὺς μοιάσουμε.

ΓΙΩΡΓΟΣ Γ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ

Οὐσία

Μοῦ 'πες ὅτ' ἦτανε ποιητικό...

Δηλαδή: πραγματικό

κι' ἀκέραιο

κι' ἀληθινό...

Τί 'θελες, νάταν;

... Ἐντρύφημα

τὸ φιλοσοφικό;..

Περιπλοκές

περίπλοκες

καὶ περιπεπλεγμένες;

.....

Δὲν φτάνει

ποῦ σοῦ εἶπα·

δὲν φτάνει

ποῦ σοῦ μίλησα·

δὲν φτάνει

ποῦ σοῦ.. μὴνυσα

γιὰ πίστη κι' ὄνειρο,

γιὰ μῦθο κι' ὄνειρο,

γιὰ φῶς κι' Ὀμηρο

κι' ἐλληνικότητα;...

... πέρα γιὰ πέρα φῶς;...

Πολιτισμὸν τὸν κατακόρυφον μ' ἀκίδα...,

μ' ἀκίδα... ὡς τὰ «κράσπεδα»

τοῦ θρόνου τοῦ... Θεοῦ;...

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΥΡΙΑΚΑΚΟΣ

Ποίηση: Τὸ φῶς τοῦ Κόσμου

Ἔχεις ἀντιληφθεῖ ὅτι ἡ Ποίηση εἶναι τὸ φῶς τοῦ Κόσμου; Ναί, δὲν νομίζω πὼς λέω ὑπερβολή. Ἡ Ποίηση εἶναι ἡ καρδιά, εἶναι τὸ αἶσθημα καὶ ἡ μουσικὴ, εἶναι ὁ ἔρωτας, ἡ ἀγάπη, ἡ πλατυτέρα τῶν Οὐρανῶν.

Ἐπειτα εἶναι ἀλήθεια πὼς ἡ Ποίηση εἶναι γιὰ ὅλους, γιὰ ὅλο τὸν κόσμο. Ἀπευθύνεται δηλ. σὲ ὅλους, ἀφοῦ ὅλος ὁ κόσμος ἔχει καρδιά καὶ αἰσθήματα. Ἡ ἴδια ἡ Ὁρθησκεία Ποίηση εἶναι κι' αὐτή! Πρόσεχε ὁμως, πρόσεχε: Δὲν εἶναι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ποιητές. Δὲν κάνουν ποίηση ὅλοι ὅσοι διαβάζουν ποιήματα οὔτε ὅλοι ὅσοι ξέρουν νὰ γράφουν, φτιάχνουν στίχους. Ὅλοι βέβαια ἢ σχεδὸν ὅλοι γράφουν τὶς σκέψεις τους, ἀλλὰ οἱ σκέψεις δὲν εἶναι ποιήματα.

Ἡ Ποίηση εἶναι ὅπως ἡ Ὁρθησκεία, εἶναι δηλ. σκέτη συγκίνηση, ἀλλὰ αἰσθητικὰ καταξιωμένη, εἶναι μπουκέτο αἰσθημάτων, ὅπως ἡ μουσικὴ. Φυσικὰ ὑπάρχει καὶ κάποιον νόημα, ὅπως καὶ στὴ μουσικὴ. Τὸ νόημα ὁμως δὲν εἶναι πρῶτο, εἶναι ἡ ἀκροτελευτία ἀπόληξη τοῦ αἰσθήματος. Τὸ νόημα, ὅταν ὑπάρχει, εἶναι πάντως δεύτερο, γιὰ νὰ μὴν πῶ τρίτο.

Τὸ ἴδιο, ὅπως καὶ ἡ Ὁρθησκεία. Τὸ πᾶν εἶναι τὸ αἶσθημα, ἡ συγκίνηση, ἡ ἀγάπη, ἡ τρυφερότητα. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ σύμβολα, οἱ παραβολὲς καὶ οἱ ὑπαινιγμοὶ κυριαρχοῦν στὸ Εὐαγγέλιο. Οἱ Ἑβραῖοι στὴν Παλαιὰ Διαθήκη (νοηματικοὶ πάντα) μιλοῦν κατηγορηματικά: *Οὐ κλέψεις*. Στὴν Καινὴ ὁμως Διαθήκη ἔχει ἐπέμβει ἡ Ποίηση τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ Λειτουργία τῆς Κυριακῆς εἶναι Ποίηση καὶ μουσικὴ. Φυσικὰ ἔχουμε καὶ ζωγραφικὴ καὶ χορὸ καὶ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἀμφίεση ἐπιβλητικὴ καὶ ἀρώματα καὶ θυμιάματα. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ νοήματα, ἀλλὰ μέσα στὸν ἀρμονικὸ ὄγκο τῶν αἰσθητικῶν ἀναλογιῶν καὶ τῆς μουσικῆς τὰ λόγια δὲν ἀκούγονται, χάνονται καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ γλῶσσα δίνει ἀκέραιο τὸ μουσικὸ μέρος τῆς καὶ ἐλάχιστα τὸ νοηματικόν, παρ' ὅλο πὺ καὶ τὸ τελευταῖον εἶναι ἀρ-

κετὰ σοβαρό.

Συνήθως γίνεται μιὰ κάποια διακοπὴ γιὰ ἐρμηνεία τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπαραίτητη, ἴσως μάλιστα διακόπτεται ἐπικίνδυνα τὴν θρησκευτικὴ ἔκσταση (σὲ ὅσους ἔχει ἐπιτευχθεῖ), γιὰ νὰ συγκεντρώσῃ τὴν προσοχὴ στὸ νοηματικὸ μέρος. Κερδίζει ἡ διάνοια τότε, ἀλλὰ διακόπτεται καὶ ἐπομένως ματαιώνεται ἡ προσπάθεια ὑπερβάσεως. Ἡ Λειτουργία ὁμως εἶναι προσπάθεια ὑπερβάσεως ὁλοκλήρου τῆς ὑπάρξεως καὶ ὄχι καλλιέργεια τοῦ διανοητικοῦ.

Ἡ Ποίηση, εἶπαμε, εἶναι «τὸ Φῶς τοῦ Κόσμου», εἶναι δηλ. Ὁρθησκεία. Γιαυτό, λέμε: Ὁ Θεὸς ΕΠΟΙΗΣΕ. Φυσικὰ δὲν λατρεύουμε τοὺς στίχους, λατρεύουμε τὴ θεία δυνατότητα νὰ γίνουν οἱ στίχοι, ὁμως ἡ δυνατότης αὐτὴ ἐκδηλώνεται μὲ στίχους.

Στὸν διανοητικὸ αἰῶνα μας οἱ περισσότεροὶ λατρεύουν τὰ νοήματα. Αὐτὰ τὰ τελευταῖα δὲν τὰ ἐξοβελίζει ἡ Ποίηση. Πρὶν ἀπ' ὅλα ὁμως πρέπει νὰ δοθῇ μὲ τὸ ποίημα ἓνα σύμπαν αἰσθημάτων, ἓνα κονσέρτο εὐαισθησίας ἢ ἔστω ἓνα μικρὸ πρελούντιο οὐσιαστικῆς συγκινήσεως.

Δὲν ἀντιπαθῶ τοὺς ἱεροκήρυκες, ἀλλὰ τοὺς βαριέμαι. Μὲ συγκινοῦν ὁμως οἱ ἱερεῖς. Στὴν ἐκκλησίᾳ ἐλάχιστα προσέχουμε τὰ λόγια καὶ τὰ νοήματα. Τὸ πᾶν εἶναι ἡ ἱεροτελεστία, τὰ δρώμενα, τὰ μυστηριακά, ἡ ἀτμόσφαιρα τέχνης ποὺ σὲ ὑποβάλλει καὶ ὡς ἓνα σημεῖο σὲ ἐκστασιάζει. Βέβαια τὸ καλλιτεχνικὸ παίζει ἕμμεσα τὸ ρόλο του. Δι' αὐτοῦ συγκεντρώνονται καὶ τότε ἀνυψώνονται. Ὅλη αὐτὴ ἡ διαδικασία εἶναι ἐκτάκτως ποιητικὴ! Σὲ περνάει διὰ τῆς ἐκστάσεως σὲ περιοχὴ ἀπροσδιόριστη, σὰν τοῦ ὄνειρου. Σὲ ἐνώνει μὲ τὸ Θεόν; Δὲν ξέρω... Πάντως σὲ πλησιάζει σ' Αὐτόν.

Γιατὶ ἂν δὲν πλησιάζεις τὸ Θεὸ μὲ τὴν Ποίηση, μὲ τί θὰ τὸν πλησιάζεις ἐσύ, ποὺ ἔχεις αὐτὴ τὴν ὡραία λυρικὴ διάθεση; Μὴν μοῦ πεῖς ὅτι σοῦ συνιστῶ νὰ λατρεύσεις τὶς λέξεις, δηλ. τὰ εἰδῶλα. Ὅχι βέβαια. Οἱ λέξεις πάντα εἶναι τὸ μέσον. Ὅχι ὁμως τὸ

μέσον γιὰ τὰ νοήματα, ἀλλὰ γιὰ τὴ μουσική τους καὶ γιὰ τὴν ἀτμόσφαιρα ἐξυψώσεως, ποὺ αὐτὴ ἡ μουσικὴ διαμορφώνει. Τελικὰ καὶ κάποιον ἑμμεσο νόημα δὲν εἶναι κακό. Ἀλλὰ τὰ νοήματα ἔχουν ἓνα τέλειον ἐκφραστή: τὸν πεζὸ λόγο. Ἡ Ποίηση καὶ ἡ μουσικὴ καὶ ἡ ζωγραφικὴ δὲν ἔχουν ἀνάγκη παρὰ λίγου καὶ συμβολικοῦ νοήματος... Ὅσο φορτώνουμε νόημα, χάνουμε σὲ Ποίηση, σὲ γοητεία, σὲ ὁμορφιά.

* * *

«Εἶπε καὶ ἐγεννήθησαν». Ὁμίλησε δηλαδή. Τί ὁμίλησε; Λέξεις; Οἱ λέξεις ὅμως εἶναι ἤχοι, εἶναι δηλ. μουσικὴ. Μὲ μουσικὴ ὁμίλησε ὁ Θεός. Τὸ νόημα τὸ δώσαμε ἑμεῖς στοὺς ἤχους — λέξεις καὶ φτιάξαμε ἐπικοινωνία. Μὲ λέξεις δὲν ἐπικοινωνεῖ ὁ Θεός. Ἡ γλῶσσα του εἶναι ἡ Ἀγάπη καὶ ἐνίοτε, σπάνια ἔστω, ἡ ὀργή, δηλ. πάλι τὸ αἶσθημα.

Οἱ λέξεις εἶναι ἱερές, γιατί εἶναι ἤχοι τῆς δομῆς τοῦ σύμπαντος. Ἔχουν μέσα τους τὴ δόνηση τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου. Ἔχουν δηλ. μιὰ αὐτοτελεῖ ἀξία ἡχητικὴ, ποὺ περιέχει τὸ Σύμπαν τῶν αἰσθημάτων, κάτι ἀπὸ τὴν ὁμιλία τοῦ Θεοῦ.

Τὸ ποίημα εἶναι λέξεις γοητευτικές, ποὺ μόνον αὐτὲς δίνουν ἀτμόσφαιρα, γιατί εἶναι σὰν ψαλμωδία ποὺ κινητοποιεῖ τὴ δημιουργικὴ φαντασία καὶ ξυπνάει μέσα μας δυνάμεις τιτανικές. Τὸ πραγματικὸ ποίημα ἔχει ἔκσταση, ἐπομένως πλησιάζει τὸ ὄνειρο, στὴν περίπτωσή δὲ τοῦ μοντέρνου εἶναι ὄνειρο. Πάντως στὸν αἰῶνα μας τὸ ποίημα δὲν εἶναι ἱστορία, ὅπως στὸν Ὅμηρο καὶ στὸν Σαίξπηρ.

Ὁ Ἑλίουτ, σύγχρονος αὐθεντικὸς ποιη-

τῆς καὶ ὁ Σεφέρης καθαρὰ ἐλιοτικὸς καὶ ὁ Πάουντ ἔχουν κάποια νοήματα, ἀλλὰ τὰ κρύβουν, ὅχι γιὰ νὰ τὰ διατηρήσουν μυστικά, ἀλλὰ γιὰ νὰ προσεχτοῦν οἱ ἄλλες χάρες τοῦ στίχου καὶ ὅχι οἱ νοηματικές. Γιαὺ τὸ ὁ Σεφέρης, ποὺ δὲν ἦταν θρησκευτικὸς ἄνθρωπος, ὅπως ὁ Ἑλίουτ, μετέφρασε τὸν Ἰωάννη, ποὺ περιέχει στὴν *Ἀποκάλυψη* εἰκόνες ὄνειρικές συγκλονιστικές. Ναί, δὲν πλησιάζεται ὁ Θεός μὲ τὸ Νοῦ, πλησιάζεται μὲ τὴν ἔκσταση, δηλ. τὸ πιὸ καλλιεργούμενο καὶ λεπτὸ ποιητικὸ αἶσθημα ποὺ ὑπάρχει.

Βέβαια ὁ κόσμος ὁ πολὺς θέλει στίχους μὲ νοήματα καὶ μάλιστα ὅχι ιδέες ἀσαφείς, ἀλλὰ ἱστοριοῦλες μὲ καλὸ συνήθως τέλος. Πολὺ καλὰ κάνει ὁ κόσμος, διότι πρέπει νὰ καλλιεργήσῃ τὸ νοητικὸ, ποὺ θέλει πράγματι πολὺ προσπάθεια καὶ δουλειά. Ἡ Ποίηση ὅμως, ἥδη ἐδῶ καὶ δύο αἰῶνες, ἀσφυκτιᾷ μέσα στὸ σκληρὸ κολλάρο τοῦ νοήματος. Βλέπεις, ἡ νόηση ἀπαιτεῖ αὐστηρὰ περιγράμματα καὶ ἀκρίβεια. Πολὺ σωστὸ αὐτὸ γιὰ τὸν καθημερινὸ λόγο, ὅχι ὅμως γιὰ τὴν τέχνη, ποὺ θέλει αἶσθημα. Θὰ δεῖς, ἂν προσέξεις, ὅτι καὶ ἡ ζωγραφικὴ ἔχει ἐγκαταλείψει πλέον τὴ φωτογραφικὴ ἀπόδοση. Δίνει εἰκόνες θαμπές, συχνὰ θολές καὶ ἀπροσδιόριστες. Ἡ μαγεία τῶν χρωμάτων εἶναι ποὺ τὴν θέλγει. Ἡ Ποίηση εἶναι ἔρω, καὶ ὁ ἔρω εἶναι Ποίηση, καὶ ὅλα αὐτὰ εἶναι αἶσθημα, συγκίνηση, καὶ ἡ συγκίνηση εἶναι ὁ Θεός. Ποιὸς ξέρεי τί εἶναι Θεός; Κανείς. Γιατὶ τὸ Θεὸ τὸν αἰσθάνεσαι, δὲν τὸν ξέρεις. Ὁ Θεός εἶναι ἀφαίρεση, ὅπως ἡ σύγχρονη Ποίηση. Ὁ Θεός εἶναι τὸ Ἀπρόσωπο, τὸ Ἀπόλυτο καὶ συγχρόνως τὸ Ἀκατανόητο...

KARL JASPERS

Ἡ πνευματικὴ κατάσταση τοῦ καιροῦ μας

[Πέμπτη συνέχεια]

3. Ἡ ἔνταση μεταξὺ τῆς τεχνικῆς μαζικῆς τάξης καὶ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς

Ἐπιβάλλονται ὅρια στὴν ζωϊκὴ τάξη ἀπὸ μιὰ εἰδικὰ σύγχρονη σύγκρουση. Ἡ μαζικὴ τάξη φέρνει στὴν ἐπιφάνεια μιὰ παγκόσμια ζωϊκὴ κατασκευή, καταστρεπτικὴ στὸν κόσμον μιᾶς ἀληθινῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ὁ ἄνθρωπος ζῇ σὰν ἓνα μέρος κάποιου κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, ποὺ μ' αὐτὸ συνδέεται μὲ δεσμοὺς ἀνάμνησης καὶ προοπτικῶν. Οἱ ἄνθρωποι δὲν ὑπάρχουν σὰν ἀπομονωμένες μονάδες, ἀλλὰ σὰν μέλη μιᾶς οἰκογένειας στὸ σπίτι, σὰν φίλοι σὲ μιὰ ὁμάδα, σὰν μέλη ἐκείνης ἢ τῆς ἄλλης ἀγέλης μὲ ἐξαιρετικὰ γνωστὲς ἱστορικὲς ρίζες. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει γίνει αὐτὸ ποὺ εἶναι χάρις σὲ μιὰ παράδοση, ποὺ τὸν διευκολύνει νὰ κυτᾷ πίσω, στὸ σκοτάδι τῶν ἀρχῶν του, καὶ τὸν καθιστᾷ ὑπεύθυνον γιὰ τὸ μέλλον του, ὅπως καὶ γιὰ τοὺς συνανθρώπους του. Μόνο μὲ τὴ δύναμη μιᾶς μακρᾶς θέασης πρὶν καὶ μετὰ ἀποκτᾷ οὐσιαστικὴ κατοχὴ στὸν κόσμον ποὺ συγκροτεῖ μὲ τὴν κληρονομιά του ἀπὸ τὸ παρελθόν. Ἡ καθημερινὴ του ζωὴ διαποτίζεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ παρόντος κόσμου, ποὺ μπορεῖ νὰ γίνει ἀντικείμενο ἀντίληψης, ποὺ ὅσο μικρὴ καὶ νάναι, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του. Ἡ ἀπαραβίαστη ιδιότητά του εἶναι ὁ στενὸς χώρος, ποὺ ἡ κυριότητά του τὸν διευκολύνει νὰ λάβει μέρος στὸ σύνολο τῆς παγκόσμιας ἱστορίας.

Ἡ τεχνικὴ ζωϊκὴ τάξη, ποὺ ὀφείλει τὴν ὕπαρξή της στὴν παροχὴ ἱκανοποιήσεων γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν μαζῶν, διατήρησε στὴν ἀρχὴ τοὺς πραγματικοὺς αὐτοὺς κύκλους τῶν ἀνθρώπινων δημιουργημάτων, παρέχοντάς τους ἀγαθὰ. Ὅταν ὅμως ἐπὶ τέλους ἐφθασε ὁ καιρὸς ποὺ τίποτε στὸν ἄμεσον καὶ πραγματικὸ περιβάλλοντα κόσμον τοῦ ἀτόμου δὲν ἐγίνετο πιά, δὲν διαμορφώνετο ἢ προσαρμόζετο πιά ἀπὸ τὸ ἄτομον γιὰ τοὺς σκοποὺς του, ὅταν κάθε τι ποὺ ἤρχετο ἐμφανίζετο ἀπλῶς σὰν ἡ ἱκανοποίηση τῆς στιγμιαίας ἀνάγκης, ὅταν ἡ ἰδιότητα ἢ κατοικία ἦταν κατασκευασμένη ἀπὸ τὴ μηχανή, ὅταν ἀποπνευματοποιήθηκε τὸ περιβάλλον, ὅταν ἐμεγεθύνθηκε ἡ καθημερινὴ ἐργασία καὶ ἔπαυσε νὰ οἰκοδομεῖται σὰν ἓνα συστατικὸ τῆς ζωῆς τοῦ ἐργάτη, τότε ὁ ἄνθρωπος ἔχασε, γιὰ νὰ τὸ ποῦμε ἔτσι, τὸν κόσμον του. Ριγμένους ἔτσι στὸν ἄνεμον, ἐστερημένους κάθε ἱστορικῆς συνέχειας μὲ τὸ παρελθόν καὶ τὸ μέλλον, ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ παραμείνει ἄνθρωπος. Ἡ καθολικοποίηση τῆς ζωϊκῆς τάξης ἀπειλεῖ νὰ ἀναγάγει τὴ ζωὴ σ' ἓνα πραγματικὸν κόσμον τοῦ πραγματικοῦ ἀνθρώπου, σὲ μιὰ ἀπλὴ λειτουργία.

Ὁ ἄνθρωπος ὅμως σὰν ἄνθρωπος ἀρνεῖται νὰ ἐπιτρέψει στὸν ἑαυτὸ του ν' ἀπορροφηθεῖ σὲ μιὰ ζωϊκὴ τάξη, ποὺ θὰ τοῦ ἐπέτρεπε μόνο νὰ ὑπάρχει σὰν μιὰ λειτουργία χρήσιμη γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ συνόλου. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι μπορεῖ νὰ ζήσει μέσα στὴν κατασκευὴ μὲ τὴν βοήθεια χιλιάδων σχέσεων, ποὺ ἀπ' αὐτὲς ἐξαρτᾶται καὶ ποὺ μ' αὐτὲς συνεργάζεται. Καθὼς ὅμως ἔχει γίνει ἀπλῶς ἓνα ἀντικαταστήσιμο δόντι σὲ ἓνα τροχό, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἀτομικότητά του, ἐξεγείρεται, ὅταν δὲν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος γιὰ νὰ ἐκδηλώσει τὴν ἐαυτότητά του.

Ἐὰν ὁμως θελήσει νὰ εἶναι ὁ «ἐαυτός» του, ἂν διψᾷ γιὰ αὐτοέκφραση, προκύπτει γρήγορα ἡ ἔνταση μεταξύ τοῦ ὁρμεμφύτου του γιὰ αὐτο-συντήρηση, ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος καὶ τῆς πραγματικῆς του ἑαυτότητας, ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἡ ἄμεση ιδιογνωμοσύνη εἶναι κυρίως αὕτη ποὺ τὸν κινεῖ, καθὼς ἐμψυχώνεται ἀπὸ τὴν τυφλὴ ἐπιθυμία γιὰ τὰ πλεονεκτήματα ποὺ παρακολουθοῦν τὴν ἐπιδίωξη τοῦ καλοῦ στὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Ἐν τούτοις, ἡ δίψα γιὰ αὐτοέκφραση τὸν ἐλαύνει σὲ ἀνυπολόγιστους κινδύνους, ποὺ ἐνδέχεται νὰ καταστήσουν τὰ μέσα γιὰ τὴ ζωὴ του ἐπικίνδυνα καὶ ἀνασφαλῆ.

Κάτω ἀπὸ τὴν ἔνταση τῶν δύο συγκρουόμενων κινήτρων μπορεῖ νὰ δράσει κατὰ τρόπους ποὺ θὰ παρέμβουν στὴν ἡρεμὴ καὶ στὴν σταθερὴ λειτουργία τῆς ζωικῆς τάξης. Κατὰ συνέπεια ἡ διαταραχὴ τῆς ζωικῆς τάξης φέρει τὴν διαρκῆ ἀντινομία σὲ μιὰ διπλὴ δυνατότητα. Στὸ μέτρο ποὺ ἡ αὐτοβεβαίωση ἀποκαλύπτει τὸν ὥρο ὅπου ἡ ἑαυτότητα μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ σὰν ὑπαρξη, ἡ προγενέστερη ἀποτελεῖ, γιὰ νὰ τὸ ποῦμε ἔτσι, τὸ σῶμα τῆς τελευταίας καὶ μπορεῖ νὰ τὴν ὀδηγήσει στὴν αὐτοκαταστροφὴ ἢ (σὲ εὐνοϊκὲς περιστάσεις) σὲ ἀνθοφορία.

Ἐὰν τότε τόσο ἡ ιδιογνωμοσύνη ὅσο καὶ ἡ ὑπαρξη ζητήσουν ἕνα κόσμον γιὰ τὸν ἑαυτό τους, ἔρχονται σὲ σύγκρουση μὲ τὴν παγκόσμια ζωικὴ τάξη, ποὺ μὲ τὴ σειρά τῆς ὁμως ἐπιδιώκει νὰ κερδίσει κυριαρχία στὶς δυνάμεις ποὺ τὴν ἀπειλοῦν στὰ μέτωπα. Ἐνδιαφέρεται κατὰ συνέπεια βαθύτατα γιὰ θέματα ποὺ δὲν συμβάλλουν ἄμεσα στὸ ὁρμέμφυτο τῆς αὐτοσυντήρησης. Τὸ τελευταῖο ἐτοῦτο, ποὺ ἐνδέχεται νὰ θεωρηθεῖ ἀδιάφορα σὰν μιὰ ζωτικὴ ἀνάγκη γιὰ τὴν κτῆση τῶν ἀναγκαστικῶν μέσων τῆς ζωῆς καὶ σὰν ἕνα ὑπαρξιακὸ ἀπόλυτο, μπορεῖ νὰ ὀριστεῖ σὰν τὸ «μὴ λογικόν». Ὅταν ἔτσι συλλαμβάνεται ἀρνητικά, ὑποβαθμίζεται σὲ ὃν δευτέρας τάξης: ἀλλὰ εἴτε προάγεται ἀκόμα μιὰ φορὰ στὴν πρώτη τάξη σὲ κάποιες περιορισμένες ἐπαρχίες (ἐνῶ, ἀντίθετα, μὲ καθαρὰ λογικοὺς σκοποὺς ἐνδέχεται ν' ἀποκτήσει θετικὸ ἐνδιαφέρον, ὅπως στὸν ἔρωτα, στὴν περιπέτεια, στὰ σπὸρ καὶ στὸ παιχνίδι) εἴτε ἐνδέχεται νὰ ἀπορριφθεῖ σὰν ἀνεπιθύμητο, ὅπως τὸ βλέπομε σ' ἐκείνους ποὺ ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς ἢ τὴν ἔλλειψη χαρᾶς στὴν ἐργασία.

Ἐτσι, στὸν ἕνα ἢ στὸν ἄλλο ἀπὸ τοὺς τρόπους αὐτοὺς ἐκτρέπεται στὸν ἀποφασιστικὸ καὶ ἀποκλειστικὸ ζωτικὸ ὥρο, στὴν ἀπάρνηση τῆς ἀξίωσης γιὰ ὑπαρξη, ποὺ ὑποφώσκει μέσα του. Οἱ δυνάμεις ποὺ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν λειτουργία τῆς κατασκευῆς, τὴν παράλυση τῶν μαζῶν, τὸ ἀτομικὸ πνεῦμα, ἀναζητοῦν νὰ ἐπεκτείνουν τὰ αἰτήματα τοῦ ὁρμέμφυτου τῆς αὐτοσυντήρησης σὰν μιὰ ἀκαθόριστη ἱκανοποίηση καὶ νὰ τὴν ἀποστερήσουν ἀπὸ τὴν δυνατὴ τῆς ἀπολυτότητα. Ἐκλογικεύοντας ὁμως τὸ μὴ λογικόν, γιὰ νὰ τὸ μετατρέψουν σ' ἕνα εἶδος ἱκανοποίησης στοιχειωδῶν ἀναγκῶν, καταβάλλουν προσπάθεια πραγματοποίησης ἐκείνου ποὺ δὲν εἶναι γνήσια δυνατό. Ἀποτέλεσμα τούτου εἶναι, νὰ καταστρέφεται ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ φαίνεται ν' ἀποτελεῖ μιὰ προσπάθεια φροντίδας γιὰ αὐτό. Μιὰ λεία στὴν τεχνικὴ κυριαρχία ἀναδέχεται τὴν γκρίζα ἀπόχρωση ἢ ἕνα ὠμὸ παρδαλὸ χρωματισμό, ὅταν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀναγνωρίζει πιά τὸν ἑαυτό του, καθὼς εἶναι ληστευμένος ἀπὸ τὴν ἀτομικότητά του σὰν ἄνθρωπος. Ἐν τούτοις ὁμως, ἀνεξέλεγκτος καθὼς εἶναι,

περιφέρεται με χοντρά σανδάλια πάνω στους θεσμούς, που έχουν συσταθεί για την καταστροφή του.

Ἡ ἰδιόγνωμη ἀξίωση καὶ ἡ ἀξίωση τῆς ὑπαρξῆς (γιὰ αὐτοέκφραση) δὲν μποροῦν ν' ἀκυρωθοῦν, πολὺ περισσότερο καθὼς ὑπάρχει ἡ δυνατότητα, ἀφοῦ οἱ μάζες ἔρθουν στὴν ὑπαρξιν, νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν ἀνάγκη γιὰ μιὰ παγκόσμια κατασκευὴ σὰν τὸν οὐσιώδη ὄρο τῆς ζωῆς καὶ τῆς εὐημερίας τοῦ κάθε ἀτόμου.

Ἡ ἔνταση μεταξύ τῆς παγκόσμιας ζωικῆς κατασκευῆς καὶ ἐνὸς ἀληθινὰ ἀνθρώπινου κόσμου εἶναι κατὰ συνέπειαν ἀναπόφευκτη. Τὸ καθένα προικίζεται μὲ τὴν πραγματικότητα μόνο δυνάμει τοῦ ἄλλου, ἐνῶ, ἂν τὸ ἓνα πραγματοποιοῦσε τὴν ὀριστικὴν κατάκτηση τοῦ ἄλλου, θὰ ἐξολόθρευε στιγμιαῖα τὸν ἑαυτό του. Ἡ ἐπιδιωκόμενη κυριαρχία καὶ ἡ ἐπιδιωκόμενη ἐξέγερση θὰ συνεχίσουν τὴν ἀμοιβαία τους σύγκρουση, τὸ καθένα νὰ παρανοεῖ τὸ ἄλλο, ἔστω κι' ἂν γόνιμα παρακινεῖ τὸ ἄλλο. Ἡ ἀμοιβαία παρανόηση εἶναι ἀναπόφευκτη λόγω τῆς σύγκρουσης μεταξύ τοῦ ὁρμέμφυτου τῆς αὐτοσυντήρησης σὰν ζωτικῆς ἀνάγκης καὶ τῆς ὑπαρξῆς (τῆς δίψας γιὰ ὑψηλότερες μορφές αὐτοέκφρασης) στὸν ἀπόλυτο χαρακτήρα της. Τὰ ὅρια τῆς ζωικῆς τάξης θὰ ἐκδηλωθοῦν παντοῦ ὅπου ὁ ἄνθρωπος μεγαλώνει, ἀπόλυτα ἐνήμερος γιὰ τὸν ἑαυτό του.

Αὐτὸ ποὺ ἔκανε τὴ ζωὴ, ὅπως τὴν ἔζουμε, δυνατὴ καὶ αὐτὸ ποὺ, κατὰ συνέπεια, εἶναι ἀναπόφευκτο, ἀποτελεῖ παρ' ὅλα ταῦτα κίνδυνο γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἐαυτότητα. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς γνώσης κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἐποχῆς τῆς προηγμένης τεχνικῆς σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν διασπαρμένη κυριαρχία τῆς κατασκευῆς φαίνεται νὰ στενεύει τὶς δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου, ἀκόμα κι' ἂν τὸν καθιστοῦν πλουσιότερο. Εἶναι ὀλοφάνερο, ὅτι μπορεῖ νὰ σκοντάψει, ἂν, ὅπως εἶναι δυνατόν, δὲν ἐμφανισθοῦν ἀποτελεσματικοὶ ἡγήτορες στὸ προσκήνιο. Ἕνα σύμβολο τοῦ κόσμου, ὅπου μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο στὸ μέτρο ποὺ παραμένει ἀνθρώπος, πρέπει νὰ ζήσει, ἕνα σύμβολο τοῦ κόσμου, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ἀναγκαῖο τοῦ ἱστορικὸ περιβάλλον, εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ σπιτιοῦ. Τὸ γεγονὸς ὅτι γνωρίζει ὅτι ἀπειλεῖται, φαίνεται ἀπὸ τὸν τρόπο τοῦ γιὰ τὴ ζωὴ· τὸ γεγονὸς ὅτι μπορεῖ νὰ διασφαλίσαι τὴν αὐτοέκφραση στὶς καθημερινές του ἐπιτεύξεις φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀπόλαυση τοῦ ἔργου (ὅταν τὴν ἔχει)· ἐνῶ ὁ τρόπος ποὺ πραγματοποιεῖ τὴν ζωτικὴ του πραγματικότητα ἀποκαλύπτεται στὰ σπόρ.

4. Ἡ συνείδηση στὴν ἐποχὴ τῆς προηγμένης τεχνικῆς

Ἀποτέλεσμα τῆς τεχνικῆς προόδου, στὸ μέτρο ποὺ ἀφορᾷ τὴν καθημερινὴ ζωὴ, εἶναι ἡ ἀξιόπιστη παροχὴ τῶν ἀναγκαιῶν γιὰ τὴ ζωὴ, ἀλλὰ κατὰ ἕνα τρόπο ποὺ μᾶς κάνει νὰ παίρνομε λιγότερη χαρὰ ἀπὸ αὐτά, ἐπειδὴ τὰ θεωροῦμε σὰν αὐτονόητα, καὶ ἡ ἀπόλαυσή τους δὲν προέρχεται ἀπὸ μιὰν ἔννοια θετικῆς πλήρωσης. Καθὼς εἶναι κυρίως ὕλικά ποὺ λαμβάνονται στιγμιαῖα ἔναντι χρημάτων, στεροῦνται τοῦ ἀρώματος ἐκείνου ποὺ παράγεται ἀπὸ προσωπικὴ προσπάθεια. Τὰ καταναλωτικὰ ἀγαθὰ προσφέρονται μαζικὰ καὶ καταναλώνονται· ἡ ἀποκήρυξή τους ἀπορρίπτεται· μποροῦν νὰ γίνουν εὐκο-

λα αντικείμενα ανταλλαγής, ενώ τὸ ἓνα εἶναι τόσο καλὸ ὅσο τὸ ἄλλο. Στὰ βιομηχανικὰ ἀγαθὰ, ποὺ προσφέρονται σὲ εὐρεῖες ποσότητες, δὲν καταβάλλεται καμμιά προσπάθεια ἐπίτευξης τῆς μοναδικῆς καὶ ἐκλεκτῆς ποιότητος, γιὰ τὴν παραγωγή ἐνὸς αντικειμένου ποὺ ἡ ἀτομικότητά του τὸ κάνει νὰ ὑπερβαίνει τὴ μόδα, κάτι ποὺ πράγματι θὰ ἀγαπηθεῖ προσεκτικά. Ἐνα ἀντικείμενο κατανάλωσης, ποὺ ἔτσι ἱκανοποιεῖ τακτικὲς ἀνάγκες, δὲν προκαλεῖ τὴν ἰδιότυπη ἐννοια τρυφερότητας, καὶ γίνεται αἰσθητὸ σὰν σημαντικό, ἐὰν συμβαίνει νὰ εἶναι ἀνέφικτο. Ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴ ἄποψη, ἀσφαλῶς μιὰ γενικὴ ἀσφάλεια προμήθειας, ποὺ μεγεθύνεται ὅλο καὶ πιὸ ἐκτεταμένα, ὑποδαυλίζει τὶς συγκινήσεις τῆς ἐπιθυμίας καὶ τοῦ κινδύνου, ἐφ' ὅσον κάτι δὲν πᾶει καλὰ μὲ τὴν προσφορά.

Μεταξὺ τῶν αντικειμένων τῆς κατανάλωσης διακρίνομε τὰ καλὰ προσαρμοσμένα καὶ οὐσιαστικὰ ἐντελῆ ἐκεῖνα εἶδη, τὶς ὀριστικὲς μορφές ποὺ ἡ κατασκευὴ τους ἐγίνε ἀπόλυτα κανονικὴ. Τὰ ἀγαθὰ αὐτὰ δὲν ἀναπῆδησαν πλήρως τελειωμένα ἀπὸ ἓνα ἐξαιρετικὸ ἐγκέφαλο, ἀλλὰ ἀποτελοῦν τὴν ἔκβαση διαδοχικῶν ἀνακαλύψεων καὶ βελτιώσεων, ποὺ συνεχίσθηκαν ἴσως πρὸ πολὺ ἀπὸ τὴν διαδρομὴ μιᾶς γενιᾶς. Τὸ ποδήλατο, π.χ., χρειάσθηκε νὰ περάσουν 20 χρόνια ἀπὸ τὰ ποικίλα στάδια τῆς ἐπανάστασός του (ποὺ ὀρισμένα ἀπὸ αὐτὰ μᾶς φαίνονται κάπως κωμικά), πρὶν ἐπιτύχει τὴν ὀριστικὴν του μορφὴ σ' ἓνα περιορισμένο ἀριθμὸ δευτερευουσῶν ποικιλιῶν.

Πάντως ἡ πλειονότητα τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν ἀποκρούεται κατὰ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο ἀπὸ ἀκομψίες τῆς μορφῆς, ἀπὸ σφάλματα ὑπερβολῆς ἢ ἐλαττωμάτων, ἀπὸ ἔλλειψη πρακτικότητας σὲ λεπτομέρειες, ἀπὸ ἐσφαλμένες προσαρμογές στὸ σημεῖο τῆς τεχνικῆς, ἢ, ἀντίθετα, τὸ ἰδεῶδες καταλάμπει καί, σὲ ἓνα μικρὸ ἀριθμὸ περιπτώσεων, ἔχει πράγματι ἐπιτευχθεῖ. Ὅταν ἡ τελειοποίησις ἔχει προχωρήσει τόσο πολὺ, τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ ἓνα ἰδιαίτερο εἶδος χάνει τὸ νόημά του. Μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ γενικὴ μορφὴ καὶ ὁσοδήποτε τεχνικὴ καὶ νάναι, τὰ καταναλωτικὰ αὐτὰ ἀγαθὰ ταιριάζουν λειτουργικά, κατὰ τρόπο ποὺ γίνονται φυσικὰ προϊόντα καὶ δὲν εἶναι πιά δημιουργήματα τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος.

Χάρη στὴν τεχνικὴ κατάρκτηση τοῦ χώρου ἢ τοῦ χρόνου ἀπὸ τὸν καθημερινὸν τύπο, τὰ σύγχρονα ταξίδια, τὸν ἀσύρματο κλπ. ἐγίνε δυνατὴ ἡ καθολικοποίησις τῆς ἐπαφῆς. Δὲν εἶναι πιά τὸ κάθε τι ἀπομακρυσμένο, μυστηριώδες, θαυμάσιο. Ὅλοι μποροῦν νὰ συμμετάσχουν σὰν μάρτυρες γεγονότων ποὺ θεωροῦν μεγάλα ἢ σημαντικά. Τὰ πρόσωπα ποὺ κατέχουν ἡγετικὲς θέσεις μᾶς εἶναι τὸ ἴδιο γνωστά, σὰν νὰ χτυπούσαμε μεταξὺ μας τὴν πλάτη καθ' ἡμέρα.

Ἡ διάθεσις τοῦ πνεύματος, χαρακτηριστικὴ τοῦ κόσμου αὐτοῦ τῆς προηγμένης τεχνικῆς, ὀνομάσθηκε θετικισμός. Ὁ θετικισμὸς δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ προβαίνει σὲ συγκρότησις φράσεων, ἀλλὰ σκοπεύει στὴ γνώση, δὲν σκέφτεται γιὰ τὸ νόημα ἀλλὰ γιὰ τὴν ἐπιδέξια δράση· δὲν ἐκφράζει αἰσθήματα ἀλλὰ τὴν ἀντικειμενικότητα· δὲν ἐπιδίδεται στὴ μελέτη τῶν μυστηριωδῶν ἐπιδράσεων, ἀλλὰ σὲ μιὰ σαφῆ διαπίστωσις γεγονότων. Οἱ ἀναφορὲς αὐτῶν ποὺ παρατηρήθηκαν πρέπει νὰ δίδονται μὲ ἀκρίβεια, πλαστικά, χωρὶς συναισθημα-

τισμούς. Ἕνα συνάθροισμα διαμελισμένων γεγονότων, ἔστω καὶ σημαντικῶν, ποὺ δημιουργοῦν τὴν ἐντύπωση ὅτι ἀποτελοῦν λείψανα τῆς πρωτύτης παιδείας, δὲν ἀξίζουν τίποτε. Ἀξιώνεται ἡ δημιουργικὴ σκέψη καὶ ὄχι ἡ συγκρότηση πολλῶν λέξεων, ἡ ἀπλότητα καὶ ἡ εὐθύτητα καὶ ὄχι ἡ εὐγλωττία... Ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ ὀργάνωση ὑπερτεροῦν. Ἡ κοινοτοπία τῆς τεχνικῆς σφαίρας καθιστᾷ τοὺς γνῶστες τῆς ἐπιδέξιους νὰ καταπιαστοῦν μὲ τὸ κάθε τι. Ἡ εὐχέρεια μὲ τὴν ὁποία ἀνακοινῶνται οἱ ἰδέες πάνω στὰ θέματα, σταθεροποιεῖ τὴ γνώση. Ἡ ὑγιεινὴ καὶ ἡ ἀνεση σχηματοποιοῦν τὴ σωματικὴ καὶ τὴν ἔρωτικὴ ζωὴ. Οἱ καθημερινὲς ὑποθέσεις πραγματοποιοῦνται σὲ συμμόρφωση μὲ τοὺς καθιερωμένους κανόνες. Ἡ ἐπιθυμία δράσης, σύμφωνα μὲ τὶς γενικὲς συνθηκὲς ἀποφυγῆς τῆς κατάπληξης τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὸ ἀσύνηθες, ἐλαύνει στὴν καθιέρωση μιᾶς τυπικῆς συμπεριφορᾶς, ποὺ ἀνακατασκευάζει σ' ἕνα νέο ἐπίπεδο κάτι τὸ συγγενὲς πρὸς τοὺς κανόνες τοῦ ταμποῦ σὲ πρωτόγους καιροὺς.

Τὸ ἄτομο βυθίζεται στὴν λειτουργία. Τὸ ὄν ἐξαντικειμενικεῦται, καθὼς ὁ θετικισμὸς θὰ παραβιάζετο, ἂν παρέμενε περίβλεπτη ἡ ἀτομικότητα. Ἡ ἀτομικὴ συνειδηση ἀπορροφεῖται στὸ κοινωνικόν, ἔτσι ὥστε, σὲ ἐξαιρετικὲς περιστάσεις, τὸ ἄτομο ἀπολαμβάνει τὸ ἔργο χωρὶς κανένα χρῶμα ἐαυτότητας. Ἡ συλλογικότητα ἀκριβῶς ἔχει σημασία, ἐνῶ αὐτὸ ποὺ γιὰ τὸ ἄτομο θὰ ἦταν ὀχλρὸ καὶ ἀνυπόφορο, τὸ ὑπομένει σὰν μέρος τῆς συλλογικότητας, ποὺ τὸ ἐμπνέει ἕνα νέο κίνητρο. Ὑπάρχει μόνο σὰν «ἐμεῖς».

Ἡ οὐσιαστικὴ ἀνθρωπότητα ἀνάγεται στὸ γενικό, στὴν ζωτικότητα σὰν μιὰ λειτουργικὴ σωματικότητα, στὴν μηδαμινότητα τῆς ἀπόλαυσης. Ἡ διάζευξη τῆς ἐργασίας ἀπὸ τὴν ἡδονὴ ἀποστερεῖ τὴ ζωὴ ἀπὸ τὴ δυνατὴ τῆς βαρύτητα. Τὰ δημόσια θέματα καθίστανται ἀπλὴ διασκέδαση, ἐνῶ οἱ δημόσιες ὑποθέσεις ἀντιπροσωπεύουν τὴν ἐναλλαγὴ τῆς παρόρμησης καὶ τῆς κόπωσης καὶ μιὰ δίψα γιὰ νεωτερισμούς, ποὺ τὸ ἀνεξάντλητο ρεῦμα τους κυλᾷ γρήγορα στὰ ὕδατα τῆς λήθης. Δὲν ὑπάρχει συνέχεια, μόνο ἀναψυχή. Ὁ θετικισμὸς παρόμοια ἐνθαρρύνει μιὰ ἀκατάπαυτη δραστηριότητα τῶν ὀρμεμφύτων, κοινῶν σὲ ὅλους. Ἕνας ἐνθουσιασμὸς γιὰ τὸ ἀναρίθμητο καὶ τὸ τεράστιο, γιὰ τὶς δημιουργίες τῆς σύγχρονης τεχνικῆς, γιὰ τὰ τεράστια πλήθη αἰσθησιακὸς θαυμασμὸς γιὰ τὶς ἐπιτεύξεις, τὶς περιουσίες καὶ τὶς ἱκανότητες τῶν ἐξαιρετικῶν ἀτόμων, ἡ περιπλοκὴ καὶ χυδαιότητα τοῦ ἐρωτικοῦ, τὸ χαρτοπαίγνιο, ἡ ριψοκινδύνευση καὶ ἀκόμα ἡ διακύβευση τῆς προσωπικῆς ζωῆς. Λαχεῖα πωλοῦνται σὲ ἑκατομμύρια, τὰ σταυρόλεξα ἔγιναν ἡ κύρια ἐπένδυση τοῦ ἐλευθέρου χρόνου τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ θετικὴ αὐτὴ ἱκανοποίηση τοῦ πνεύματος χωρὶς προσωπικὴ συμμετοχὴ ἢ προσπάθεια προάγει τὴν ἀποτελεσματικότητα γιὰ τὸν καθημερινὸ κύκλο, ἐνῶ ἡ κόπωση καὶ ἡ ἀναψυχὴ ρυθμίζονται μὲ κανόνες.

Καθιστάμενη μιὰ ἀπλὴ λειτουργία ἡ ζωὴ ἀποστερεῖται τῆς ἱστορικῆς τῆς ἰδιαιτερότητας, στὴν ἔκταση μιᾶς ἰσοπέδωσης τῶν ποικίλων ἡλικιῶν τῆς ζωῆς. Ἡ νεότης, σὰν ἡ περίοδος τῆς ὑψιστῆς ζωτικῆς ἀποτελεσματικότητας καὶ τῆς ἐρωτικῆς ἑξάρσης, καθίσταται ὁ ἐπιθυμητὸς τύπος τῆς ζωῆς γενικά. Στὶς περιπτώσεις ποὺ ὁ ἀνθρώπος θεωρεῖται μόνο σὰν μιὰ λειτουργία, πρέπει

νὰ εἶναι νέος. Ἐνῶ, ἂν ἡ νεότητα ἔχει παρέλθει, θὰ ἐπιδιώξει νὰ καταδείξει ὅτι μοιάζει νέος, καὶ μαζί μ' αὐτό, γιὰ πρωτογενεῖς λόγους, ἡ ἡλικία δὲν ὑπολογίζεται πιά.

Ἡ ζωὴ τοῦ ἀτόμου ἐμπειριᾶται μόνο στὴν χρονικὴ τῆς ἔκτασι, ὄντας μιὰ τυχαία διάρκεια, καὶ δὲν γίνεται ἀντικείμενο ἀνάμνησις καὶ ἀγάπης γιὰ τὴν ἀνοικοδόμησι ἀνέκκλητων ἀποφάσεων στὰ βάθρα τῶν διάφορων βιολογικῶν φάσεων. Καθὼς τὸ ἄτομο δὲν ἔχει πιά καμμιά ἰδιαίτερη ἡλικία, βρίσκειται ταυτόχρονα στὴν ἀρχὴ καὶ στὸ τέλος, μπορεῖ τώρα νὰ κάνει αὐτό, τὸ ἄλλο ἀργότερα, ἐνῶ τὸ κάθε τι τοῦ φαίνεται σὲ κάθε στιγμή δυνατό, καὶ ἐν τούτοις τίποτε δὲν εἶναι ἀληθινὰ πραγματικό. Τὸ ἄτομο εἶναι πιά μιὰ περίπτωση μεταξὺ ἑκατομμυρίων· γιατί τότε θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδίδει κάποια σπουδαιότητα στὶς πράξεις του; Αὐτὸ πὺ συμβαίνει, συμβαίνει γρήγορα καὶ ξεχνιέται γρήγορα. Οἱ ἄνθρωποι κατὰ συνέπεια τείνουν νὰ συμπεριφέρονται, σὰν νὰ ἦσαν ὅλοι τοὺς τῆς ἰδίας ἡλικίας. Τὰ παιδιὰ γίνονται σὰν τοὺς μεγάλους τὸ ταχύτερο καὶ ἐπιδίδονται σὲ ὥριμες συνομιλίες μὲ δική τους πρωτοβουλία. Ὅταν ὁ ἡλικιωμένος προφασίζεται ὅτι εἶναι νέος, ἀσφαλῶς ὁ νέος δὲν δείχνει σεβασμὸ γιὰ τοὺς πρεσβύτερους, πὺ ἀντὶ νὰ κρατοῦν (ὅπως θὰ ἔπρεπε) τὴ νεότητα σὲ κάποια ἀπόστασι, θέτοντάς τῆς κανόνες, ἀναδέχονται τὴν πνοὴ μιᾶς ἀκατανόητης ζωτικότητος, πὺ ταιριάζει στοὺς νέους, ἀλλὰ εἶναι ἀπρεπὴς στοὺς ἡλικιωμένους. Ἡ ἡλικία θέλει μορφὴ καὶ ἀντίληψη καθὼς καὶ τὴν συνέχισι τῆς μοίρας τῆς.

Καθὼς ὁ θετικισμὸς ἀπαιτεῖ γενικὰ τὴν ἀπλότητα πὺ θὰ καθιστᾷ τὰ πράγματα παγκόσμια κατανοητά, τείνει πρὸς τὴν καθιέρωσι ἑνὸς εἶδους «παγκόσμιας γλώσσας» γιὰ τὴν ἔκφρασι ὅλων τῶν τρόπων τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς. Ὅχι πιά μὸδες, ἀλλὰ κανόνες τῆς κοινωνικῆς συναλλαγῆς, χειρονομίες, φράσεις, μέθοδοι μετάδοσις πληροφοριῶν τείνουν πρὸς τὴν ὁμοιομορφία. Ὑπάρχει τώρα μιὰ συμβατικὴ ἠθικὴ συσχέτισις, τὰ φιλόφρονα μειδιάματα ἀντὶ ἡρεμοὶ τρόποι, ἡ ἀποφυγὴ σπουδῆς καὶ ὤθησις, ἡ υἱοθέτησι μιᾶς χιουμοριστικῆς διάθεσις σὲ κατάστασι ἔντασις, ἡ συμπαράστασι, — ἐκτὸς ἂν ἡ δαπάνη εἶναι παράλογη —, ἡ αὐτοπειθαρχία στὴν προαγωγή τῆς τάξις καὶ οἱ εὐκόλες σχέσεις, ὅποτεδῆποτε οἱ ἄνθρωποι συγκροτοῦνται σὲ μεγάλους ἀριθμούς. Ὅλα αὐτὰ εἶναι εὐεργετικά σὲ μιὰ πολυμερῆ κοινοτικὴ ζωὴ καὶ στὴν πραγματικότητα ἐπιτυγχάνονται.

5. Ἡ κυριαρχία τῆς κατασκευῆς

Στὸ μέτρο πὺ ἡ τιτάνια κατασκευὴ στὴν παροχὴ τῶν στοιχειωδῶν ἀναγκαίων τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς ἀνάγει τὸ ἄτομο σὲ μιὰ ἀπλὴ λειτουργία, τὸ ἀποδεσμεύει ἀπὸ τὴν ὑποχρέωσι συμμόρφωσις στὰ παραδοσιακὰ κριτήρια, πὺ ἀπὸ παλιὰ συγκροτοῦσαν τὸ σπέρμα τῆς κοινωνίας.

Εἰπώθηκε, ὅτι στοὺς σύγχρονους καιροὺς οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἀνακατωθεῖ σὰν τοὺς κόκκους τῆς ἄμμου. Ἀποτελοῦν στοιχεῖα μιᾶς κατασκευῆς, ὅπου τώρα καταλαμβάνουν μιὰ θέσι, ὕστερα μιὰν ἄλλη, καὶ ὄχι μέρος μιᾶς ἱστορικῆς οὐσίας πὺ ἐμποτίζουν μὲ τὴν ἱστορικότητά τους. Ὁ ἀριθμὸς ἐκείνων πὺ ἄγουν τὸν δίχως ρίζες τρόπο ζωῆς, μεγαθύνεται συνεχῶς. Καθὼς ἐλαύ-

νονται ἀπὸ τὸν ὑποβιβασμό, τότε ἴσως τελοῦν ἔξω ἀπὸ τὸ ἔργο γιὰ μιὰ μακρὰ περίοδο, χωρὶς νὰ ἐπιτυγχάνουν τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀπλὴ ἐπιβίωσι, χωρὶς νὰ κατέχουν πιά καμμιά ὀρισμένη θέσι ἢ κοινωνικὴ τοποθέτησι στὸ σύνολο. Τὸ βαρυσήμαντο ἀπόφθεγμα ὅτι ὁ καθένας πρέπει νὰ ἔχει τὴ δική του θέσι γιὰ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ καθήκον του στὸ σχῆμα τῆς δημιουργίας, ἐγίνε γι' αὐτοὺς μιὰ ψευδολογία χρησιμοποιούμενη στὴ μάταιη προσπάθεια παρηγορίας ἀνθρώπων, πού νοιώθουν ἀνεμόδαρτοι καὶ ἐγκαταλειμμένοι.

Αὐτὸ πού μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ πράξῃ σήμερα, μπορεῖ νὰ γίνῃ μόνο ἀπὸ κάποιον πού ἔχει βραχυπρόθεσμες ἀπόψεις. Ἐχει πράγματι ἀπασχόλησι, ἀλλὰ ἡ ζωὴ του δὲν ἔχει συνέχειαν. Αὐτό, πού καθεὶς τὸ πράττει γιὰ καλὸ σκοπὸ, τερματίζεται μιὰ καὶ καλὴ. Τὸ ἔργο μπορεῖ νὰ ἐπαναλαμβάνεται πολλὰς φορὰς μὲ τὸν ἴδιον τρόπο, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἐπαναληφθῇ κατὰ ἓνα τέτοιο ἐνδόμυχο τρόπο, ὥστε νὰ γίνῃ, νὰ τὸ πεῖ ἔτσι κανεὶς, τμῆμα τῆς προσωπικότητάς του προπαντός, οὔτε ἀκόμη ἐλαύνει σὲ μιὰν ἐπέκτασι τῆς ἐαυτότητάς. Αὐτὸ πού ἐγίνε δὲν ἔχει πιά σημασίαν, ἀλλὰ σημασίαν ἔχει μόνο αὐτὸ πού πράγματι ἐπιτελεῖται τώρα. Ἡ λήθη ἀποτελεῖ τὴ βάση τῆς ζωῆς αὐτῆς, πού οἱ θεάσεις στὸ παρελθὸν καὶ στὸ παρὸν συστέλλονται τόσο, ὥστε δύσκολα νὰ μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ κάτι ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γυμνὸ παρὸν.

Ἔτσι ἡ ζωὴ κυλᾷ τὴν πορείαν της ἐστερημένη ἀπὸ μνῆμες καὶ προγνώσεις, καθὼς εἶναι ἐστερημένη ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν μιᾶς σχεδιασμένης καὶ ἀφηρημένης ἀποψῆς γιὰ τὸν ρόλο πού διαδραματίζει στὴν κατασκευὴ. Ὁ ἔρωτας γιὰ πράγματα καὶ γιὰ ἀνθρώπους σμικρύνεται καὶ ἀφανίζεται. Τὰ μηχανικὰ παραγόμενα προϊόντα ἐξαφανίζονται ἀπὸ τὸ βλέμμα, μόλις γίνουν καὶ μόλις καταναλωθοῦν, ἐνῶ αὐτὸ πού μένει στὴ θέαν εἶναι ἡ μηχανὴ ὁλόκληρη, πού μ' αὐτὴν κατασκευάζονται νέα ἀγαθὰ. Ὁ ἐργάτης τῆς μηχανῆς, συγκεντρωμένος σὲ ἄμεσους σκοποὺς, δὲν ἔχει τὸ χρόνο ἢ τὴν κλίσι νὰ θεωρήσῃ τὴ ζωὴ σὰν ἓνα σύνολο.

Ὅταν ἡ μέση λειτουργικὴ ἱκανότητα ἔχει καταστῇ κριτήριον τῶν ἐπιτεύξεων, τὸ ἄτομο θεωρεῖται μὲ ἀδιαφορίαν. Κανεὶς δὲν εἶναι ἀναντικατάστατος. Δὲν εἶναι ὁ ἴδιος καὶ δὲν ἔχει καμμιά γνήσια ἀτομικότητα ἀπὸ ὅ,τι μιὰ καρφίτσα σὲ μιὰ σειρὰ, ἀπλὸ ἀντικείμενον καθὼς εἶναι τῆς γενικῆς χρησιμότητος. Ἐκεῖνοι πού προορίζονται περισσότερο ἀποτελεσματικὰ γιὰ ἓνα τέτοιο εἶδος ζωῆς εἶναι τὰ πρόσωπα πού δὲν διαθέτουν καμμιά σοβαρὴ ἐπιθυμίαν νὰ εἶναι οἱ ἑαυτοὶ τους. Τὰ πρόσωπα αὐτὰ προτιμῶνται. Φαίνεται ὅτι ἔχει παραδοθῇ ὁ κόσμος σὲ μετριότητες, σὲ πρόσωπα χωρὶς μοῖραν, χωρὶς μιὰ τάξιν ἢ μιὰ διαφορὰ, χωρὶς γνήσιες ἀνθρώπινες ιδιότητες.

[Μετάφρασι: ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ]

(Συνεχίζεται)

ΜΕ ΕΞΑΝΤΑ ΚΑΙ ΑΣΤΡΟΛΑΒΟΝ

Ἐγὼ δὲ λέξω δεινὰ μέν, δίκαια δέ

Ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς περιοχῆς

Γήπεδο· Παναθηναϊκὸς — Λίβερπουλ. Καθισμένη καταῆ, τὰ δάχτυλα πλεγμένα γύρω στὰ πολὺ διπλωμένα γόνατα, νύχι τῆς φωτιᾶς ἔξι πόντους — σιγὰ τὰ περὶ διὰ νεροχύτη καὶ λάτρα· καὶ τὸ κλουβὶ τοῦ καναρινιοῦ ἢ μαμά! Ἡ φωτογραφία (ὁ φακὸς χαμηλά) τραβηγμένη ἀπὸ ἀριστερὰ ἐμπρὸς — νὰ κάνει μπὰμ ἢ... κάτοψις τοῦ...μισοῦ, τέλος πάντων... Κολλιέδες τρεῖς κατὰ κλίμακα ἀνάπτυξης, βραχιόλια καὶ παραβράχιοι, κοστοῦμι ἄσπρο, ψιλό, νὰ γράφουν οἱ στρογγυλάδες. Χειλάρες, Βαγγελίστρα μου, τοῦ Στοματικοῦ, μαλλοῦρα στὸ γκροὺν κατσιασμένο πρὸς κυρα-κατινέ, κι ἀπὸ πίσω, στὸ πολὺ βάθος, νὰ μαντεύεις τὸ μάτι — δὲν φαίνεται... Μύτη ἀλκοολικοῦ δέκα χρόνια πρὶν, κιλὰ πρὸς τὰ δικά μου, μὲ δυὸ λόγια, σὲ δέκα ἀλωνάρηδες περίπτερο. Πρὸς τὸ παρὸν γκωλάρα ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς περιοχῆς — κη-λαηδονιστὶ «γκόμενα» στόπ⁽¹⁾.

Ὅλ' αὐτὰ σὲ πλαίσιο 25 × 13 πολὺ δημοκρατικῆς ἐφημερίδας (προοδευτικῆς πρὸς τὸ ἀνάρχα...), μὲ τίτλο σπέσιαλ κολακευτικὸν περὶ διὰ «γοητευτικῆ παρουσία περιμένων τὸ ἀμόρε της» καὶ λεζάντα λὰβ στόρυ μερέντα μὲ ποδοσφαιριστὴν τοῦ Γκμόχ.

Ζήτω ἡ ἐνημέρωσις τοῦ λαοῦ καὶ τὸ «ἀνέβασμα τοῦ πνευματικοῦ του ἐπίπεδου» — βοήθεια, βουλιάζουμε, δηλαδὴ μᾶς πῆρε καὶ μᾶς σήκωσε. Μὲ τὸ συμπάθειο.

Ρόμπερτ Ὀππενχάιμερ

Καλὸς ἄνθρωπος, παιδὶ μάλαμα, χριστιανός, ἀνθρωπάκι τοῦ Θεοῦ, ἀγωνιστῆς τῆς Εἰρήνης —ὁ πρῶτος ποὺ τὰ εἶδε ὅλ' αὐτὰ (ἀπ' τοὺς Ἕλληνες διανοούμενους) ἦταν ὁ μέγας στοχαστῆς - ποιητῆς τῶν κυάμων ποὺ τρώγονται καὶ ὁμολογοῦνται ἐπίσης, ἀγωνιστῆς τῆς Εἰρήνης (συνάδελφος τοῦ κ. Ρόμπερτ, κ. Νικηφόρος Βρεττάκος —μ' ἐκεῖνο τὸ σπαραξικάρδιο «Γράμμα...» του ἔχω χύσει δάκρυ ἐγώ...

Ὅταν ὁ καρκίνος ἀνέβηκε στὸ θνητό του λαρύγγι, ὅταν εἶδε τί εἶχε κάνει στὴν ἀνθρωπότητα, πόσο τὴν ἐβλάψε, τί δρόμο τῆς ἀνοιξε, τότε... μετάνιωσε τὸ ἀνθρωπάκι —ὡς γνωστόν, τὸ σίγουρο πὼς ἢ... εἰλικρινῆς μετάνοια ἐξασφαλίζει ἄφεσι ἁμαρτιῶν, ἐπιτρέπει ἀκόμα καὶ σὲ μεγάλους ἐπιστήμονες νὰ ἐλπίζουν πὼς ὁ καρκίνος τοῦ λάρυγγος... θεραπεύεται (τί εἶναι ἓνα τοσοδοῦλι καρκινάκι γιὰ τὸν Κύριο, ποὺ μὲ μιὰ κλωτσιὰ μπορεῖ νὰ σφεντονίσει τὰ Ἰμαλῆα στὴν Ἀνταρκτική); Καὶ πῆρε γύρα στὶς πολιτεῖες, τὸ ἀνθρωπάκι, καὶ μάζευε καὶ παραμύθιαζε τὰ φοιτητάκια κι ἐκλαιγε καὶ χτυπιόταν καὶ τὰ καλοῦσε νά... «ἀγωνιστοῦν γιὰ τὴν ἀπαγόρευσι τοῦ πυρηνικοῦ ὅπλου» —καὶ λοιπὰ φαιδρὰ γιὰ τὴν παγκόσμια Εἰρήνη τοὺς ἔλεγε (λὲς κι ἔκανε ἔρανο, γιὰ ν' ἀποκαταστήσει χειρουργικῶς τὸν θιγόντα ὕμενα —μετὰ τὸν βιασμό)...

Λέγεται πὼς ὁ μέγας αὐτὸς φυσικὸς τσάκωσε δέκα ἑκατομμυριάκια «τάλληρα» —γιὰ τὴν μπανάνα τῆς Χιροσίμα! (Παραῦστερα θὰ ἔρχονταν ἡ πυρηνικὴ τοῦ ρεαλιστῆ κι ἀμετάνοιωτου Τέλλερ, ἡ νετρονίου τοῦ ἔβραιου πιτσιρικά, οἱ ἀτέλειωτοι μεγάλωνοι καὶ τράβα κορδέλλα). Γνωστὰ πράγματα λίγο πολὺ, ὁ Ὀππενχάιμερ ἔφτιαξε τὴν πρώτη ἀτομικὴ βόμ-

1) Μπορεῖ οἱ καθ' ἡμέραν «ἀπώλειες» (ναρκωτικά - ὀδικά) νὰ φθάνουν τὶς ἑκατὸν πενήντα ζωὲς νέων, ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία ἀπηλλάγη ὀριστικὰ ἀπ' τὸ αἰμοβόρο τέρας — τὸν γνωστὸ ἄθλιον βασιανιστὴν ἀνηλίκων... Ὁαρρῶ, πολὺ βάσιμα πιστεύουν οἱ νέοι πὼς τείνει νὰ ἐκλείψει γιὰ πάντα τὸ ἀπαράδεκτο «μοντέλο» ποὺ μόλυνε τὴν ἑλληνικὴ οἰκογένεια: ὁ βρώμικος, πρόστυχος, κακοῦλης, ἐλκεϊνός... «πατέρας ἀφέντης». Πού, ὡς γνωστόν, δουλεύοντας οὔτε κἀν εἰκοσι ὥρες τὴν ἡμέρα, δὲν τὸ 'χε σὲ τίποτε νὰ πεθαίνει στὸ βαθύτατο γῆρας τῶν σαράντα, σαράντα πέντε χρονῶν — ἀπὸ τυράγνια καλπάζουσα...

βα —βοηθούντων Φέρμι, 'Αινισταίν κ.ἄ.

Αὐτονόητο, πὼς δὲν ἦταν οἱ πολλοὶ ποὺ εἶχαν πληροφορηθεῖ τὴν ὑπαρξὶ μιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ 'Οππενχάιμερ στὸν 'Αμερικανὸ πρόεδρο, διὰ τῆς ὁποίας τοῦ ζητοῦσε (προσοχή!) ὅπως ἡ «βόμβα» ριφθεῖ ὄχι σὲ καμμιά μικρὴ πολιτειοῦλα, ἀλλὰ σὲ μεγαλοῦπολι —μὲ πολλὰ πολλὰ κοντροῦλια γιαπωνεζάκια στοιβαγμένα, μὲ καὶ τυχὸν πενιχρὸ ἀποτέλεσμα περιορίσει τὴν ἀξία τοῦ ἐπιτεύγματος (ἴσως καὶ τὸ λαβεῖν του σὲ ἑκατομμύρια δολλάρια)!

Μὰ νὰ ὁ λόγος ποὺ γράφονται ὅλ' αὐτά: Λίαν προσφάτως δημοσιεύθηκε μιὰ ἄλλη, ἀπόρρητη, ἐπιστολὴ τοῦ 'Οππενχάιμερ (τοῦ 1943) πρὸς τὸν 'Ερρίκο Φέρμι, ἀπ' τὴν ὁποίαν ἀποκαλύπτεται πὼς οἱ δύο αὐτοὶ τοῖς λεβέντες τῆς 'Επιστήμης, πλὴν τῆς ἀτομικῆς βόμβας εἶχαν σχεδιάσει καὶ προτείνει τὴν κατασκευὴ ραδιενεργοῦ τροφῆς —πού, γιὰ νὰ προχωρήσει, ἔπρεπε νὰ ἐξασφαλισθοῦν πεντακόσιες χιλιάδες θύματα!..

...

Νὰ λοιπὸν ποὺ κρύβονταν ἡ συνειδήσις ἐνοχῆς τοῦ ρηζικέλευθου αὐτοῦ «σοφοῦ»... Κακόμοιρε, θεότρελλε, παρανοικὲ 'Αδόλφε! Ποῦ μ' ὅλη σου τὴν τρέλλα τὰ κατὰφες νὰ καταδικάσεις καὶ νὰ ἐκτελέσεις τὸν ἑαυτὸ σου —φέρνοντας στ' ἀκρότατα ὅρια τῆς συνέπειας τὴν ὑπερωπία ἐνὸς προσοντούχου, κατὰ τὰ ἄλλα, λαοῦ...

'Όσον ἀφορᾷ στὸ «ἐπιχειρήμα» πὼς, ἂν ὁ 'Οππενχάιμερ δὲν ἐφτιαχνε τὴ βόμβα, θὰ τὴν ἐφτιαχνε ἄλλος, δὲν μπορεῖ νὰ ἀπασχολήσει τὴν Στήλη:

"Ὅπως εἶναι ἀδύνατον νὰ πονῶ πόνον πέραν τοῦ δικοῦ μου (ὁ ἄνθρωπος πονάει ἀποκλειστικὰ τὸν δικόν του πόνον —κανενὸς ἄλλου), ἔτσι εἶναι ἀδύνατον καὶ νὰ προκαλῶ πόνον πέραν αὐτοῦ ποὺ θέλω νὰ προκαλῶ —ἔωλῃ ἡ δικαιολογία πὼς δῆθεν «μὲ ἀναγκάζει ἡ ζωὴ», πὼς δῆθεν βλάπτω, ζημιῶ, ἐκμεταλλεύομαι κάποιον, ἐνῶ.. δὲν τὸ θέλω ἢ ἐπειδὴ, ἂν δὲν τὸ κάνω ἐγώ, θά... τὸ κάνουν ἄλλοι! [Τὸ ἀκριβὲς εἶναι πὼς θέλω καὶ παραθέλω! τὸ μὲν ὑγιῶς, ἐφ' ὅσον μὲ φέρει ὁ μείζων πόνος (ὁ ἐνστιγματικός), τὸ δὲ νοσηρῶς, ἐφ' ὅσον μὲ φέρει ἡ διαστροφή. Τετράγωνα: 'Ο 'Οππενχάιμερ θὰ ἦταν δικαιολογημένος, ἂν πονοῦσε —ἀπὸ πείνα κ.λπ.].

Καλλιστεῖα

«Χωρὶς ἐπείσοδια φέτος τὰ καλλιστεῖα τῶν τραβεστί, ποὺ ἐγιναν χθὲς βράδυ στὸ θέατρο Λουζιτάνια... Δὲν εἶχαν νὰ ζηλέψουν τίποτα, ἀφοῦ οἱ... διαγωνιζόμενες καὶ δηλώσεις γιὰ καριέρα ἔκαναν —ἂν γίνουν Μίς— καὶ χαμόγελα σκορποῦσαν καὶ ὅλα τὰ συναφῆ...» —αὐτὰ στὶς ἐφημερίδες τῆς 30 'Απριλίου.

'Όλα καλὰ λοιπόν, ὅμως ὑπῆρξαν καὶ κάποιες συνέπειες:

α) Πολλὲς ἀπ' τὶς δεσποινίδες ἔχασαν τὸ μεροκάματο —ἡ ἀγορὰ τῆς Συγγροῦ ἐκλείσει κατ' ἀνάγκην.

β) 'Η ἐκλεκτὴ πελατεία, τὸ ἀνφάν γκατέ τῆς «κεωνίας», βρέθηκε σὲ μεγάλη ἀμηχανία, δὲν ἤξερε τί νὰ ὑποθέσει: καμμιά διαδήλωσι παλαιοημερολογιτῶν, λογουχάριν, γιὰ κάψιμο τῶν βιβλίων τοῦ Δαρβίνου (ὅπως ἡ τελευταία, καθ' ἣν ἀπεδείχθη πὼς οὔτε ἓνας παλαιοημερολόγιτης δὲν κατάγεται ἀπὸ πίθηκο) ἢ κάτι ἄλλο πρὸ σοβαρό;

Τελικὰ, τὴν ἐπομένη ποὺ ἀναψαν τὰ τηλέφωνα, ὅλα βρήκαν ξανὰ τὸ ρυθμὸ τους, χασαπικὴ καὶ μαναβικὴ ἀποκατέστησαν τὴν ἡρεμὴ λειτουργικότητά τους, ἡ ζωὴ δὲν σταμάτησε. 'Οκέυ, κορίτσια, σπολλάτη σας, μὰ καὶ ἡ πιάτσα ἔχει τοὺς κανόνες της...

Οἱ λαοὶ ποὺ θέλουν νὰ ζήσουν

«Λονδίνο. 'Ο μαρκήσιος τοῦ Μπλάντφορντ, γιὸς τοῦ Δούκα τοῦ Μάρλμπορο, καταδικάστηκε χθὲς ἀπὸ δικαστήριον τοῦ Λονδίνου σὲ πρόστιμο χιλίων λιρῶν καὶ δύο χρόνια φυλάκισι γιὰ τὴ διάρρηξι φαρμακείου, μὲ σκοπὸ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸ πάθος του γιὰ τὰ ναρκωτι-

κά. Ὁ δικαστὴς Ἐρικ Κρόουδερ ἀπαγγέλλοντας τὴν ποινὴ τόνισε στὸν εἰκοσιοχτάχρονο μαρκήσιο Τζέιμς Σπένσερ Τσῳρτσιλ, ἀνηψιὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Βρεταννίας κατὰ τὸν Δεύτερο Παγκόσμιον Πόλεμο, ὅτι ἐλπίζει πῶς τὸ πρόστιμο καὶ ἡ φυλάκιση (μετ' ἀναστολῆς) θὰ δείξει σὲ ἄλλους νέους ὅτι τὰ ναρκωτικὰ μποροῦν νὰ ὀδηγήσουν καὶ τὸν πλέον ἐξέχοντα πολίτη νὰ πέσει πολὺ χαμηλά. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ὁ εὐγενὴς νέος, ποὺ ὁμολόγησε ὅτι εἶναι ἡρωϊνομανὴς καὶ ἤδη κάνει ἀποτοξίνωσι, ὑπολογίζεται ὅτι θὰ κληρονομήσει μιὰ περιουσία ἐβδομήντα πέντε ἑκατομμυρίων δολλαρίων» (Ἐφημερίδες 17.4.85).

Αὐτὰ λοιπόν. Δίπλα στὴν περιουσία ἀγγλικὴ πρόληψι ἡ ἐξ ἰσου πολὺτιμη ἀγγλικὴ καταστολή: «Ἄντε ρέ», νὰ εἰπεῖ ὁ... εὐγενὴς νέος σ' ἓναν ἀστυφύλακα, ζὸν ποὺ θὰ τὸ πληρώσει ἀκριβὰ αὐτὸ τὸ «Ἄντε ρέ», θὰ κάτσει στὴ στενὴ καὶ τὰ δυὸ χρονάκια ποὺ τὸν παραμονεύουν! Μὰ τὸ φαντάζεστε; Ἐνας λαὸς νὰ βγάξει τὸ αὐτὶ ἐνὸς Μάρλμπορο καὶ νὰ μὴ πάει μπροστά; Νὰ καρπαζώνει ἓναν ἥρωα τῆς μάχης τῆς Ἀγγλίας (Τζέλλικο — ἄν θυμᾶμαι καλὰ εἶχε καταρρίψει μὲ τὸ «σπιτφάερ» του πάνω ἀπὸ τριάντα γερμανικὰ ἀεροπλάνα!)/! Νὰ ὑποχρεώνει ἓναν Τζὼν Προφιόυμο νὰ φωνάζει μέσα στὴ Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων «Κύριοι, ἐψεύσθην, εἰμαι ἀνάξιος τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ», καὶ νὰ τὸν στέλλει γιὰ πάντα στὴν ἰδιωτεία (αὐτὸν τὸν πανίσχυρον εὐπατρίδῃ ὑπουργὸν Ἐθνικῆς Ἀμύνης!)/— νὰ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ πολιτευεῖται μόνον ὡς... μέλος... φιλανθρωπικῶν συλλόγων! Νὰ μὴ μπορεῖ νὰ σώσει οὔτε ὁ Θεὸς τὸν ἀσχημονοῦντα μὲ ναυτὴ στὸ ἄρκο ὑπουργόν — νὰ τὸν διαπομπεύει διὰ τοῦ τύπου καὶ νὰ τὸν στέλλει σπιτάκι του γιὰ πάντα (σ' ἐμᾶς ἐδῶ, ἀλίμονο στὸν ἀστυφύλακα ποὺ θὰ ἔχε τὴν κακιὰ τύχη..., ἢ στὸν ἀξιοματικὸ ποὺ δὲν θὰ σταματοῦσε παρευθὺς τὴν ὑπόθεσι), καὶ νὰ μὴν πάει μπροστά; Ἄ, ὄχι, δὲν γίνεται! Ὁ χρόνος δουλεῖ γιὰ τέτοιους λαοὺς!...

Παραμιπιπτόντως: Ὅσο γιὰ τὴν ἀφεντιά σου, πατρίδα μου, κι ἐδῶ ἀνάποδα τὰ κάνει — ὅπως πάντα: ἀντὶ ν' ἀρχίζεις μὲ σωστὴ πρόληψι καὶ καταστολὴ [αὐστηρότατο νόμο, ἐξορία καὶ δουλειὰ τριῶν χρόνων (τουλάχιστον) σὲ νησὶ φρούριο — κι ἀλίμονό του, ποὺ θὰ ἔμπαζε ἀσπιδίνη!], ἀνοίγεις ἀναπαυτήρια - διαφθορεῖα - «κέντρα ἀποτοξίνωσης» βαφτισμένα! Δυὸ τὰ καλὰ: ἓνα ποὺ ὁ τοξικομανὴς δὲν θὰ σωθεῖ ποτέ, κι ἄλλο ποὺ δημιουργεῖται ἡ πεποίθησις στοὺς νέους πῶς «δὲν τρέχει τίποτε — ἀφοῦ κοτζᾶμ Πολιτεία ἀναγνωρίζει δυνατὴ (σίγουρη) τὴν ἀποτοξίνωσί μου, ἀσφαλῶς δὲν διακινδυνεύω πολλὰ πράγματα προσερχόμενος στὰ ναρκωτικὰ, θὰ κάνω θεραπεία!...». Καί... προσέρχεται ἡσυχος...

Ἄκου, μαντὰμ πατρίς: Ἔτσι ποὺ πᾶς, ξέρω ποὺ πᾶς, εἶσαι πολὺ κοντὰ σ' αὐτὸ ποὺ πᾶς — δὲν χρειάζεται νὰ ἔμεινε σοφὸς ἢ προφήτης, γιὰ νὰ τὸ ξέρω! Ἀλίμονό σας, παιδιὰ τέτοιων πατερὰδων — δεύτεροί ἐαυτοὶ τέτοιων ἐαυτῶν, δική σας ἡ μεγάλη εὐθύνη: ἀφοῦ μπορεῖτε νὰ θέλετε τὰ ναρκωτικὰ, μπορεῖτε καὶ νὰ μὴ τὰ θέλετε — δὲν παίζουν ἐδῶ, σὲ τούτῃ τῇ ζωῇ ὁ καθεὶς πληρώνει τὶς ἐπιλογές του, μὴ πᾶτε νὰ κλάψετε στὴ μασχάλῃ τῆς μαμᾶς τῇ συφορᾷ σας...

Τὸ ἔλλειμμα τῆς ΕΡΤ καὶ τὸ τσιφτετέλι

Μπορεῖ τὸ ἔλλειμμα τῆς ΕΡΤ νὰ πλησιάζει τά... δυὸ δισεκατομμύρια, ἀλλά...: «Ξέρετε πόσο μᾶς κοστίζει ἓνα τσιφτετέλι πάνω στὸ τραπέζι; Τετρακόσιες χιλιάδες δραχμές!» — τζάμπα πρᾶμα... (αὐτὰ τὰ διαβάζουμε στὶς ἐφημερίδες τῆς 17ης Ἀπριλίου, ὅγῃτε πιὸ κάτω): «Τόσα δίνει ἡ ΕΡΤ1 σὲ κάθε νυχτερινὸ κέντρο, γιὰ νὰ μαγνητοσκοπεῖ τὸ πρόγραμμά του καὶ νὰ μᾶς τὸ παρουσιάζει κάθε Σάββατο βράδυ. Τὸ τελευταῖο ἀναστάσιμο τσιφτετέλι ξεσήκωσε θυέλλα διαμαρτυριῶν. Τετρακόσιες χιλιάδες εἰν' αὐτές... — σῶπα. Καὶ συνεχίζει τὸ εἶδησάριο: «Καὶ μιὰ ποὺ μιλάμε γιὰ χρήματα, θὰ ἔχετε δεῖ ἀσφαλῶς τὴν «Ἄννα Χ», ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ βαρετὰ καὶ ἀνούσια σήριαλ ποὺ πρόβαλε ποτὲ ἡ ἐλληνικὴ τηλεόρασι. Λοιπὸν ἡ «Ἄννα Χ» κόστισε στὴν ΕΡΤ1 19.500.000 δραχμές. (Κόστος ἐπεισοδίου 1.500.000). Καί, ὅπως λέει ὁ παραγωγὸς του, τὸ κόστος αὐτὸ δὲν εἶναι τὸ πραγματικόν, γιατί στὸν ἴδιο κόστισε... 24.000.000 δραχμές! Εἶχε δηλαδὴ ζημιὰ 4.500.000 δραχμές».

Ἄς ἀριθμήσουμε:

1) Να διαφημίζει ή μανδάμ ΕΡΤΙ τα σκυλάδικα και να πληρώνει από πάνω τετρακόσιες χιλιάδες στον διαφημιζόμενο, είναι κάτι που μόνο στην ένδοξη Ελλάδα μπορεί να συμβαίνει —έχουμε να είπουμε πώς κάτι τέτοια δεν τα τρώει ο εισαγγελέας, θά' ιδούμε.

2) Τί «θυέλλα διαμαρτυριῶν» ἦταν αὐτή; Ποιός διεμαρτυρήθη; Ὁ κ. Β. Μαθιόπουλος;
«— Ὁχι, βλάκα! Αὐτὸς τὰ πλήρωσε». «— Μπά;»

3) 'Αθάνατη Ἑλλάς! Εἶδατε ἀλτρουισμός, εἶδατε θυσία ὁ παραγωγὸς τῆς δεσποινίδος « Ἄννας Χ»; Κι ὕστερα σοῦ λείει, βαρετὴ κι ἀνούσια ἡ Ἀνουύλα! Ἀχάριστοι, μαμελοῦκοι! Ἐδῶ πληρώνει ἀπὸ τὴν τσέπη του ὁ ἄνθρωπος καὶ σεῖς παραπονεῖσθε. Οὐ, νὰ χαθῆτε, ἀγνώμων...

Ναπολέον Λαπαθιώτης

Ἕλληνες γονεοί, διαβάστε καὶ ἀναλάβετε τὶς εὐθύνες σας:

Τὸ 1944, πενήντα χρονῶν, πέθανε ἓνα θλιβερὸ κατάλοιπον ἀνθρώπου⁽¹⁾ — βρώμικο, ἀηδιαστικό, μισότρελλο, ἄστω, ὁμοφυλόφιλο, ναρκομανὲς (θὰ εἶχε κάποιον ἥρωισμόν ὁ ἐκούσιος θάνατός του, ἂν δὲν εἶχε καθυστερήσει τόσο)... Μιλᾶμε γιὰ τὸν Ναπολέοντα Λαπαθιώτην. Γόνον μεγάλης οἰκογένειας — τιμές, δόξες, λεφτά, εὐκαιρίες γιὰ μόρφωσι ἀτέλειωτες. Ποῦ κατέληξαν ὅλ' αὐτά; Στὴν ἀεργία, ὁκνηρία, ἀναξιοσύνη, ὁμοφυλοφιλία, τοξικομανίαν, ξεπούλημα μιᾶς ἀπέραντης περιουσίας, διαπόμევσιν ἐνὸς ἀξιολόγου ὀνόματος [ὁ ἀντιστράτηγος πατέρας του (σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ οἱ... λοχαγοὶ ἐσπάνιζαν σὰν τις ἄσπρες μύγες!) εἶχε χρηματίζει βουλευτὴς καὶ ὑπουργός]... Ἐ, λοιπόν, αὐτὸν τὸν ἀνθρωπο βρῆκε νὰ κάνει ἥρωα, πρότυπο γιὰ τὰ παιδιὰ σας, ἡ ἐλληνικὴ ἀντίληψις περὶ... τέχνης — δὲν εὗρισκε ἄλλον! Κάποιοι βρῆκανε χρησιμο νὰ κάνουνε κινηματογράφο τῇ ζωῇ αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου — μιὰ ζωὴ, πού, ὡς θεαματικὴ ἀξία, ὕστερεῖ κι αὐτῆς τῆς πιὸ θλιβερῆς συφιλιδικῆς ἱεροδούλου! Κι αὐτοὶ οἱ «κάποιοι» εἶναι, λέει, ἀνθρωποὶ τῆς διανόησης, τῆς καλλιτεχνίας, τῆς κουλτούρας, τῆς μόρφωσης!.. Πνευματικοὶ ἀνθρωποὶ! Κι ἀκόμα τῆς Διοίκησης καὶ τῆς ἡγεσίας...

Εὐκολο πρᾶγμα νὰ κολλήσεις τὴν ἐτικέττα τοῦ «ἠθικολόγου» στὸν γράφοντα· ξοφλᾷς εὐκολα, τακτοποιεῖσαι μὲ τὴ συνείδησί σου, τὸ κυριώτερο: ἀπαλλάσσεσαι ἀπὸ τὴν ὑποχρέωσι νὰ σκέπτεσαι! Τὸ ζήτημα εἶναι πῶς ὁ γράφων δὲν εἶναι διόλου πουριτανὸς ἢ «ἠθικολόγος» — ἀποδεδειγμένως· Ἀπὸ αὐτὲς ἐδῶ τὶς σελίδες διεκήρυξε τὴν ὑποχρέωσι τοῦ ἀνθρώπου ν' ἀνατινάξει τὸ Σύνπαν — ἂν ὁ μείζων πόνος (ὁ ἐνστιγμιατικὸς) τὸν φέρει. Ποὺ σημαίνει πῶς ἐδῶ, φανερό, μόνον τὰ **πράγματα** μᾶς ἀπασχολοῦν. Τὰ **πράγματα**, πού ἂν τ' ἀναζητήσουμε, ὄχι σὲ ἀμελητέο ἐντυπο, μὰ στὴν ἐφημερίδα «**Τὸ Βῆμα**» (26 Ἀπριλίου), θὰ τὰ ἰδοῦμε ὅσο ἐπιπόλαια εἶναι ἀκριβῶς — ὅσο ἀκριβῶς **ναρκοθετοῦν** ὁ,τι συνιστᾷ τὴ σημερινὴ ἐλληνικὴν ἀνάστα.

«Μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς συμπλήρωσης (σημ. Δεινία Δικαίου: Δὲν ἔφθανε ἡ «συμπλήρωσις» στὸν συντάκτη, ἤθελε καὶ τὴν... εὐκαιρία) 40 χρόνων ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ ποιητῆ Ν. Λαπαθιώτη, ὁ σκηνοθέτης Τάκης Σπετσιώτης μόλις ὀλοκλήρωσε τὸ γύρισμα τῆς καινούργιας του ταινίας, μὲ τίτλο «Μετέωρο καὶ σκιά» ποῦ ἀναφέρεται στὴν πολυτάραχη ζωὴ τοῦ ποιητῆ» (ποῦ βρῆκε ὁ συντάκτης «μετέωρο» καὶ «πολυτάραχη» τὴ ζωὴ τοῦ ποιητῆ, μὴ τὸν ρωτήσετε —δὲν θὰ ξέρει). «Ἡ ταινία... παρακολουθεῖ τὴν πορεία τοῦ Λαπαθιώτη ἀπὸ τὸ μεσουράνημα ὡς τὴ δύσι...» —δὲν εἴμαστε διόλου καλὰ: μᾶς δείχνετε, κύριε συντάκτη, ἕναν πατέρα ποῦ θὰ 'θελε νά... μεσουρανήσουν ἔτσι τὰ παιδιὰ του; (Ἄν ἀπαντήσετε, ὁ «Δαυλὸς» ἐπιφυλάσσει πολὺ τιμητικὴ θέσι στὴν ἀπάντησή σας)... Καὶ συνεχίζουμε νὰ διαβάζουμε:

«Ὁ Ν. Λαπαθιώτης ἀπετέλεσε ἀναρχικὴ μορφὴ καὶ σκάνδαλο γιὰ τὴν ἐποχὴ του. Δαν-

δῆς καὶ λάτρης τοῦ Ὅσκαρ Οὐάιλντ, ὁμοφυλόφιλος, τοξικομανὴς καὶ νυκτόβιος ἦταν ἓνας ζωντανὸς θρύλος...». Ὁλοφάνερο: Ὁ συντάκτης ἐδῶ προσέρχεται (συνεργεῖ) στὴν κατασκευὴ αὐτῆς τῆς... συγκεκριμένης μορφῆς «θρύλων» — φθάνει νὰ ἴναι κανεὶς ὁμοφυλόφιλος, τοξικομανὴς, «νυκτόβιος», ἀεργός, ἄσωτος κι ἀμέσως στεφανώνεται: «θρύλος»! Ἀσε ποὺ μὲ τὸ «ἀναρχικὴ μορφή» δὲν μᾶς κοστίζει τίποτε νὰ βγάλουμε... δημοκράτη, ἐπαναστάτη, «ἀγωνιστὴ τοῦ λαοῦ», μάρτυρα καὶ ἥρωα τὸν πιὸ φίλαυτο νάρκισσο «τῶν γραμμάτων» μας, ἓναν ἐγωπαθῆ κι ἐγωλάτρην *περιφρονητὴν* τοῦ λαοῦ· ἓναν «ιδιόρρυθμο ποιητῆ, ποὺ τὴ συνοδεία του ἀποτελοῦν νυχτερινὲς θεές, λουλούδια, ἔρμημοι δρόμοι, τοῖχοι κτιρίων, ἀλῆτες καὶ σκοτεινὲς σκιὲς τῶν πάρκων...» (ὅπως βαθυστόχαστα μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἕλληνας Αἰζενστάιν κ. Σπετσιώτης — ἀνακατεύοντας καὶ ὀλίγον ΕΛΑΣ γιὰ δσοὺς τρῶνε πολὺ κουτόχορτο)...

— Ἐν τάξει, ὁκέυ, ὅλα καλὰ καὶ ἀγία! Μὰ ἔτσι, γιὰ τὰ μάτια, δὲν μπορούσες κι ἐσὺ νὰ εἰπῇς δύο καλὰ λόγια γιὰ μιὰ ἀξιόλογη ποίησι, γιὰ ἓνα ποιητικὸ μετέωρο;

— Ἄκου, Ἕλληγὰ μου. Ἐγὼ παραθέτω ἀμέσως δύο *ποιήματα* τοῦ... μετέωρου (τὸ *πρῶτο* ποὺ ἀνθολογεῖ ὁ Περάνθης καὶ τὸ *πρῶτο* ποὺ ἀνθολογεῖ ὁ Αὐγέρης) καὶ σὺ βγάλε τὰ συμπεράσματά σου *μόνος σου* — τὰ δικά μου θὰ τὰ ἴδεις στὸ τέλος. Ἴδου τὰ ποιήματα:

ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ

Μάτι δειλὸ, ποὺ σὲ κοιτάζει
βαθιά, βουβὰ καὶ σκοτεινὰ
— κι ἔτσι πιστὰ σὰ νὰ σοῦ τάξει:
Θὰ σ' ἀγαπῶ παντοτεινά.

Ψηλὸ, λιγνὸ, τρελλὸ γιὰ χὰδι,
δουλεῦει σ' ἓνα μαγαζί.
Τὸν πῆρα ἓνα Σαββάτο βράδυ
καὶ κοιμηθήκαμε μαζί.

ΑΠΟΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ ΣΤΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

Τ' ὄνειρό μου πιά δὲν εἶναι νὰ χαρῶ, μήτε νὰ ζήσω,
μὰ νὰ πῶ μιὰ λέξι μόνο, σὰ μιὰ φλόγα, — καὶ νὰ σβήσω.
Κι ἂν ἀκόμα ζῶ τοῦ κάκου, καὶ γυρνῶ στὴν γῆν ἀπάνω,
μόνον ἓνα πιά μοῦ μένει — νὰ τὴν πῶ καὶ νὰ πεθάνω...
Κι ὅμως οὔτε αὐτὴ τὴ λέξι δὲ μοῦ δόθηκεν ἀκόμα
νὰ τὴν πῶ — καὶ μοῦ παιδεύει τὴν ψυχὴ μου καὶ τὸ στόμα.
Μήτε κὰν αὐτὴ τὴ λέξι, τὴν ἀπέραντα θλιμμένη,
μήτε τρόπος νὰ τὴ μάθω, μήτε χρόνος δὲ μοῦ μένει.
Κι ἀφοῦ τ' ἄχαρά μου χεῖλη δὲν τὴν πρόφεραν ἀκόμα,
θὰ τὴν πάρω — καὶ σὰν ξένοι θὰ χαθοῦμε μὲς στὸ χῶμα...

...

Ἄν ἡ δική μου ποίησις εἶναι ἴδια μ' αὐτήν, τί στὸ διάβολο περιμένεις — ἔλα, *καρκίνε*, νὰ ξεμπερδεύουμε.

Δεινίας Δικαῖος

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

Φ. ΑΡΓΥΡΙΑΔΗΣ, *Ἡ γραπτή μας γλῶσσα καὶ οἱ δολιο- φθορεῖς της*

Ἡ ἐργασία αὐτὴ τοῦ Φ. Ἀργυριάδη εἶναι ἀξιόλογη, διότι πέρα ἀπὸ τὶς ἀποκαλύψεις ποὺ κάνει, γιὰ μερίδα ἀπὸ τοὺς κατὰ καιροὺς καὶ μέχρι σήμερα διώκτες τῆς ἐλληνικῆς γλῶσσας, τοποθετεῖ ὀρθότατα τὸ κατ' ἐξοχὴν τρωτὸ σημεῖο, τὴν «ἀχίλλειο πτέρνα» τοῦ «γλωσσικοῦ θέματος». Γράφει: «Ἡ γλῶσσα ποὺ μιλοῦμε δὲν διέτρεξε κανένα κίνδυνο — οὔτε διατρέχει σήμερα — ἀπὸ τὶς ἐπιδράσεις καὶ προσμίξεις ξένων λέξεων σὰν συνέπεια ξενικῶν κατοχῶν (λατινοκρατία, τουρκοκρατία, ἀμερικανοκρατία κ.λ.π.)⁽¹⁾, γιατί ἔχει τὴν δύναμη ἢ νὰ τὶς ἀφομοιώνει ἢ νὰ τὶς ἀπορρίπτει. Ἀντίθετα... οἱ διάφορες ἐπεμβάσεις καὶ ἀλλοιώσεις τοῦ γραπτοῦ λόγου (μονοτονικό, φωνητικὴ γραφή) δὲν μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν «πρόοδος», ἀλλὰ, ἀντίθετα, εἶναι πνευματικὴ ὀπισθοδρόμηση, γιατί πρῶτα ἀπομακρύνουν τὴν γλῶσσα ἀπὸ τὴν ἐτυμολογικὴ καὶ ἐννοιολογικὴ τῆς προέλευση καὶ ὕστερα προκαλοῦν μιὰ πνευματικὴ πενία ὑποβιβάζοντάς τὴν σ' ἓνα χρηστικὸ καὶ μόνον ἐργαλεῖο».

Ἡ ἀπομάκρυνση τῆς γλῶσσας ἀπὸ τὴν ἐτυμολογικὴ καὶ ἐννοιολογικὴ τῆς προέλευση πράγματι εἶναι τὸ οὐσιαστικώτερο πλῆγμα εἰς βάρος τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ λόγου. Θὰ σταθῶ ἐδῶ.

Τὶ σημαίνει ὅμως ἀρχαία ἐλληνικὴ γλῶσσα; Τὶ σημασία θὰ εἶχε γιὰ τὴν σύγχρονη διαστημικὴ ἐποχὴ ὁ πανάρχαιος καὶ κλασσικὸς ἐλληνικὸς λόγος; Ἐὰν στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ δὲν δοθοῦν ἀπαντήσεις ἱκανοποιητικὲς, κάθε ἀντιπαράθεση στὸ ὕβριστικὸ ἔργο «τῶν ὀργανωμένων» γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ, δηλαδὴ τὴν ματαίωση τῆς νέας προσφορᾶς τοῦ ἐλληνικοῦ λόγου στὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν νέων Τιτάνων τῆς ἐξουσίας, θὰ ἐπεφτε στὸ κενό! «Ἐναντὶ ἐνὸς κόσμου ποὺ ἀποκαλεῖται «τοῦ πνεύματος» καὶ ποὺ κατ' οὐσίαν εἶναι κόσμος — ὅπως ὁ Μ. Χάιντεγκερ ἔλεγε — μιὰς καλλιεργημένης χρησιμοθηρικῆς ἐξυπνάδας καὶ σὰν τέτοιος ἔχει καταλήξει νὰ εἶναι τὸ διακοσμητικὸ στολίδι ἐνὸς μηχανισμοῦ, ὅπου ἀνάμεσα σὲ πολλὰ ἄλλα λαμβάνεται καὶ αὐτὸς ὑπ' ὄψη, ἐκτίθεται στὴν κοινὴ θέα καὶ χρησιμεύει σὰν ἀπόδειξη οἱ ἐξουσιαστές δὲν ἀρνοῦνται τὴν πνευματικὴ καλλιέργεια καὶ δὲν ἐπιθυμοῦν τὸν βαρβαρισμόν», οἱ -ισμοὶ καὶ τὰ δόγματα, πρέπει νὰ τὸ καταλάβουμε, δὲν χτυποῦνται μὲ ἄλλους -ισμοὺς καὶ δογματισμοὺς. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ξεκαθαρίσουμε πρῶτα ἐμεῖς τὶς θέσεις μας. Ἄν αὐτὸ δὲν τὸ κατορθώσουμε, θὰ παίζουμε συνεχῶς τὸ παιχνίδι τους. Ἀπὸ ἐδῶ πρέπει νὰ ξεκινήσουμε. Ὁ ἀγῶνας ἐναντίον τῶν ὑπονομευτῶν τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ λόγου, ποὺ παρουσιάζονται στὸ εὐρὺ κοινὸ ἀλλὰ καὶ στὸ χῶρο τῆς ἐπιστῆμης ὡς βαρύγδουποι σοφοὶ καὶ προοδευτικοὶ ποὺ κόπτονται, ὡς ἐκ τούτου, γιὰ τὴ μόρφωση τῶν ἐλλήνων καὶ τὴν εὐτυχία τους, διὰ τῆς καταργήσεως τῶν τόνων, τῆς προσθήκης νέων φθόγγων καὶ τῆς ἀλλαγῆς τοῦ ἀλφαβήτου μὲ τὸ λατινικόν, πρέπει νὰ τὸ κατανοήσουμε, εἶναι ἀνισοκ! Τὸ μὲν εὐρὺ κοινὸ δίκαια μπορεῖ νὰ τὸν ἐκλάβει σὰν διαμάχη μεταξὺ λογίων. Οἱ δὲ μὲ τὶς ἐπιστῆμες, ἀσχολούμενοι, σὰν ἐπιστημονικὲς ἀντιθέσεις, ὅπου ὁ «προοδευτισμός» συγκρούεται μὲ τὴν συντήρησιν! Ἐτσι τὸ θέμα παίρνει πολιτικὴ χροιά καὶ ἐξαφανίζεται κάτω ἀπὸ τὴν φλυαρία ποὺ ἔχει δῆθεν μορφὴ ἐπιστημονικὴ. «Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐπιστήμη — ἔλεγε ὁ Χάιντεγκερ — καμμιά ἀφύπνιση τοῦ πνεύματος δὲν ξεκινάει. Ἐνα τέτοιο ἄλλωστε

(1) Νομίζω, ὅτι ὁ συγγραφέας γράφει «λατινοκρατία» ἀποφεύγοντας νὰ γράψει Ρώμη καὶ Βυζάντιο. Γιὰ τὴν «τουρκοκρατία» δὲν ὑπάρχει παρανόηση, ἀλλὰ μὲ τὴν «ἀμερικανοκρατία» τί θέλει ἄραγε νὰ δηλώσει, τὴν γλῶσσα, τὴν μουσικὴ ρόκ ἢ τὴν μόδα; Αὐτὰ μπορεῖ νὰ θεωρηθοῦν ξενικὴ κατοχὴ;

ξεκίνημα δὲν τὸ θέλει οὔτε ἡ ἴδια».

Θὰ ἐκφράσω, μετὰ ταῦτα, τὶς σκέψεις μου γύρω ἀπὸ αὐτὸ τὸ οἰκουμενικὸ καὶ ὄχι μόνον ἑλληνικὸ θέμα:

(α) Θεωρῶ ἀναγκαῖο νὰ ἀνευρεθοῦν, συγκεντρωθοῦν, μελετηθοῦν, ἐρμηνευθοῦν καὶ ἐκδοθοῦν ἐκ νέου κατ' ἀρχὴν ὅλα τὰ κείμενα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας. Ἡ ἀναζήτησις νὰ ἐπεκταθεῖ σ' ὅλες τὶς βιβλιοθήκες, κρατικές καὶ ἰδιωτικές ἐδῶ καὶ στὴν ἀλλοδαπή. Εἶναι ἀπαράδεκτο νὰ ἀναζητοῦνται καὶ σήμερα τὰ αὐθεντικά κείμενα στὶς ξένες βιβλιοθήκες καὶ νὰ ἐκδίδονται ἀκόμη μόνον ἀπὸ ξένους οἴκους. Οἱ γνωρίζοντες τὰ *κυκλώματα* τῶν βιβλίων δίκαια ἀνησυχοῦν.

(β) Θεωρῶ ὡς βάση τῆς ὅλης ἐργασίας τὴν ἐπανεκδοσὴ Λεξικοῦ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας μὲ ἐργασίες ἀποδεικνύουσες τὸ αὐτοφυὲς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ τὴν ἐκτεταμένη σχέσιν αὐτῆς μὲ τὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ τὴν ἑλληνικὴ φύσιν. Μὲ τὶς ἐργασίες αὐτὲς θὰ ἀποδειχθεῖ ἡ ἐτυμολογικὴ καὶ ἐννοιολογικὴ ἐπίσης συνέχισις τοῦ γραπτοῦ νεότερου λόγου.

Ἡ σημασία τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν εἶναι τεράστια γιὰ ὅλους τοὺς λαοὺς. *Πρῶτον*, διότι θ' ἀποκαλυφθοῦν δι' αὐτῆς οἱ μηχανισμοὶ τῆς φύσεως στὸν σχηματισμὸ τῆς τελειότερης γλώσσας. *Δεύτερον*, διότι θὰ ἀναβλαστήσει μέσα ἀπὸ τὴν κωδικότητα τῶν λέξεων ἡ ἀπέραντη σοφία τῶν χιλιετιῶν, ποὺ εἶναι ἐμφυτευμένη μέσα σὲ κάθε λέξη. *Τρίτον*, διότι μὲ τὴ μελέτη τῆς πανάρχαιας καὶ κλασσικῆς ἑλληνικῆς γραμματείας, συνεπικουρούμενοι ἀπὸ τὴν ἀναλυτικὴ καὶ συνθετικὴ ἐργασία ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ λεξιλογίου, θὰ μπορούσαμε νὰ ἐπανατοποθετήσουμε ἱστορικὰ τὰ «*ἀνθρώπεια*», ὥστε νὰ παύσουν οἱ πλαστογράφοι τῆς ἱστορίας νὰ ἐρμηνεύουν κατὰ τὶς θελήσεις τοὺς τὴν πολιτιστικὴ προσφορὰ τῶν λαῶν. *Τέταρτον*, θὰ ἀνασχηματίσαμε τὸν πρῶτο μεγάλο ἀνθρώπινο οἰκουμενικὸ πολιτισμὸ καὶ θὰ διαπιστώναμε ἐκ τῆς συγκρίσεως αὐτοῦ μὲ τὸν σημερινὸ τὰ αἰτία τῆς σφαλερῆς πορείας τῆς ἀνθρωπότητας, δηλαδὴ τὰ αἰτία τῶν κυκλικῶν ἢ παλινδρομικῶν ἐπαναλήψεων στὸν κοινωνικὸν ἀνθρώπινο βίον, τῆς δογματοποίησης στὴ σκέψιν καὶ τῆς μαζοποίησης, ποὺ τείνουν νὰ μετατρέψουν τὴν ἱστορικὴ ἀνθρωπότητα σὲ φυσικὴ ἀγέλη ζώων. *Πέμπτον*, μὲ τὴν πανάρχαια καὶ κλασσικὴ σκέψιν θὰ ἀποκτούσαμε συνείδησιν τοῦ ἐν δυνάμει συμπαντικοῦ γίνεσθαι, ποὺ ἐκφράζεται συγχρόνως ὡς νοεῖν καὶ εἶναι. Μὲ αὐτὴ τὴ συνείδησιν θὰ ἐπανασυνδέαμε τὴν ἐπιστήμην μὲ τὸ ἀφυπνίζον αὐτὴν φιλοσοφικὸν πνεῦμα, ποὺ εἶναι ἀπαραίτητο στοιχεῖον γιὰ τὴν «πορεία» τῆς ἱστορικῆς ἀνθρωπότητας [ὁ ἀνθρώπος εἶναι θνητὸς — ἡ ἀνθρωπότητα εἶναι ἀθάνατη] καὶ τὸν «σκοπὸν» αὐτῆς τῆς πορείας στὴ σημερινὴ διαστημικὴ μας ἐποχὴ.

Πρέπει ἀκόμη ν' ἀντιληφθοῦμε ὅτι ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη ἀνὴκει σ' ἓνα ἄλλο πανάρχαιο, χαμένο πολιτισμὸ καὶ μπορεῖ μὲν, μὲ τὰ ἐν σπέρματι πορίσματα ἐκεῖνου, ν' ἀπέκτησιν τὴν ἱκανότητα νὰ ἐπινοεῖ ἠλεκτρονικοὺς ὑπολογιστές, δὲν ἔχει ὅμως τὴν παράδοση (ἡθος - ἔθος) τῶν διαδικασιῶν αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ, τὴν συνείδησιν δηλαδὴ τῆς ὑποστάσεως τῆς ἰσχύος ποὺ ἀπέκτησε, διότι στερεῖται τῶν συμπερασμάτων ἐκεῖνων καὶ τῆς βακτηρίας τοῦ Διὸς - λόγου γιὰ αὐτὴ τὴν ἀνευ τέρματος πορεία πρὸς ἓνα «πέρα» ἀδιανόητο σὲ μᾶς. Ἐτσι κατέχουσα ἀδικαιολόγητα μιὰ τεράστια ἰσχύ εἶναι δυνατόν νὰ τὴν στρέφει καὶ ἐξαφανίνει τὴν ἐπὶ τοῦ πλανήτου μας ζωὴ. Τέλος ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ γλώσσα ὄχι μόνον δὲν ἔπρεπε νὰ ὑφίσταται διωγμούς, ἀν γνωρίζαμε τὴν τεράστια σημασίαν της, ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε νὰ κηρυχθεῖ ὡς τὸ μοναδικὸ ἀκέραιο μνημεῖον πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητας καὶ ἱκανὴ νὰ καλύψει τὸν χαμένο χρόνον στὴν ἀνθρώπινη δημιουργία. Χρόνον, ποὺ μπορεῖ νὰ καταστεῖ μοιραῖος γιὰ τὴν ὑπόστασιν τῆς ζωῆς ἐπὶ τοῦ πλανήτου μας.

Θὰ κλείσω αὐτὸ τὸ σύντομο σημείωμα, ποὺ ἔγραψα ἐξ ἀφορμῆς τοῦ μικροῦ ἀποκαλυπτικοῦ βιβλίου γιὰ τοὺς δολιοφθορεῖς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας τοῦ Φ. Ἀργυριᾶδη, μὲ τοὺς λόγους ἐνὸς σύγχρονου σοφοῦ, ποὺ δυστυχῶς ἔθεσε τέρμα ὁ ἴδιος στὴ ζωὴ του, ἐπειδὴ ὑπέφερε ἀπὸ ἀνίατη καὶ ἐπώδυνη ἀσθένεια. Ἀναφέρομαι στὸν σοφὸ μελετητὴ Ἀρθουρ

Καϊσλερ. «Είχαμε μάθει να δεχόμαστε — έλεγε ο Καϊσλερ — το πρόσκαιρο του ατόμου, αλλά ήταν δεδομένο το αθάνατο του ανθρώπου σαν είδους. Αυτή η πίστη έπαψε να ισχύει. Πρέπει να αναθεωρήσουμε τα αξιώματά μας. Δεν είναι εύκολο!... Προηγείται μια περίοδος επώασεως, πριν μια καινούργια ιδέα συγκεκριμενοποιηθώ στο μυαλό. Το δόγμα του Κοπέρνικου, που κατά τόσο δραματικό τρόπο υποβίβασε την θέση του ανθρώπου στο σύμπαν, χρειάστηκε περίπου έναν αιώνα, μέχρι που να συνειδητοποιηθώ από τους Εύρωπαίους. Ο νέος υποβιβασμός του είδους μας από αθάνατο σε θνητό είναι πολύ πιο δύσκολο να απομωθωθεί. Μονάχα μια μειοψηφία έχει συνείδηση του γεγονότος ότι από τότε που ο άνθρωπος άνοιξε το πυρηνικό κουτί της Πανδώρας, αυτός σαν είδος ζει πλέον υπό προθεσμία».

Πότε άραγε οι υπεύθυνοι πνευματικοί άνθρωποι του τόπου αυτού θα ύψώσουν την φωνή τους και θα αναλάβουν τις ευθύνες τους;

H. A. T.

ΛΑΜΠΡΟΣ ΝΤΟΚΑΣ, *Η Γνώση και η Αλήθεια*

Στήν σημαντική αυτή γνωσιολογική πραγματεία του ο καθηγητής της Μαθηματικής Άναλύσεως στο Πανεπιστήμιο Πατρών κ. Ντόκας επιδιώκει σφαιρική προσέγγιση του προβλήματος της γνώσης και της αλήθειας με άφετηρία την ανάλυση των μαθηματικών δομών και των μαθηματικών χώρων. Κινούμενος σ' ένα άξονα ιστορικών αντιστοιχιών προσφέρει συνοπτική εικόνα της εξέλιξης της μαθηματικής επιστήμης έπισημαίνοντας και τις παράλληλες εξελίξεις στην σφαίρα της φιλοσοφίας της γνώσης σ' ένα επίπεδο ισομορφικών ή άνισομορφικών συσχετίσεων. Η διανόηση —σύμφωνα με τον συγγραφέα— που ύπηρετεί κάποια πολιτική σκοπιμότητα σε βάρος της ανθρώπινης γνώσης είναι ένοχη πνευματικής απάτης, αφού η αλήθεια δεν έμποδίζεται από καμμία ανθρώπινη βούληση. Βασική παραδοχή στην ανάπτυξη του έργου είναι, ότι η διάκριση του κόσμου σε πνεύμα και ύλη είναι κίβδηλη, καθώς γίνεται σχεδόν αδύνατο να ξεχωρίσουμε την πνευματική εκδήλωση από την υλική έκφραση.

Στο Α' κεφάλαιο του έργου αυτού ο καθηγητής κ. Ντόκας περιγράφει την εξέλιξη της μαθηματικής σκέψης, από το έπιβλητικό λογικό οικόδομημα του Εύκλειδη μέχρι την λογική των άπειρων συνόλων, έπισημαίνοντας ιδιαίτερα την δυνατότητα εφαρμογής των άρχων της λογικής και στον άπειρο χώρο, με τους περιορισμούς που προέρχονται από τις αδυναμίες της πεπερασμένης έπαλήθευσης. Το μαθηματικό μοντέλο, σύμφωνα με τον συγγραφέα, προσφέρει την δυνατότητα διέλευσης σε νέες μορφές σκέψης, δηλαδή σ' ένα καινούργιο διάλογο με την φύση και με βασικά του στοιχεία την πιθανότητα και την άπελευθέρωση από έννοιες που γεννήθηκαν σε διαφορετικές πραγματικότητες. Η άπελευθέρωση του λογικού από τις άμεσες πραγματικότητες εξασφαλίζει στο ανθρώπινο πνεύμα μοναδικές δυνατότητες για την συνειδητοποίηση της πραγματικότητας.

Η μη αντιφατικότητα των προτάσεων σ' ένα αξιωματικό σύστημα —ύποστηρίζει ο κ. Ντόκας— έλαύνει στην σύλληψη μιάς περιορισμένης αλλά πλήρως καθορισμένης έννοιας της αλήθειας, δεδομένου ότι μια πρόταση είναι αληθινή μόνο σ' ένα αξιωματικό σύστημα ή όταν η πρόταση λαμβάνει την τιμή «αλήθεια» (σε διτιμικό λογικό μοντέλο) ύστερα από αποδεικτική διαδικασία. Ο περιορισμός όμως της αντίληψης αυτής συνίσταται στο γεγονός ότι δεν εξασφαλίζει το μονοσήμαντο της τιμής «αλήθεια» σε μια πρόταση, αλλά είναι συνάρτηση του χώρου που αναφέρεται (π.χ. μια πρόταση ένδέχεται να είναι αληθινή στον μετρικό και όχι αληθινή στον ύπερμετρικό μαθηματικό χώρο). Ο περιορισμός αυτός οδηγεί τον συγγραφέα στην διαπίστωση ότι, αν η μη αντιφατικότητα της μαθηματικής αλήθειας δεν ήταν περιορισμένη από την δομή, τότε ο μαθηματικός όρισμός

θά ήταν απόλυτα ικανοποιητικός και οι μαθηματικές αποδείξεις θά οδηγούσαν στην αλήθεια.

Ο υπερβατικός χαρακτήρας του προβλήματος της γνώσης —υποστηρίζει ο συγγραφέας— προσδιορίζεται από την όριακή έννοια της απόλυτης αλήθειας, ενώ από την άλλη μεριά, ο υπερβατικός χώρος, σαν μέρος του συνόρου του αισθητικού κόσμου και ξένος προς κάθε μεταφυσικό στοιχείο, αποτελεί το μεταβαλλόμενο φυσικό όριο του αισθητού. Η συνέπεια των λογικών σχημάτων που εκφράζουν την εμπειρία μας, ή συμφωνία που διαπιστώνεται στην λειτουργία των μαθηματικών μοντέλων, σε συνδυασμό με την εμπειρική επαλήθευση θεωρητικών αποτελεσμάτων που οδηγούν σε προβλέψεις και σε ανακαλύψεις στο κόσμο των φαινομένων αυξάνουν την πειθώ τόσο για την ύπαρξη του όντος όσο και για την δυνατότητα προσέγγισης της αλήθειας. Από την άλλη μεριά, έπειδη η έννοια της αλήθειας όρίζεται (τόσο στη μαθηματική ανάλυση όσο και στις πειραματικές έπιστήμες) σαν όριο, αυτό που γνωρίζομεν συνιστά πεπερασμένη προσέγγισή της, με την έννοια ότι η απόλυτη αλήθεια βρίσκεται μέσα στο άπειρο πλήθος προσεγγίσεων.

Η άμεση εμπειρία —καταλήγει ο συγγραφέας— είναι ανεπαρκής ή έσφαλμένη, ενώ η έπιστημονική σκέψη, παραγωγική της γνώσης καθώς είναι, διασφαλίζει την απόλυτη λογική, με δυνατότητα επαγωγικών προβλέψεων φαινομένων στο κλασσικό αίτιοκρατικό σύστημα ή στο φάσμα των πιθανοτήτων. Ένώ το κοσμοείδωλο συνειδητοποιείται κάτω από μιá πολυμορφία ανεξαρτήτων λογικών σχημάτων, που εκτείνόμενα ή συμπληρωνόμενα ίσομορφικά ελαύνουν στην αποκάλυψη της κοσμικής ένότητας, στο μέτρο που είναι αδύνατη ή απόδειξη του αντικειμενικού κόσμου, ο αντικειμενικός κόσμος είναι υπερβατικός. Ο συγγραφέας περατώνει το έργο του με την πρόταση ότι με κανένα τρόπο δέν μπορούμε να φθάσουμε στην απόλυτη γνώση, όριακή καθώς είναι (έστω κι αν το όριο της μπορεί να μεταβάλλεται), ενώ η πορεία μας προς την γνώση δέν είναι παρά μιá διαδοχή πεπερασμένων συνόλων διαφορετικών πραγματικοτήτων.

Το ύψηλόν τους και έπιστημονικής έμβελείας έργο αυτό του κ. Ντόκα, έλεύθερο από άξιοκρατικές κρίσεις καθώς είναι, καλύπτει ένα κενό στην σύγχρονη έλληνική έπιστήμη. Αποτελεί καθεαυτό έπιχείρημα, ότι η σύγχρονη έλληνική έπιστήμη διατηρεί εκπροσώπους του γνήσιου έπιστημονικού σκέπτεσθαι, σε μιá έποχή που η πολιτική δογματοποιμένη μερίδα των ύπηρετούντων την «άνεπιστήμη» στα άνωτάτα εκπαιδευτικά ιδρύματα της χώρας, έχει ένεργοποιηθεί σε αντίδραση προς την έλευθερία του ανθρώπινου πνεύματος και την έπιστημονική δεοντολογία.

Μανώλης Μαρκάκης

Η καταγωγή των Έλλήνων και ο Φαλμεράϊερ

Προκειμένου να διακριθώθει έπιστημονικά και τεκμηριωμένα η προέλευση ενός λαού, χρησιμοποιούνται οι γνώσεις και οι τεχνικές διαφόρων έπιστημονικών κλάδων και διασταυρώνουν πορίσματα πάνω στο θέμα ή ανθρωπολογία, ή λαογραφία, ή έθνογραφία, ή γλωσσολογία, ή ιστορία, ή αρχαιολογία, ή φυσικομαθηματική, ή άτομική φυσική, ή στατιστική κλπ. Αντί όλων αυτών, ο γερμανός Φαλμεράϊερ καβάλησε ένα γαϊδουράκι το 1823 και αρχίζοντας από το Άγιον Όρος κατηφόρησε στην Πελοπόννησο, για να διαπιστώσει «όπτικώς και ακουστικώς» ότι δέν υπάρχουν οι ψηλοί, ξανθοί, λευκοί Έλληνες που περιγράφει ο Όμηρος, αλλά άντ' αυτών κυκλοφορεί στον έλληνικό χώρο κάποιος λαός από κουρελήδες και υποσιτισμένους φουστανελλάδες, που δέν μιλάει αρχαία ελληνικά, αλλά δεκάδες ακαταλαβίστικα ιδιώματα και ντοπιολαλιές αλβανικής και σλαβικής προέλευσης.

Βέβαια η άνθελληνική θέση του Φαλμεράιερ έχει απορριφθεί από εκατονταετίας και πλέον από τον ιστορικό Παπαρρηγόπουλο και, στον αιώνα μας, από σπουδαίες μελέτες ειδικών, όπως π.χ. των διάσημων γλωσσολόγων Χατζηδάκι και Τριανταφυλλίδη, του ανθρωπολόγου Α. Πουλιανού, του λαογράφου Κ. Ρωμαίου κλπ. Αυτό όμως που ξενίζει εν προκειμένω είναι, γιατί βρυκολάκιασε ξαφνικά ο Φαλμεράιερ, μιάς και όριστικά έχει ταφεί η συνείδηση των Έλλήνων. Γιατί εκδόθηκαν προσφάτως για πρώτη φορά στα ελληνικά τρία βιβλία γύρω από τον ύποπτο Φαλμεράιερ. Τι σκοπούς επιδιώκει το αντιεπιστημονικό, παραπλανητικό και άνθελληνικό κατασκευασμά του περί της καταγωγής των Ελλήνων. Πάντως εμείς θα έχουμε τα μάτια μας όρθανοίχτα για κάθε ενδεχόμενο. Χαλεπές μέρες άλλωστε περνάμε.

Σπύρος Νόνικας

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΟΥΤΖΟΥΡΗΣ, 'Η Άρμοστία των Νήσων του Αιγαίου Πελάγους στα χρόνια της Έλληνικής Έπανάστασης (μελέτημα), Εκδ. Συλλόγου προς Διάδοσιν Ώφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1984.

Γνωστός και έμπειρος μελετητής και ιστορικός ο κ. Ι. Μουντζούρης μετά την τόσο εμπεριστατωμένη εργασία του για τον συμπατριώτη του φιλόσοφο και στοχαστή Βενιαμίν τόν Λέσβιο έρχεται με την πιο πάνω εργασία του να ρίξει άπλετο φώς σε μιάν όχι πολύ γνωστή πτυχή της ελληνικής έπαναστάσεως. Πρόκειται για την προσπάθεια της ελεύθερης ελληνικής πολιτείας να ένωματώσει στον κορμό της τα νησιά του Αιγαίου. Συγκεκριμένα, αναλύει λεπτομερικά όλα τα γεγονότα και τα αποδειχτικά στοιχεία, της Άρμοστίας των Νήσων του Αιγαίου Πελάγους, που νομοθετήθηκε από την Προσωρινή Διοίκηση τόν δεύτερο χρόνο της Έπανάστασεως και εφαρμόστηκε στα ελεύθερα νησιά. Είναι χαρακτηριστική τούτη η προϋπόθεση: "Όλος ο αΐγιοπελαγίτικος χώρος θεωρήθηκε ελεύθερος, πυρ' όλο που όλοι γνώριζαν πώς δέν ήτανε ούτε στην επιθυμητή έκταση ούτε είχαν ακόμα έμπεδωθεί σ' αυτόν οι συνθήκες ασφαλείας και άπρόσκοπτης διακίνησε. Άκριβώς αυτή ήταν και η αίτια που ό θεσμός της Άρμοστίας γρήγορα άτόνησε. Μπροστά στις άβέβαιες συνθήκες που επικρατούσαν, την παρουσία του τουρκικού στόλου, τις δυσκολίες της συγκοινωνίας, τις ιδιοτυπίες των νησιών και των κατοίκων τους, οι άρμοστές δέν κατόρθωσαν σ' όλες τις περιπτώσεις να εντάξουν τα νησιά στην ελληνική Διοίκηση και να προσφέρουν τ' άγαθά της εϋνομίας και της δικαιοσύνης στους άνήσυχους νησιώτες. Άκριβώς αυτή την σύνθεση επιχειρεί ο κ. Μουτζούρης. Έξι ιστορώντας μας με γλαφυρότητα και γνώση όλα όσα προηγήθηκαν, έπα-

κολούθησαν και συνέβησαν δίνει μιάν ολοκληρωμένη εικόνα της περιοχής και των εξαιρετικά δύσκολων συνθηκών που επικρατούσαν. Με κύριο βιβλιογραφικό άξονα τ' άπομνημονεύματα του Κ. Μεταξά, τού επιφανέστερου από τούς τέσσερις άρμοστές, μαζί με τόν έργο του Βενιαμίν τού Λέσβιου και μιά σειρά άγνωστα ως τώρα άλλα και γνωστά έγγραφα από τα Γενικά Άρχεία του Κράτους και άλλες πηγές (όπως τόν Άρχείο της "Υδρας και των Σπετσών) δια φωτίζει και διεξονυχίζει, προς όλες τις πλευρές, τόν δύσκολο αυτό θέμα. Χωρίς άμφιβολία ή μελέτη αυτή, που παρουσιάζει μιά από κάθε άποψη πληρότητα και άπόλυτη βιβλιογραφική τεκμηρίωση, είναι μιά θετική συμβολή στην μελέτη του Άγώνα στον χώρο του Αιγαίου Πελάγους, που τόσες άγνωστες πτυχές, ακόμα και σήμερα, παρουσιάζει. Είναι μιά ύποδειγματική επιστημονική εργασία, ένα ιστοριοδικό επίτευγμα, που τιμά τόν συγγραφέα και την ελληνική επιστήμη.

— Ε. Γ. Ρόζος.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ: 'Εξί Κύπριοι Ποιητές (κριτικά δοκίμια), σελ. 48, Λευκωσία 1985.

Καταξιωμένος πνευματικός εργάτης ό ποιητής Κ. Χ. συγκεντρώνει σε ένα βιβλίο τις αναλύσεις του για τόν έργο ξι Κυπρίων ποιητών (Λ. Γιαννίδη, Πυθ. Δρουσιώτη, Ξ. Λυσιώτη, Α. Ροδίνη, Γ. Φάνου και Α. Παυλίδη), που είχαν δημοσιευτεί σε διάφορα λογοτεχνικά περιοδικά της Κύπρου. Άγάπη, σοβαρότητα, αλλά και αυστηρό κριτικό μάτι ξεχωρίζει άμέσως τή γραφή του, που άποτελεί συμβολή στη γνωριμία μας με τούς ποιητές της μαρτυρικής μεγαλονήσουν.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΒΑΣΑΡΔΑΝΗΣ, Σκίτσα Μεγάλων (μελετήματα), Αθήνα, «Δρυμός» 1985.

Σε 27 προσωπικότητες από τόν κόσμο τού

πνεύματος, της τέχνης και της φιλοσοφίας είναι αφιερωμένο το βιβλίο αυτό. Μ' ένα πειστικό, απλό και σύντομο λόγο ο συγγραφέας εξηγεί όχι μόνο γιατί τους «πίστεψε», αλλά και τι βρήκε σ' αυτούς το ιδιαίτερα ξεχωριστό και τὸ ἀνεπανάληπτο. Μ' άλλα λόγια, επιχειρεί γιὰ λογαριασμό μας και μιὰ μύηση στὰ μυστικά της σκέψης ἀλλὰ και της προσφοράς τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν, πού, πραγματικά, παρουσιάζει ἐνδιαφέρον. Ἀπρὸ κατάληπτος ὁ ἴδιος, μ' εὐρύτητα πνεύματος, μᾶς δίνει, ἀπὸ τὴν προσωπική του ὀπτική γωνία, μιὰ συνοπτική εἰκόνα της κάθε μιᾶς ἀπὸ τίς μεγαλοφυΐες αὐτές, ζυγίζει τὴν προσφορά τους καὶ προχωρεῖ, πολλές φορές, σὲ πρωτότυπες παρατηρήσεις. Οἱ ἐπικρίσεις δὲν λείπουν, ὅπως δὲν λείπουν οὐτὲ τὰ σχόλια, οἱ συναγωγές συμπερασμάτων γιὰ τὰ αἰώνια προβλήματα τοῦ κόσμου μας, πού ὁ συγγραφέας τὰ βλέπει ἄλλοτε μὲ βαθύτατη κριτικότητα, ἄλλοτε μὲ χιούμορ καὶ, συχνότατα, μὲ κατανόηση καὶ ἀνεχτικότητα. Συνοψίζοντας μποροῦμε νὰ πούμε, πὼς στὰ σύντομα αὐτὰ βιογραφικά του σημειώματα ὁ κ. Βασαρδάνης πέτυχε καιριότητα καὶ καθαρότητα σύλληψης τῶν ὑψηλῶν, ὀριακῶν θάλεγα, χαρακτηριστικῶν τους γνωρισμάτων. Ἐκεῖ ἀκριβῶς ἔγκειται καὶ ἡ ἀξία τοῦ ἔργου: Μᾶς εἶπε καίρια καὶ καινούργια πράγματα (καὶ κυρίως μᾶς κέντρινε νὰ σκεφθοῦμε) γιὰ ποιητὲς καὶ φιλοσόφους, πού νομίζαμε ὅτι εἶχε ἐξαντληθεῖ τὸ ἐνδιαφέρον μας γι' αὐτούς. Μᾶς δίδαξε τέλος, πὼς ἡ πραγματική μεγαλοφυΐα κεντρίζει αἰώνια τὴν ἀνθρώπινη περιέργεια καὶ προβληματίζει ὄχι μόνο μὲ τὸ ἔργο της ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ της, πού, συχνά, εἶναι μιὰ συναρπαστική περιπέτεια ὅσο καὶ μιὰ ἐναγώνια βίωση ἀφιερωμένη στὴν ἀναζήτηση, τὴ δημιουργία καὶ ἐρμηνεία τοῦ μέσου καὶ ἔξω κόσμου καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ φαινομένου της ζωῆς καὶ της ὑπαρξῆς, τοῦ μέγιστου καὶ τοῦ πρώτου μυστηρίου πού μέσα του ζοῦμε καὶ μέσα του πεθαίνουμε. — Ε. Γ. Ρ.

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΖΑΔΕΣ, *Στὴ θέση τοῦ ἄλλου (νουβέλα)*, Ἀθήνα 1983, σελ. 144.

Ὁ Δημοσθένης Ζαδὲς συγκαταλέγεται στοὺς πιὸ γοητευτικούς παραμυθῶδες τῆς νεότερης πεζογραφίας μας. Μὲ τὴ νουβέλα του *«Στὴ θέση τοῦ ἄλλου»* ἐπαναβεβαιώνει τὸν ἑαυτό του: εἶναι ὁ συγγραφέας πού προκαλεῖ, πού ρισκάρει, ὁ κυβευτής πού παίζει στὰ ζάρια τὴν καλὴ του φήμη, τὸ κύρος του — πού βιάζει κάθε στιγμή τὴν ἴδια του μαεστρία. Μὰ δὲν εἶναι μόνον αὐτά. Ὁ λόγος τοῦ Δημοσθένους Ζαδὲ εἶναι κάτι πολὺ περισσότερο μιᾶς ἀφήγησης, ἐνὸς μύθου, μιᾶς θέσης: οἱ σελίδες του γίνονται, ὄχι σπάνια, σελί-

δες ἀρχαιοελληνικῆς τραγωδίας, σελίδες φιλοσοφικοῦ δοκιμίου! Ἡ εἰσαγωγή του σὲ ἄτυπες κοινωνικὲς περιπλοκές, στὸν ἀπύθμενο ζόφο τῆς ἀνθρώπινης ἀτομικῆς ἰσοπεδωτικῆς θέασης, στὸ ἀτέλειωτο ἀδιέξοδο δραματικῶν καταστάσεων (ὅταν βιάζεται ἡ Ζωὴ — ὅταν ἡ εὐτελὴς, συμβατικότητα μπλέκεται στὰ πόδια τῆς φύσης) πού τσακίζουνε νεῦρα, πνεῦμα, ψυχὴ, εἶναι εἰσαγωγή πεζογράφου - ψυχαναλύτη. Εἶναι εἰσαγωγή ἀκούραστου ἐρευνητοῦ - μελετητοῦ - ὀργάνου, λές, μετρητοῦ τοῦ πόσο μπορεῖ ν' ἀνθέξει ὁ ἄνθρωπος στὸν ὑπερβατικὸ φόρτο — ὅταν καταστάσεις καὶ πράγματα τῶν συνθλίβουν! — δ. δ.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΟΚΑΛΗΣ, *Οὐτοπία (ποιήματα)*, Ἀθήνα 1985, σελ. 64.

Εἶναι ἡ δωδέκατη ποιητικὴ συλλογὴ πού παρουσιάζει ὁ Ἀνδρέας Σόκαλης, καθηγητὴς τῆς Φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιό τοῦ Καίμπριτζ καὶ ἐξαίρετος πνευματικὸς ἄνθρωπος. Στοχαστικὸς καὶ γειωμένος, ὄνειρικός καὶ ἐν ἐγρηγόρει, ἀρχαιολάτρης καὶ συγκαιρινός, Ἀπολλώνιος καὶ Διονυσιακὸς δὲ συμπύκνωση λυρισμοῦ καὶ γνώσης, δίνει τὰ 51 τραγούδια τῆς συλλογῆς του. Καὶ εἶναι πολλὰ καὶ σημαντικὰ ὅσα λέει μὲ κατασταλαγμένη καὶ διαυγὴ σκέψη καὶ καθαρὴ φωνή· καὶ, βαθιὰ ἀνθρώπινος, διαπιστώνει καὶ σαρκάζει: *«Κάθε φορὰ γιὰ «τελευταῖο» πόλεμο μιλάνε / τῆς γειτονιάς τὸν ἀνθρωπάκο ξεγελᾶνε / ... / πὼς δὲν πετᾶνε τρομαγμένα γιὰ τ' ἀστέρια / τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Πνεύματος / τὰ κοιμισμένα τόσα χρόνια περιστέρια»*. Ὅμως καὶ γιὰ τὰ ὠραῖα ἔχει δεῖξει τὸ λόγο του: *«Αὐλήτριες, χορεύτριες, παρθένες / πάνω σ' ἀγγεῖα ἀττικά ἀρχαῖα / δὲν εἶστε μακρινές γιὰ μέ καὶ ξένες / Ζεῖτε σ' ἐφηβικά κορμιά ὠραῖα / ... / ψηλές, λιγνές, στὸ ὄνειρο δοσμένες»*.

Ὡραία ποίηση καὶ μεστή. Ἀς τὴν χαροῦν ὅσοι τὴν ἀγαπᾶνε. — Κ. Π. Μ.

ΕΛΕΝΗ ΑΡΓΕΣΤΗ, *Μονόλογος μὲ τὸ χρόνο (ποιήματα)*, Ἀθήνα 1984, σελ. 48.

Παράξενα πράγματα; Ὁχι, διόλου! Τὰ πάντα ἔχουν τὴν ἐξήγησή τους, ὅλα γίνονται ἀπλά, εὐκόλα, κατανοητά, ἂν ἐξετασθοῦν μὲ προσοχὴ καὶ μεθοδικότητα. Ἡ κ. Ε. Ἀργέστη γιὰ πολλὰ χρόνια ἔψαχνε γιὰ τὸν ἑαυτό της, γιὰ τὸ δρόμο πού θὰ τὴν ἐβγαζε στὴν ἀγιότητα τῆς ποίησης. Δὲν τὰ κατάφερνε... Γυναίκα «μὲ σπασμένο τὸ φτερό», ἐνέδιδε σὲ τρόπους συναισθηματικούς, ἀναζητοῦσε τὰ πρότυπα της σὲ συγκεκριμένους χώρους: ἐκεῖ πού ἡ συναισθηματικὴ ἦττα καὶ οἱ

ἀξιολογήσεις ξένων πρὸς τὸ λόγο φορτίσεων τὴν ξεστράτιζαν, τὴν καθήλωναν καὶ περιδίνιζαν — ἀχυρο αἰχμαλωτισμένο σὲ κυκλώνα... Πῶς; Λὲς «τὴν πόρτα» (ὄχι «τὴ πόρτα»); Λὲς «τὸ λόγο» (ὄχι «τὸ λόγον»); Ἄ, ἐν τάξει, παιδί μου, σὲ καταλάβαμε... Μᾶς καταλάβανε πράγματι! Σὲ τούτῃ τὴν καταδικασμένη Χώρα, ποὺ φορτίσαμε ἀκόμα καὶ τὴν ὑπέρτατη γλωσσικὴν αἴσθησι μὲ πολιτικὴ σκοπιμότητα, μᾶς... καταλάβανε: εἴμαστε οἱ μιανοῖ... καθαρευουσιάνοι φασίστες, οἱ ἐκμεταλλευτὲς καὶ προδότες τοῦ λαοῦ. Τίμημα θάνατος!... Πῶς λοιπὸν θὰ ἐπείθετο μιὰ νέα κοπέλα, μιὰ, σὲ συναισθηματικὴ σύγχυση, καινούργια ποιήτρια; Πῶς θὰ πρόσεχε, πῶς θὰ ἐπέλεγε τὰ θετικὰ στοιχεῖα στὸ λόγον ἐνὸς τέτοιου «ἐχθροῦ τοῦ λαοῦ»; Ποῦ λέει «ἀσύλληπτη» (ὄχι «ἀσύλληπτη»), «ἐναγώνια» (ὄχι «μὲ ἀγωνία»), «διαφεύγουσα» (ὄχι «ποῦ διαφεύγει»), «ὑπερφίαλο» (ὄχι «πολὺ περήφανο»), «σχοινοβατεῖ» (ὄχι «περπατεῖ στὸ σκοινί») — «διασπάσεων», «ἐκπαγλη», «διαλάμψεις», «κραταιές», «ἀνέκκλητη», «κεραύνιες» (ὅλες φοβερὲς ἀντιλαϊκὲς λέξεις, ἀποβλητέα μιάσματα, ρύποι, μολύσματα)... Δὲν τὰ κατάφερνε ἡ κ. Ἀργέστη. Μὰ νὰ τώρα! Ἀμέσως, μόλις μπόρεσε νὰ ἀγνοήσει ὅλες αὐτὲς τὶς ἡλίθιες κατηλώσεις κι ἀναστολές, ἔγιναν τὰ φτερά της — ἤδη πετάει στὸν ὀλοκάθαρο, στὸν ξάστερο οὐρανὸ τῆς ποιήσεως: ἡ λόγια μορφὴ τῶν μόλις ἀναφερθεῖσάντων λέξεων εἶναι δική της. Συγχαριτήρια, κ. Ἀργέστη. Σημειῶνω τὰ ἐλάχιστα ἐλεγκτέα ποῦ πρέπει νὰ προσέξει ἡ ποιήτρια: 1) «μὲ караδοκεῖ» — λάθος, 2) «διόδους» — συχνὴ ἡ χρῆσις τῆς λέξης, στὸν Βοσταντζόγλου θὰ εὑρίσκε δεκατρία συνώνυμα, 3) «ἐξημμένα φτερά μου», «ἐξημμένη ἀπόφαση» — ἀτυχεῖ ἡ ἔκφρασις, 4) «ἀπαρραβίαστες προσβάσεις» — σοβαρὸ λάθος, 5) «μεγιστοποίηση» — ἐξεζητημένη, τεχνοκρατικὴ λέξη, φυσικὰ ἀντιποιητικὴ, 6) «γοερὴ μου δύναμη» — ἀτυχεῖ, 7) «τὸ περιτεῖχι» — ἀσύμμετρη λέξη γιὰ τὴν ἀγερωχία μιᾶς πολὺ ἀξιόλογης ποιήσεως. — δ. δ.

ΧΡΗΣΤΟΣ Ε. ΚΑΤΣΙΓΙΑΝΝΗΣ, *Μαθητεία στὴ μοναξιά (ποιήματα)*, Ἀθήνα 1985, σελ. 80.

Γνωστὸς καὶ καθιερωμένος τοῦ ποιητικοῦ λόγου ὁ Χρῆστος Κατσιγιάννης μᾶς δίνει τὴν 7η ποιητικὴ του συλλογὴ, κι ὅπως γράφει: «... οἱ καιροὶ θέλουν μυαλὸ / δὲ θέλουν ἀντρειοσύνη», μὲ ψυχρὴ, ὁμως ἀνθρώπινη ζέστα καὶ μὲ λυρισμὸ ντυμένη λογικὴ καταγράφει καὶ στοχάζεται, προτρέπει καὶ σαρκάζει: «... μὴ γίνῃς ἀνθρώπος κι ἐσύ / ὑπάρχουν τόσο πολλοὶ ἀπὸ δαύτους!» καὶ δίνεται: «Δὲν ξέρω / ἀν μὲ θυμᾶσαι

πιά. / Γιὰ νὰ σὲ βοηθήσω / εἰμαι: ἐσύ» — κι ἐκείνο τὸ πρῶτο πιάτο ἀπ' τὸ φαί τῆς μάνας του, ποῦ ἦταν πάντα γιὰ τὸν ξένο (σελ. 10) καὶ γιὰ τὴ μοναξιά τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου (73) καὶ γιὰ τὴν ωραία γλώσσα τῆς σιωπῆς, ποῦ τόσα ἔχει νὰ μᾶς μάθει (52). Ὅμως καὶ γιὰ ἐκείνην πάντα ὁ λυρισμὸς του (σ. 56): γαλάζια μάτια ὡς τὸ Αἰγαῖο καὶ ὑπαρξὴ «κάτω ἀπ' τὸν ἥλιο τῆς ἀγάπης» της. Περιεκτικὰ καὶ ἀποφθεγματικὰ τὰ διςτιχὰ του (19). *Μαθητεία στὴ μοναξιά*, ὁ τίτλος, ὁμως ἀγκάλιασμα τοῦ κόσμου ἢ οὐσία — καὶ ὁ ποιητῆς, ποῦ τὸν γνωρίζει καλὰ, ἀπλώνεται στὶς χαρὲς καὶ στοὺς καημοὺς του, μὲ ωραῖο λόγο καὶ μὲ γόνιμες διεισδυτικὲς ικανότητες. Ἐξοχα τὰ σχέδια καὶ ἡ αἰσθητικὴ ἐπιμέλεια τῆς ἐκδόσεως ἀπὸ τὸ χαράκτι - ζωγράφο Γιώργο Βαρλάμο. Μιὰ ποιητικὴ συλλογὴ ποῦ ἀξίζει νὰ προσεχτεῖ. — **Κ. Π. Μ.**

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ε. ΣΤΑΥΡΑΚΑΣ, *Πορείες (ποιήματα)*, Ἀθήνα 1985.

Ἐδῶ καὶ καιρὸ παρακολουθῶ τὴν ἐξέλιξη ἐνὸς ποιητῆ ἀπὸ τοὺς αὐθεντικούς τῆς ἐποχῆς μας, τοῦ Π. Σταύρακα. Δὲν ξέρω ἂν μπορῶ νὰ κάνω λόγο γιὰ ἀνανέωση ἢ ἀνοδο τῆς τέχνης του. Βέβαιον ὅμως εἶναι πῶς μὲ κάθε καινούργιο του βιβλίο (ἀπὸ τὸ 1982 μᾶς παρουσιάζει τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο κάθε χρόνον) κάτι καινούργιο προσφέρει. Ἔτσι καὶ μὲ τὶς «Πορείες», ποῦ πρόσφατα εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος. Μιὰ ἐσωτερικὴ, κάθε ἄλλο παρὰ φανταχτερὴ ἀνανέωση εἶναι ἐκδηλῆ καὶ στὰ ποιήματα τῆς νέας αὐτῆς συλλογῆς. Θάλεγα πῶς ἔχει κι' ὅλας διαμορφώσει ἕνα δικό του πολὺ προσωπικόν, πολὺ ξεχωριστό ὄψος, ποῦ δὲν στηρίζεται τόσο σὲ ἔντονα ἐξωτερικὰ γνωρίσματα ὅσο σὲ μιὰ πιὸ ἰδιότυπη ὕφολογικὴ συνύφανση τοῦ λόγου — ἀπόλυτα δική του —, ποῦ μᾶς δημιουργεῖ μιάν ἐντύπωση πρωτοτυπίας καὶ αἰσθητικῆς μέθεξης. Ἀναλύοντας αὐτὸ ποῦ ὀνομάσαμε ὕφολογικὴ συνύφανση τοῦ λόγου, διαπιστώνουμε πῶς αὕτη συνίσταται κυρίως σὲ μιάν ἐνδοσκοπὴν, ἕνα κενεὴν τῆς ἀκριβείας καὶ τῆς σαφείας, μιὰ συνεχὴ ἐμβάθυνση στὸ χῶρο τῆς μνήμης, τοῦ συναισθήματος, τῶν ξεχασμένων λεπτῶν συγκινήσεων, ποῦ τὸ ἥρωμά τους, αὐτὸ ἀκριβῶς, συνθέτει τὴν εὐαίσθητη αὐτὴ ποίηση. Ἀκριβῶς σ' αὐτὰ τὰ πιὸ πάνω στοιχεῖα ὀφείλουν τὴν γοητεία τοὺς ποιήματα ὅπως τὸ «Βράδυαση», τὰ «Σκίτσα ζωῆς», «Νάουσα», «Ἐρμηιά» καὶ ἄλλα, πούναι ἕνα εἶδος πίνακες ζωγραφικῆς μὲ ζέουσες καὶ ἐσωτερικῆς συγκίνησης λέξεις, ποῦ, ἔτσι ὅπως μῆκαν στὴ σειρὰ καὶ μᾶς «περνᾶνε» τὰ μηνύματά τους, μεταδίδουν κάτι ἀπὸ τὸ ἀ-

νέκφραστο ρίγος της δικής τους μυστηριακής αίσθησης. 'Ακριβώς αυτή είναι και στο σύνολό της ή ποίηση του κ. Σταύρακα, πού, ό στοχασμός και ή αίσθηση της ματαιότητας, κάποια πικρία, μιá τύψη, μιá ριπή αίσιοδοξίας τήν πλουτίζουν συχνότατα. 'Εδω ή θέση των ποιημάτων «Στιγμές αδυναμίας», «'Ερώτημα», «Στό στόχαστρο», «Καί τώρα» κλπ. 'Ιδιαίτερα στάθηκαν στά ποιήματα «Θαλασσινές Πατρίδες», «Πεντάγραμμο ζωής», «Θέσεις», «'Εξώστης», πούναι ποιητικά δοσμένες αναφορές σέ καταστάσεις της πικρής καθημερινότητας του σήμερα, πού τόσο τό βλέπει βάνουσο και άνυπόφερτο ό ποιητής και πού, γενικά, τό νιώθουμε μέσα άπ' τήν ποίησή του, είναι άπέναντί του άνυποχώρητος και άσυμβίβαστος. — Γ. Ρόζος.

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ: 'Εκδοση 'Εταιρείας Λογοτεχνών Νοτιοδυτικής 'Ελλάδας, Πάτρα 1984.

Δεύτερη — μετά τήν πρώτη του 1980 — συλλογική παρουσίασε ή Ε.Λ.ΝΔ.Ε. άδημοσίευτων κειμένων 37 μελών της. 'Αξιόλογα ποιήματα, χρονογραφήματα, δοκίμια, διηγήματα, άφιερώματα και ένα λαογραφικό κείμενο. Καλοδεχούμενη προσφορά, πού συντελεί στη γνώση του λογοτεχνικού δυναμικού, του έξω άπό τήν 'Αθήνα. 'Ωραία και μέ υπευθυνότητα δοσμένη έκδοση. Σημειώνουμε μιá παράλειψη: τίποτα γιά τήν 'Εταιρεία, γιά τις συνεδριάσεις της και τις άλλες δραστηριότητές της, καθώς και έλλειψη κάθε

πληροφορίας (διεύθυνση, τηλέφωνο) γιά έπικοινωνία μαζί της. 'Ας προσεχτούν αυτά στην έπόμενη έκδοση. 'Ενα σχετικό κατατοπιστικό σημείωμα θα είναι χρήσιμο. Καί γιά μάς, αλλά κυρίως γιά τήν 'Εταιρεία.

ΠΑΝΑΓΗΣ ΛΕΥΚΑΔΙΤΗΣ, *Πανόραμα (ποίηση), 'Αθήνα 1984, σελ. 80.*

Παλαιός και φτασμένος ποιητής ό Π. Α. — άφου τήν πρώτη του συλλογή κυκλοφόρησε τό 1949 κι άπό τότε δημοσίευσε συνολικά έννέα — έχει κριθεί και παρουσιαστεί άπό δόκιμους τεχνοκριτικούς. 'Η ποίησή του, άπλή και μεστή, ντυμένη μέ ώραίο λυρισμό. Καλύτερος στά μικρά του επιγραμματικά ποιήματα: «'Η άρπα της αιθρίας / ήχει γαλάζιους ήχους / στής ροδανγής τό βρέφος». Μέ πανανθρώπινη ματιά δοσμένος ό «'Ολυμπιονίκης» του: «Τρέξε μαύρε δρομέα / ... ήλιος ή φτέρνα σου / λάμπει / ... νά 'μπείς στά 'Ηλύσια / άγαλμα άπό μπροντζο».

ΚΩΣΤΑΣ ΛΑΣΚΑΡΗΣ, *'Η κυρία νομίζει (σατυρικά πεζογραφήματα), σελ. 8, 'Αθήνα 1984.*

Γενεές 14 — ή μάλλον 46, όσα και τά εϋθυμα σκίτσα — σατυρίζει ό Κ. Α. τις γυναίκες. Λεπτό πνεύμα, τσουχτερό, όμως μέ άλήθειες και κα.ο. προαίρετη διάθεση. 'Αλλά γιατί μόνο οι κυρίες; Μήπως και πολλοί κύριοι δέν έμπίπτουν στη σατυρική του πέννα; Κι άκόμα γιατί μόνο τόσα «νομίζουν». Δέν υπάρχουν άραγε στίς γυναίκες και πολλά «είναι».

ΑΛΛΑ ΕΝΤΥΠΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

ΕΥΘΥΝΗ, μηνιαίο περιοδικό (ύπεύθυνος Κώστας Ε. Τσιρόπουλος), φύλλο 161, Μάιος 1985 • ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ ΝΕΑ, μηνιαία έφημερίδα των εργαζομένων στά Πανεπιστήμια (έκδότρια Εϋαγγελία Τσολακοπούλου), φύλλο 28, 'Απρίλιος 1985 • ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ, έκδοση του 'Ελληνικού Πνευματικού 'Ομίλου Κύπρου (διευθυντής έκδοσης Κύπρος Χρυσάνθης), μέ τόν άπολογισμό της κυπριακής πνευματικής δραστηριότητας κατά τό 1984 • ΓΛΩΣΣΑ, παράρτημα του περιοδικού *Νέα Παιδεία* της όμώνυμης έπιστημονικής ένωσης (έπιστάσια Κ. Ν. Παπανικολάου), τεύχος 8, 'Ανοιξη 1985 • ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ, τρίμηνη λογοτεχνική έπιθεώρηση (έκδότης - διευθυντής Κώστας Μ. Σταμάτης), τεύχος 6, Γεν. - Φλεβ. — Μάρτ. 1985 • ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΕΨΗ, μηνιαία φιλολογική έφημερίδα (διευθυντής Γ. Ν. Παπαγεωργίου), φύλλο 102, 'Απρ. 1985 • ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ, διμηνιαία έκδοσις του 'Ινστιτούτου Στρατηγικών Μελετών της 'Ελλάδος (έκδότης άντιστρ. Δ. Χ. Προφίλης), άρ. φ. 26, Μάιος 1985 • ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ, δεκαπενθήμερη πολιτική έκδοση, τεύχος 5, 3 Μαΐου 1985 • ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ, περιοδική, φιλολογική έκδοση (έκδότης - διευθυντής 'Αλέκος Βασιλείου), άρ. φ. 6, Μάρτ. — 'Απρ. 1985 • ΑΙΟΛΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, δίμηνη έπιθεώρηση της λεσβιακής τέχνης (διευθυντής Γ. Βαλέτας), τεύχος 85, Γεν. — Φλεβ. 1985 • ΤΑ ΨΑΡΑ, μηνιαίο περιοδικό (έκδότης - διευθυντής Νίκος Χατζηγεωργίου), τεύχη 55, 56, 57, 'Ιαν., Φεβρ., Μάρτ. 1985 • ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΣ, μηνιαία εικονογραφημένη έπιθεώρηση (έκδότης - διευθυντής 'Ηλίας Γ. 'Ασημακόπουλος), τεύχη 185 και 186, Νοέμ. και Δεκ. 1984 • ΝΕΑ ΠΟΡΕΙΑ, λογοτεχνικό περιοδικό (ίδιο κτήτης — έκδότης Τηλέμαχος 'Αλαβέρας), τεύχος 359-361, 'Ιαν. — Μάρτ. 1985